

6603

481

Б-М
А-81

A81

АРИСТОФАН
КОМЕДІЇ

6603 X

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО
Київ

1989 К

Бібліотека Станіславської
ПЕДАГОГІЧНОЇ ШКОЛИ

№ 7007 455

НБ ПНУС

6603

4 НОЯ 1989

Переклад з грецької Володимира Свідзінського

*Редакція, вступна стаття
і примітки*

В. ДЕРЖАВІНА

КОМЕДІЇ АРІСТОФАНА

I

Серед представників античної грецької літератури особливу увагу К. Маркса і Фр. Енгельса привертав відомий автор уславленої трагедії „Прометей прикутий“ — Есхіл.

І поруч з Есхілом, генієм античної еллінської трагедії, ставили вони генія античної комедії—Арістофана¹.

У цій книзі читач ознайомиться з перекладом кількох вибраних творів цього славетного грецького комедіографа V—IV ст. до н. е.

Сповнені театральної і літературної майстерності своєї доби, надзвичайно широкі в своєму емоційному діапазоні, комедії ці зробились зразком для багатьох творів нової європейської літератури.

Ці комедії—не тільки віхи в розвитку театру, не тільки пам'ятник античної культури. Створені як відгук на бурхливі політичні події своєї сучасності, вони—наскрізь політичні комедії. В своїх по-різному значних постатях вони відобразили добу великого соціального зрушення—кінець V й початок IV ст. до н. е.—добу, насичену війнами й політичною боротьбою, добу, в якій починався остаточний занепад старогрецького державного принципу—„міста-держави“—і вистигали передумови для створення „світової“ (як на тодішній політично-географічний масштаб) елліністичної імперії Олександра Македонського.

Трагічні біографії державних діячів і авантюристів, формування нових філософських шкіл, змагання великих поетів, скульпторів і художників відзначили надзвичайну ідеологічну насиченість цієї доби. Грецькі міста—від численних колоній, висунутих аж на Чорне море або на Південну Францію, до метрополій—кипіли змістовним і енергійним громадським життям.

¹ Див., напр., „Архив Маркса и Энгельса“, т. I, М., 1932, стр. 318 — 319.

Повне розуміння комедій Аристофана неможливе без певних історичних відомостей, в світлі яких симпатії і антипатії автора, його сатиричний запал і несподіваний інколи ліризм стануть ще яснішими для сучасного читача.

Приблизні дати народження й смерті Аристофана—452—338 рр. до н. е.

Часи, в які жив і творив він, були позначені завзятою боротьбою, що в межах усього еллінізованого світу (азіатські й європейські колонії грецьких держав і власне Греція) вирішувала старе змагання демократичної партії ремісників-промисловців і торгівців з аристократичною партією великих землевласників.

Зазначимо відразу ж, що в цій боротьбі активну участь брала лише так звана „вільна“ частина тодішньої людності, бо сотням тисяч рабів, працею яких живився і аристократ-землевласник і „демократ“-крамар, було не легше від того, в чиїх саме руках зосередиться влада: ні та, ні друга партія майже не згадували в своїй боротьбі про долю раба; тому участь раба в цій довгій зміні влад і криз виявлялась майже виключно в невдало скерованих і жорстоко придушуваних стихійних повстаннях.

Викликаючи аналогічні рухи в державах і на територіях, зв'язаних з політикою грецьких держав, ця боротьба торговельно-ремісницьких елементів з елементами консервативної земельної аристократії набрала надзвичайно яскравих форм в Афінах—найзначнішому „місті-державі“ античної Греції (населення самого тодішнього міста Афін становило близько 150000 ч.). Поділивши всю Грецію на два табори, боротьба ця стала важливим фактором у подіях так званої „Пелопоннеської війни“. У цій війні, що затяглась мало не на тридцять років (431—404 до н. е.), проти центру рабовласницької торговельної „демократії“—проти Афін—виступила підпора рабовласницької земельної аристократії—олігархічна Спарта.

Але і в самих Афінах не було єдності: проти демократичної диктатури виступали аристократичні змови, а влада, захоплена цими змовниками, знов поверталась до рук „демоса“, який карав своїх тимчасово тріумфуючих ворогів.

Воєнні поразки й тріумфи, релігійно-народні свята й вибухи взаємного терору, постійні затримки з постачанням харчів і розподіл стягнутих контрибуціями коштів та продуктів чергувались в житті Афін.

На фоні цієї боротьби особливо виявляється мужня по-

стать Клеона—лідера афінської „демократії“, продовжувача войовничих тенденцій Перікла, що протягом довгих часів керував афінською політикою.

За роки 429 — 422 громадське життя Афін, їх зовнішня й внутрішня політика розвивались саме під впливом Клеона, який аж до своєї смерті в бою був натхненником боротьби „демоса“ Афін проти аристократичної коаліції, очолюваної Спартою.

Торговельно-ремісничі кола Афін, прагнучи завоювати гегемонію в Греції, використовували в своїй боротьбі проти землевласницької аристократії широкі народні маси, і саме в Клеоні знайшли вони найбільш послідовного й одвертого борця за свої інтереси; а вдалі демагогічні заходи Клеона зробили з нього улюбленця афінської „демократії“. Тут саме цікаво зазначити деякі специфічні риси життя афінського суспільства тієї доби.

Мало не тридцятирічна перманентна війна, яка з перемінним успіхом точилася на суші й на морі, підривала сільське господарство вільних дрібних землевласників, гальмувала також торгівлю й ремісничу промисловість. У найгостріші моменти війни в Афіни, як у велике й добре укріплене місто, збиралися численні юрби селян, що рятувались за міським муром від ворога; отже до виснаженого війною міського населення приєднувались тисячні маси землеробського населення, позбавлені війною хліба й при-тулку.

Щоб забезпечити та й задобрити ці натовпи втікачів і безробітних, демократичний уряд, який продовжував війну, вдавався до видачі різноманітних масових субсидій продуктами, крамом і грішми, спустошуючи цим і без того збіднілі державні ресурси.

Дрібноторговельні кола і ремісництво, зв'язане з ними, терпіли матеріальні втрати, сподіваючись на великі прибутки після вдалого закінчення війни.

Але поруч з ними в афінських мурах купчилися одверто незадоволені цією політикою аристократи-землевласники, які тільки втрачали на цій війні, скупчувалося й поразково настроєне, хоч і неорганізоване селянство, якому перемога торговельно-промислових кіл загрожувала в найближчому майбутньому повним зубожінням, бо й сама війна в інтересах тих кіл уже стала постійною загрозою для селянського господарства, загрозою чи то у вигляді ворожих загонів, чи то в формі воєнних податків, накладених своїм же афінським урядом.

У цій обстановці політичного заворушення, таємної і одвертої боротьби, воєнних тривоги і економічних ускладнень величезну політичну роль грав театр, який був міцною зброєю в боротьбі партій; він пропагував ту чи іншу політичну тезу виставою, яка притягала увагу багатотисячної аудиторії глядачів — активних учасників політичного життя Афін.

Додаємо ще один факт, якого не можна замовчати, говорячи про грецький театр тієї доби. Для афінського громадянина, який жив бурхливим громадським життям бійця афінської армії і диспутанта філософсько-політичних сутічок, театр був ще зв'язаний з певними релігійними ідеями, був святковою врочистою виставою. Щоправда, під кінець цієї доби театр уже відривається від свого релігійного коріння, але цілком звільняється від його рудиментів значно пізніше.

А за часів Арістофана цей зв'язок іще почувався.

II

Вище ми сказали, що не можна зрозуміти комедій Арістофана без загального ознайомлення з його добою. Але в завдання нашої передмови входить і певне висвітлення специфіки античної грецької комедії.

Усі великі майстри грецької драматургії, відомі нам з їхніх творів, так чи інакше озивалися на політичні події своєї доби.

Есхіл сумував з приводу зруйнування юридичних установ аристократичних Афін та намагався схилити демократію до компромісу з її політичними ворогами; Софокл залякував активність молодого демоса своїм похмурим фаталізмом; Евріпід виступав як блискучий представник нового світогляду, в якому герой, цар і божество — дійові особи трагедії — несподівано розкривалися як звичайні люди з людськими пристрастями й хибами.

Але трагедія своїм літературним характером була чужа власне сучасності — хоч би тому, що говорила про цю сучасність здебільшого приповідками, паралелями, порівняннями, алегоріями. Суворі жанрові вимоги, освячені старовинною традицією, обмежували добір сюжетів для трагедії напівказковим минулим чи міфом — адже й виникла трагедія з міфа про смерть бога Діоніса.

Виступати відразу проти цієї традиції значило б висту-

пати проти релігійно-патріотичних уявлень, з якими щільно була зв'язана трагедія. Хоча проти цих уявлень уже наважувалися виступати на філософських дискусіях, але не можна було зробити цього перед десятками тисяч глядачів, бо автор V—IV ст., сам здебільшого політичний діяч, добре розумів, що важить фактор звички мас.

У плеяді геніальних грецьких поетів V ст. Арістофан — наймолодший. Може, саме тому ім'я його так міцно зв'язане з комедією, яка — в протилежність трагедії — зберегла нам чудові фрагменти дійсно живого побуту, реалістичні малюнки життя Афін у часи Пелопоннеської війни.

Чим більше зростала політична емансипація демоса, чим ширше розкривався кругогляд афінського „демократичного“ інтелігента V—IV ст. до н. е., тим більше падала популярність релігії минулих сторіч і популярність важливих побутових рис, пов'язаних з нею. Саме до цих бурхливих часів належать імена філософів Сократа й Платона з їх спробами по-новому з'ясувати світ.

Ось чому для афінського громадянина — ще прихильника старих релігійних поглядів, який у певній мірі вже сполучає з цим і критичне ставлення до них, як до всього, що він знає й бачить, — комедія мала означати більше, ніж трагедія: вона була гнучкіша, реалістичніша й злободенніша, вона була одночасно критикою й коментарем до сучасності.

Трагедія з самого свого початку мала підкреслено строгий і піднесений характер (не зважаючи на окремі включені до неї елементи комедії) і стала знаряддям ідейного впливу на масу в руках служителів аристократичного релігійного культу, в руках аристократії; комедія до середини V сторіччя включно залишалась своєрідним художнім привілеєм селянства, в колах якого вона зародилась і зберігала свій іронічно-жартівливий характер: уже цим комедія відкривала великі можливості для розвитку сатири, що стала в V—IV ст. сатирою виразно політичною.

Немало важила на певному ступні для розвитку своєрідної політичної спрямованості комедії і її викривальної ролі і та обставина, що наслідком ритуально-обрядового значення комедії особа комедійного актора ставала недоторканою, не зважаючи на гостроту комедії. Додамо, проте, що все ж таки в особливо складні політичні моменти „демократичний“ уряд не спинявся перед досить суворими цензурними й судовими заходами проти театру.

Старовинні джерела кажуть про селян, як про основних учасників найдавнішої комедії; так було воно і в середині

V ст. до н. е.: грецький комедійний театр мав спочатку лише мінімальні акторські кадри для деяких сольних партій, а основа його—хор—складався саме з селян-любителів, які підготовлювали виставу до певного свята.

Отут саме виявляється своєрідність грецької комедії V—IV ст. З одного боку, це—закінчений літературний твір, а з другого боку, це—пережитки примітивних елементів селянської творчості, елементів, щільно поєднаних з старовиною, елементів, які переносять нас до родового ладу старогрецького суспільства. Отже сама комедія цієї переходової доби являє яскравий відбиток її.

Хор любителів, а пізніше—професіоналів, про який згадано вище, не одержував офіційно забезпеченої плати. Виставлений своєю „філою“—старим родовим об'єднанням, сільською округою, хор цей на час спектаклю переходив на утримання найбільш забезпеченого представника „філи“, який з титулом „хорега“ ставав організатором спектакля.

Така економічна підоснова організації комедії вже сама робила її надзвичайно зручною для афінських консервативних кіл—для афінської землевласницької аристократії, яка, щільно зв'язана з сільськими округами, тимчасово брала на утримання представників тієї чи іншої „філи“, з яких набирався хор, і, тримаючи в руках „фінансову базу“, забезпечувала собі вплив на склад комедії. Пізніша професіоналізація комедійного хору, звичайно ж, ще посилила його ідеологічну залежність від „меценатів“ з афінської консервативної аристократії, хоч за часів Арістофана традиційний зв'язок комедійного хору з селянством афінських „філ“ ще зберігався—принаймні, зовнішньо.

Трагедія мала один хор, на фоні якого розгорталась у діалогові дія; комедія, щільно пов'язана з традицією землеробського врожайного свята, мала два півхори, подеколи протиставлені один другому. Як на луках старих грецьких сіл у землеробські свята зустрічалися в співі й танцях дві ланки танечників, так на сцені доарістофанівського театру сходились, мабуть, два замасковані півхори, що знаменували в своїх удаваних суперечках політичну боротьбу своєї доби.

Цей момент жартівливої сутички—„агон“ (спір, змагання) стає центральним моментом у розгортанні комедійного сюжету в Арістофана.

Однак „агон“ арістофанівської комедії—це вже ніяк не задирикувате перегукування і взаємне насакування сільських хорів: він будується на складній системі поетичної взаємодії півхорів і акторів—дієвих осіб (такі актори, як

і режисура, очевидно, складали вже з самого початку комедійних видовищ певні професійно-театральні кадри; проте це питання ще не зовсім вивчене)./

Ця взаємодія півхорів і акторів полягала в чергуванні виступів хору — т. зв. „строф“ з монологами й діалогами акторів, які були складені віршами певного метру. А відділ із „строфи“ хору („ода“) та монологічного або діалогічного акторського виступу („епіррема“) — т. зв. „синтагма“ — відразу викликав „антисинтагму“, яка в своїх „антоді“ та „антепірремі“ точно повторювала метричні особливості „синтагми“, проте мала контрастувати з нею змістом.

Звичайно, у таких поетичних двобоях, що захоплювали увагу багатотисячної аудиторії, переможцем виходив виразник ідей автора. Тільки побачивши „агон“, глядач розумів тему комедії: перед ним, танцюючи, співаючи, декламуючи, виступали дві антагоністичні групи. Другий композиційний елемент комедії — „парабаза“ — безпосередньо вводив глядача в дію комедії, апелював до нього в спеціальних звертаннях актора до публіки, підносив і вихваляв ідеї одного табору і ганьбив ідеї другого. Як в „агоні“ проглядав старовинний ритуальний танок, так у „парабазі“ особливо ясно виступав інший зв'язок комедії з народною творчістю — зв'язок з напівімпровізованою декламацією балагану.

Аж до „парабази“ глядач бачив півхори, що склалися з замаскованих хористів: оси, птахи, жаби, хмари виступали з захопленими промовама на найзлободенніші теми. А в „парабазі“ півхори, звертаючись до глядачів, раптом скидали свої нескладні бутафорські прикраси і з фантастичних персонажів обертались на афінських громадян, захоплених чи розгніваних темою, про яку вони співали.

Саме від цього раптового переходу від алегорії до її розшифрування залежала й назва „парабаза“, власне кажучи — „перехід“: хор, що досі брав участь у дії, переходив у „парабазі“ ближче до глядачів і безпосередньо звертався до них. Але хористи звертались до публіки в „парабазі“ не тільки від себе, а й від імени автора, що промовляв їхніми устами.

Дії й репліки півхорів розвивались у щільному зв'язку з виступами особливого комедійного персонажа — „бомолоха“, удаваного простака-блязня, чий хитрощі неодмінно брали верх над низкою „аладзонів“ — дурнів-хвальків; і тут теж проступала основа комедії — контрастне протиставлення.

Комедія Аристофана охоче звертається й до елементів

фантастики, властивих народній казці та фольклорові; як, приміром, у російській приказці „попід небом ведмідь летить“, так і в Арістофана птахи створюють держави, ведуть війни, завойовують повагу богів (комедія „Птахи“).

Використовуючи цю широко знайому глядачам тематику, Арістофан переносить її і в політику, показуючи диктаторів у вигляді рабів, обертаючи жінок на вояків і законодавців, ставлячи чоловіків на те місце, яке в античному суспільстві займала жінка.

Але як же розгорталась ця різноманітна дія на сцені античного театру?

Ми звикли бачити актора в спеціально виготовленому костюмі і в гримі; певне костюмування знаходимо і у Арістофана: півхори його комедій виступають аж до „парабази“ (в якій костюми скидалися) в особливих плащах і масках, що умовно символізували своїми деталями ту чи іншу живу істоту.

Актори-блазні з'являються на сцені у гротескному строкатому вбранні, яке робило смішною всю фігуру: вже тут ми зустрічаємося з підкладним животом, фальшивим горбом, підв'язаним висячим задом. Гротескність костюма доповнювалась огидливою маскою, яка в спеціально гіперболізованих рисах відтворювала міміку сміху. Оскільки дія комедії об'єднувала і замасковані півхори і акторів-блазнів, остільки й місце дії мало бути двопланним: півхори розташовувались на оркестрі — на кам'яному колі-майдані; навколо оркестри йшли вгору півколом кам'яні сходи — місця для глядачів; актори діяли на легких дерев'яних підмостках. Таке розташування значно відрізняється від схеми сучасного театру з „оркестром“, що міститься між бар'єром та сценою.

Театр часів Арістофана мав уже й зародки декорацій — яскраво розмальовані кубатурні будиночки, які, залежно від розвитку дії, зображали то храм, то палац, то жалюгідний притулок бідняка; призначення цих павільйонів було цілком умовне.

Існувала й елементарна театральна машинерія — підіймальний апарат „механе“, пристосований для міфічних комбінацій з появою божеств тощо, „еккіклема“ — рухома площадка, яку можна було подавати вперед на глядача, немов розкриваючи середину згаданих вище павільйонів, і т. д.

Не зважаючи на всю свою умовність, античний спектакль, який відбувався просто під небом в оточенні десятків тисяч (до 40000 і більше) глядачів, був захоплюючим, яскравим

і різноманітним видовищем. У ньому діалоги та диспути акторів і ліричні співи півхорів чергувалися з сольними виступами, серед яких були й мелодекламаційні партії, і акробатичні та хореографічні трюки. Протягом мало не цілої вистави півхори—співаючи чи мовчки—виконували особливі танки, які рухами своїми підкреслювали дію й настрій відповідних сцен. Нарешті, спеціальний музичний супровід надавав грі особливої емоційності. Все це робило комедію видовищем особливо привабливим, повним цікавих і смішних несподіванок,—видовищем, яке по-різному захоплювало глядача і наснажувало його певними настроями.

А поєднання гострого змагання—„агона“—і агітаційного звертання—„парабази“—з гротескним характером і сатиричною спрямованістю надавало комедії значення могутнього засобу політичної боротьби.

Проти кого ж—і за кого—боролась комедія Арістофана?

III

Дуже мало знаємо ми про життя і творчість Арістофана. До нас дійшли одинадцять його комедій,—а це тільки четверта або, за іншими джерелами, третя частина його твору. Біографічні відомості про Арістофана зовсім уривчасті й випадкові—їх ми добираємо або з рідких висловів Арістофана про себе, або з непевних свідчень пізніших античних літературознавців.

Ці джерела розповідають, що в Арістофана був маєток на завойованому афінянами (457 р. до н. е.) острові Егїні поблизу Афін; проте, чи це був родовий маєток, а чи земельний наділ на території, конфіскованій у тубільної людної афінським урядом,—невідомо. Родина Арістофана була, як можна гадати, досить заможною, але не належала до корінного афінського громадянства; дуже можливо, що батько Арістофана Філіп переселився в Афіни з острова Родоса. В усякому разі, за життя Арістофана були спроби заперечити його права на афінське громадянство. Року 427 Арістофан уперше виступив як автор комедії „Бенкетарі“ (не збереглась). Молодість письменника припала на часи підготовки й початку Пелопоннеської війни,—і війна, з усіма її складними політичними відгуками, надзвичайно вплинула на перший період творчості Арістофана, на період, репрезентований п'ятьма відомими нам комедіями. „Ахарняни“ (425), комедія, насичена поразковими настроями, висміює ту

частину афінського селянства, яка підтримувала войовничу політику афінської „демократії“, вбачаючи в швидкій і нещадній війні шлях до поновлення миру — після перемоги.

Ще одвертіша своїм настроєм комедія „Вершники“ (424), скерована безпосередньо проти Клеона; в ній Арістофан використав багатий арсенал антидемократичних наклепів і пліток, добре відомий йому з його зв'язків з аристократичними колами Афін.

Трохи далі від власно політичної тематики стояла комедія „Хмари“ (423), але в ній Арістофан нападав на філософське вчення Сократа, а це вчення було зв'язане з ідеологією передових кіл торговельно-промислових Афін; отже, грубо висміюючи Сократа, Арістофан висміював саме ці кола.

Четверта з названих комедій — „Оси“ (422) — висміювала фінансові витрати „демократичного“ уряду, асигновані ним на підтримку свого престижу серед широких мас населення Афін; поруч із критикою цих заходів, комедія іронізувала з судових закладів демократії.

Наскільки отруйні й полемічні ці чотири комедії, настільки тріумфом звучить захоплений панегірик миру — комедія „Злагода“ (421). Зазначимо, що ця комедія виспівувала недовгий і невдалий мир із Спартою, складений Нікієм — прибічником аристократичних угруповань Афін — після поразки демократії й смерті Клеона.

Це був гнилий мир, і наступні історичні події послідовно позбавляли антивоєнні та антидемократичні кола Афін будь-яких надій. Слідуюча за „Злагодою“ збережена нам комедія Арістофана „Птахи“ (414) відокремлена від неї сіма роками, і цією комедією визначається початок другого періоду в творчості Арістофана.

Якщо для першого її періоду була характерною впевнена й одверта політична лінія, обґрунтована певною суворо-консервативною програмою, то в комедіях другого періоду дедалі більшої ваги набирає утопія.

В „Ахарнянах“ Арістофан войовничо настроєній частині селянства протиставив ідеальні постаті тих селян, які саме у війні вбачають причину свого зубожіння, війну ненавидять і переконані в тому, що ворогуючі табори можуть дійти компромісу. А в „Птахах“ перед нами напівказка, напівутопія про ідеальну пташину державу, чиєї розумної політики треба вчитись афінським громадянам.

У комедії „Злагода“ бадьорий землероб-пацифіст Тригай гостро висміював ремісників-збройовників, для яких мир — нещастя, а війна — пожива; а тепер у комедії „Лісі-

страта“ (411 — в цьому патхненному антимилітаристському виступі—Арістофан у трагікомічних сценах жіночого бойкоту тішитися мрією про кінець ненависної йому війни. З комедією „Лісістрата“ (в якій жінки, умовившись, примушують чоловіків кінчити війну, бо інакше вони не матимуть ні родини, ні шлюбного життя), зв'язана ще й друга утопія—„Законодавиці“ (392), що змальовує створення ідеальної колективно-майнової держави, регламентованої жіночим законодавством. Нарешті, саме в цей другий період були складені й філософсько-полемічні комедії Арістофана, які продовжують лінію, намічену в „Хмарах“—„Жінки на святі Тесмофорій“ (411) і „Жаби“ (405).

Як „Хмари“ були скеровані на дискредитацію Сократа-філософа нової, ворожої для консерватора-Арістофана доби, так ці дві комедії нападали на передового поета доби, на Евріпіда, який для Арістофана був виразником наступу демократичних думок на „святе мистецтво“ драматургії.

Нарешті остання відома нам комедія Арістофана—„Багатство“—знов повертає нас до постійних думок поета про свою соціальну добу, до утопічних теоретизувань; але бурхлива політична стихія перших комедій, яка завойовувала симпатії глядача буфонадою і боротьбою веселих масок, відступає перед складним комплексом абстрактного соціального моралізування, втіленого в літературні постаті. Відриваючись від танкових, ритуально-фольклорних своїх джерел, комедія Арістофана в цьому другому періоді дедалі більш літературизується, утворює певні традиції щодо сюжету й типуажу дійових осіб—вона стає початком побутової пізньюантичної комедії з її своєрідною інтригою і постійними комедійними характерами.

Отже, ясно, проти кого в цілому скеровані були комедії Арістофана: в добу боротьби консервативних елементів (а в цьому таборі були й великі землевласники-аристократи, і приречені на зубожіння дрібні вільні землероби) з елементами нової торговельно-промислової знаті, яка спиралась на афінський демос, Арістофан виступив як ворог саме другої партії.

Це помітно і з загальних концепцій його комедій, і з особистих нападів на Клеона та інших лідерів демократії.

Що ж було для Арістофана позитивним політичним началом у столітньому заколоті, який кинув грецьку „демократію“ під ноги македонських монархів?

Перший період творчості Арістофана подає досить матеріалу для того, щоб скласти певне враження про симпатії

Арістофана до вільного землероба—не до господаря великого маєтку, а до громадянина, який хазяйнував у своїй невеликій родовій садибі, оброблюючи її визиском порівняльно незначної кількості рабів чи використовуючи працю своєї родини.

Збідніле, вигнане з своїх місцевостей селянство, яке сумно й грізно юрбилося в Афінах, селянство, яке ставало об'єктом агітації різних політичних угруповань,—ось до кого звертається Арістофан у перших своїх комедіях, вказуючи йому як на винуватців його занепаду—на лідерів „демократії“—і як на вихід із цього стану—на гасло: нехайний мир! Ідеалізоване як сите, п'яне й веселе, життя землероба стає об'єктом ідилічного виспівування: Арістофан знав, чим подразнити свою публіку—недарма ж так переповнені його комедії гімнами їжі та еротичними сценами. Додамо, що й бенкетування, і сексуальна розгнузданість входили складовими елементами в ті старі землеробські свята, з яких постала народна комедія; намагаючись звернутись до землероба мовою його старовинного мистецтва, Арістофан вдало використовує обидва ці елементи, яскраве втілення яких на оркестрі мусило з великою силою впливати на напівголодну й роздратовану юрбу глядачів.

Але не можна на підставі цього вважати Арістофана за ідеолога афінського селянства доби Пелопоннеської війни—це було б цілком ненаукове, наївне твердження, та й дійсність ситуації далека від цього. Грецького поета V—IV ст. ми маємо підстави уявляти як постать політично досвідченого в тодішньому розумінні літератора, який добре розбирався в ситуації моменту й спокійно вів свою гру.

Вихваляючи селянство, Арістофан, афінянин-аристократ, громадянин найкультурнішого античного міста—разом з тим ставиться до нього іронічно (комедія давала повну змогу такого поєднання, зручного для Арістофана).

А „Вершники“ й комедії-утопі всім своїм матеріалом показують Арістофана людиною надзвичайно витонченої аристократично-філософської й літературної культури, людиною, близькою саме до кіл аристократичної молоді (хоч версія про участь Арістофана в збройній антидемократичній організації цієї молоді є малоправдоподібна).

Комедіограф Арістофан, щільно зв'язаний з традиційною базою комедії—з вільним селянством староафінської держави, був, очевидно, виразником тих консервативно-аристократичних афінських кіл, які зберегли свої економічні зв'язки з селом, були „хорегами“, тобто організаторами

комедійних вистав. Для них політичні горизонти були чи не цілком безнадійні вже після порушення згаданого вище миру Нікія, яким так захоплювався Арістофан у „Злагоді“.

Тим то в другому періоді своєї творчості Арістофан міг відгородитись від жахливої для нього дійсності лише мрією про поновлення „Золотого віку“ Гесіода—мрією про своєрідний селянський споживчий колективізм, втіленою в „Законодавицях“.

IV

В цій книжці читач знайде три найскладніші комедії Арістофана: „Хмари“, „Оси“ й „Жаби“.

Їх глибокий і гострий зміст, почерпнутий Арістофаном з його сучасності, розгортається в особливо фантастичній, особливо пародійній формі.

В цих комедіях Арістофан протестує проти ряду суспільно-політичних явищ своєї доби надзвичайно гостро—але, разом з тим, дуже замасковано, не прямо.

Історичні особи потрапляють у цих комедіях у кошмарні гротескні обставини, боги лаються з письменниками, селяни—з філософами.

Придивімося уважніше до цих трьох цікавих витворів античної фантазії.

Багато чекав Арістофан від вистави першої з цих трьох комедій, від вистави „Хмар“. Але вистава ця (423 р. до н. е.) принесла авторові жорстоке розчарування: комедія дістала лише третю премію, тобто, оскільки змагались кожного разу тільки три автори, провалилась цілком.

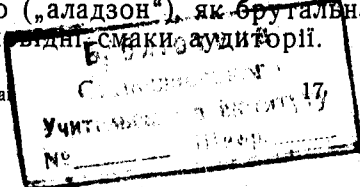
Але досить зрозумілим є провал цієї комедії перед багатьма тисячами глядачів, які вимагали від театрального видовища нехитрих веселощів і забав; адже ця комедія показала їм надзвичайно абстраговану символізацію філософського заворушення в Афінах, гостру пародію на тодішні філософські напрями.

Сам хор комедії „Хмари“, актори в темних плащах, були художньою конкретизацією певних філософських ідей, ворожих Арістофанові.

Вони з'являлись йому неясними, темними, затьмарюючими світ.

Це були ідеї філософа Сократа, про якого ми згадували вище: сам Сократ був виставлений у цій комедії як дурний хвалько („аладзон“), як брутальна карикатура, розрахована на відповідні смаки аудиторії.

2. Арістофан

Бібліотека Станіславсько
ПЕДАГОГІЧНОЇ ШКОЛИ

№

1001 725

Чому ж так ганить Арістофан Сократа?

За тих часів реторика, доведена до ступеня своерідних словесних фокусів, була модним крамом; спеціалісти-ретори, так звані „софісти“, що були часто разом з тим і політичними ораторами, заробляли своїм навчанням великі гроші. Викладання красномовства за гроші здавалося вкрай неморальним учинком консервативним колам афінського суспільства, що й поготів ненавидли „софістів“ за їх раціоналізм у філософії і релятивізм в етиці.

Не такий був Сократ. Він завжди цурався стану офіційного „голови“ філософської школи і вважав за сором брати гроші з учнів; мабуть, недалекокий був від правди Арістофан, кажучи про Сократа устами хору:

... а тебе ми за те полюбляєм,

Що ти ходиш по місту величний, на всіх поглядаєш зневажливо,
скрива,

Що ти босий, що терпиш усяку біду ...

(вірші 361—363)

Простою бдягу Сократ теж хотів підкреслити свою віддаленість від вишуканих франтів-софістів, які переповнювали Афіни. Чужий поширеному серед його сучасників прагненню до особистої влади й місця в уряді, Сократ разом з тим виказав себе хоробрим воїном на бойовищах, де сходились війська Афін і Спарти. Сміливий критик своєї сучасності і одвертий скептик у питаннях старої античної релігії, Сократ був страчений 399 року до н. е. за „встановлення нових богів“ і „псування молоді“.

Ворожнеча Арістофана до Сократа була виявленням ненависті консерватора до засновника нової філософії—філософії, що спиралась на своерідний примат знання й розуму; філософія Сократа критикувала стару релігію і старий соціальний устрій, з яких народилась комедія Арістофана і до яких тяжіли кола, що фінансували цю комедію. Однак зазначимо, що Сократ був страчений зовсім не з наказу тимчасово тріумфуючої реакційної аристократії, а саме з наказу „демократичного“ уряду, бо Сократ у своєму вченні не тільки відкидав старий режим аристократичних Афін, а й закладав основи для ідеології пізнішої елліністичної монархії-диктатури. Ця ідеологія була ворожою для афінської „демократії“, яка зовсім не хотіла поступатись владою на користь необмеженим диктаторам і військовим авантюристам,— але цілком чужою була вона й для тих консервативних аристократичних кіл, до яких тулився Арістофан.

Саме орієнтацією на необмежену військову диктатуру

відзначався найбезпринципніший політичний грач Алквіад—учень Сократа, керівник величезної військової операції проти Сіцилії, протягом якої він перекинувся на бік ворога, щоб мститись своїм компатріотам, незадоволеним його діями.

Отже Сократ—найзначніше ідеологічне явище в новій афінській думці, в думці, яка народжувалась із бурхливого політичного життя переломної доби. Тим то й Арістофан свідомо дорівнює його до „софістів“—представників вульгаризованої філософії егоїзму й користі (як оцінювали їх консервативні кола).

Цьому шукачеві нових шляхів пізнання Арістофан протиставляє практика Стрепсіада, старого селянина, від якого „землею тхне“. Це протиставлення засновника нової філософії й консервативної стихії дрібних землевласників підкреслюється другим: спором „Правдивого доводу“ з „Неправдивим доводом“, в якому останній є своерідним продовженням лінії Сократа, а перший ідеалізує собою постать збентеженого Стрепсіада.

Далі концепція протиставлення розгортається в сварці Стрепсіада з сином його Фідіппідом, якого під кінець комедії показано як „справжнього учня“ сократівської школи.

Який висновок робить Арістофан з усіх цих протиставлень?

Обурений Стрепсіад, який готовий був поважати Сократа за його „вченість“—власне, за те, що його „вченість“ може придатись Стрепсіадові для звичайнісінького шахрайства—переконається в „убогості“ його філософії й підпалює „мисильню“ Сократа; от як закликав Арістофан виступати проти представників нової філософії, покладаючи на них відповідальність за важкий стан Афін.

Додамо: коли через двадцять майже років Сократ став перед судом, в обвинуваченні йому було закинуто, що саме за псування молоді нападався на нього поет Арістофан у комедії „Хмари“.

Вище ми казали про вороже ставлення Арістофана до Клеона. Комедія „Оси“, виставлена 422 р.,—одна з найзухваліших вихваток Арістофана проти Клеона.

Дошкульні „оси“—це судді демократичних Афін, діячі так званої гелієї—судової установи, істотно демократизованої Клеоном.

Геліей—виборний по жеребу афінський суд—охоплювала понад шість тисяч присяжних і служила політичним потребам „демоса“, тобто нижчого шару вільних громадян античного рабовласницького суспільства.

Робітники геліеї одержували особливу невелику грошову плату—ось проти цієї плати й скеровані глузування Арістофана з приводу „трьох оболів“, з приводу пристрасності суддів.

Вище ми казали, що видавання таких грошових допомог—але, звичайно, в більшому масштабі—було випробуванням заходом демагогії, розрахованим фактично на підкуп найбідніших міських мас на користь „демократичній“ владі. Арістофан, прагнучи відтягти симпатії цих мас від партії Клеона, подбав у своїй комедії розкрити цю деталь державного механізму Афін—так само, як подбав він і всіляко скомпрометувати саму установу, саму геліею, закликаючи публіку сміятись над поданою ним карикатурою на судового розгляду (вірші 760—1008).

Саме в цій сцені розсипав Арістофан натяки на Клеона, змальованого тут у вигляді „пса кідафінейського“, який обвинувачує „пса Лабета“.

Головна дійова особа комедії—старий афінянин Клеонофіл—повторює де в чому роль Стрепсиада; Арістофан показує поступово його розчарування в геліеї, самозакоханим членом якої він є на початку комедії. Арістофан змальовує Клеонофіла людиною нестійкою, людиною, що випадково зв'язала свою долю з геліеєю і нарешті зрікається своїх переконань під тиском сина свого Клеонофоба, який підбиває його співати пісень, що висміюють Клеона, намагається внести розкол у саму геліею і т. д.

Таким чином, у цій комедії Арістофан сполучив гостру критику демократичної державної установи з вихватками проти особи одного з найпопулярніших лідерів демократії, з одвертою агітацією проти цієї демократії.

Цій надзвичайно політично-насиченій комедії Арістофан спробував надати вигляду невинного жарту. Злісне політизування, вкладене в хореографічно-циркову специфіку комедії, закінчувалось загальним танком, раптовим вибухом веселощів у сцені тріумфу ворогів демократії.

Перша з трьох комедій нашої збірки показала Арістофана, як майстра своєї філософської п'єси, друга являє зразок політичної комедії Арістофана; нарешті, третя—і одна з найвідоміших, „Жаби“—вводить читача в саму гушавину літературно-політичних дискусій доби Пелопоннеської війни, особливо повно розкриває літературні смаки Арістофана і його кола.

Комедія „Жаби“—це своєрідний диспут про „творчий метод“ письменника: методів Евріпіда—сучасника Арісто-

фана—протиставлено метод Есхіла, найранішого з великих трагічних поетів Греції.

Ця літературна проблема поживалена тим, що диспут ведеться безпосередньо від осіб поетів-небіжчиків—і, мабуть, найблискучішим моментом комедії є саме їх сутічка, надзвичайно талановита пародія-стилізація творчих особливостей Есхіла й Евріпіда: кожний із них пародіює супротивника, виявляючи специфічні для його художньої манери риси.

Саме в цій пародійній і літературній спрямованості комедії „Жаби“ полягає важлива різниця між нею і двома розібраними вище: адже „Жаби“—комедія з другого періоду творчості Арістофана, з того періоду, в якому, як сказано вище, одверта політична спрямованість замінилась утопічно-казковими мотивами і спеціальною літературно-театральною тематикою („Жінки на святі Тесмофорій“).

Але наявність певного соціального змісту в комедії почувалась уже з її складної експозиції: Діоніс, бог-покровитель театрів, виряджається до „царства мертвих“, щоб там відшукати великого поета, бо живих великих поетів у демократичних Афінах, мовляв, нема: Евріпід і Софокл померли за кілька років до вистави комедії, драматург Агафон, претендент на місце їх спадкоємця, був політичним утікачем.

Отака є недвозначно сумна зав'язка комедії, що розгортається у спір двох великих трагіків Греції—Есхіла й Евріпіда—про переваги й хиби їх творів.

Есхіл (525—456 до н. е.), трагічний співець долі афінської аристократії,—об'єкт особливої дослідницької уваги Маркса,—введений в Арістофана як прибічник „високого“ мистецтва—мистецтва, яке не з'ясовує і не аналізує світ, а виспівує в ньому героїчні явища, події, що захоплюють людей своєю величчю; ця піднесена героїчна тематика вимагає відповідної лексики й образів: архаїзми, складні бундючні порівняння перевантажують стиль трагедій Есхіла, наскрізь умовний, бо в них іще надзвичайно жива й міцна стихія релігії, стихія культу й обряду.

Мистецтво Есхіла—за Арістофаном—сувора, але прекрасна школа мужності, яка виховала Афінам покоління славетних громадян і склалась під безпосереднім впливом героїчної обстановки Мідійських воєн, в яких Есхіл особисто брав участь. А Евріпід (485—406) виступає в комедії як автор, який не розуміє ні художньої специфіки, ні виховального значення трагедії. У нього трагедії з своєїрідної

героїчної містерії перетворились у мелодраму, герої й боги в них розмовляють подеколи мовою звичайних афінян V ст., живуть їх почуттям; та й почуття ці—не монотонна героїка Есхіла, а ціла злива емоцій—навіть з зародковими елементами своєрідної психологізації дієвих осіб. За Арістофаном, враження від такого видовища не гартувало, а розслаблювало, розкладало душі глядачів.

Але дійсну суть цього протиставлення виявляє виразний аналіз класового характеру прихильників трагедії Евріпіда, даний у таких словах:

Понаучував ти марнословити всіх, в лепетанні пустому
вправлялись ...
... А візьми веслярів добротливий народ! Ти навчив їх
Зневажати начальство і старших людей. А за мене колись,
пам'ятаю,
Тільки те вони й знали, що гамати хліб та своє „О-ге-
гей!“ викрикнути ...
Нині буйні, сварливі, не хочуть гребти і пливуть, де самим
заманеться.

(вірші 1069—1076)

От, значить, у чому, на думку Арістофана, головна хиба трагедії Евріпіда: вона, мовляв, апелює до бурхливої, політично-свідомої міської маси.

Отже Арістофан цілком на боці Есхіла; консервативний старий селянин Стрепсіад руйнує й спалює Сократа, ворог демократії Клеонофоб знущається з Клеона. Евріпід відступає перед суворим авторитетом Есхіла,—скрізь тут спостерігаємо єдину концепцію Арістофана—протиставлення старого новому з непохитними симпатіями саме до цього „випробуваного“ старого. Арістофан, чие оточення дедалі безнадійніше віддалялось від керування державою, не чекав від майбутнього нічого, крім нових розчарувань.

V

Чим же цікавий і цінний цей письменник для нас?

Нам чужі політичні сутички афінських громадян V—IV ст. до н. е.—це боролись два табори рабовласників, хоч один із них і спирався на бідуючу, погано забезпечену більшість афінських громадян.

Але творчість Арістофана розповіла про ці сутички, про цей важливий переходовий момент і розповіла в постатях і сценах надзвичайної яскравості: ці „комедії“ постійно звучать трагічно—а за трагічними їх діалогами раптом ви-

бухає здоровий, міцний сміх, який змінюється в свою чергу ліричним співом, захопленим дифірамбом. Чудова різноманітність художніх засобів Арістофана, в якій до нашого часу дожили пристрасті, що хвилювали сучасників Клеона й Алквіада, надає творам Арістофана легкості, заразливості, робить їх надзвичайно повчальними щодо великої культурності сценічного виконання.

Але захоплюють і вчать ці твори саме тому, що в них є елементи своєрідного реалізму: побудовані на вивченні побуту своєї доби, вони показують афінського ремісника, селянина, філософа, політика — хоч і в карикатурі, але в карикатурі, зробленій або реалістично, або ж одверто гротескно й фантастично. В першому випадку залишається враження певного відображення дійсності, в другому — недвозначна умовність відкидає будь-яку думку про містику; це карнавал, сіль якого саме в тому, що ось почнеться „парабаза“, і глядачі з задоволенням впізнають у „хмарах“, „осах“ чи „жабах“ таких самих афінських громадян, як і самі вони — впізнають самих себе.

Зрештою, ці твори захоплюють нас іще й тому, що вони, як уже згадувалось, міцно зв'язані з могутньою стихією народної творчості того часу, вона їх просякає від сюжету до лексичного матеріалу, до іноді брутальних, але добре скерованих дотепів, що на них такі здатні персонажі Арістофана.

Ідеологічна політична насиченість, художня майстерність, надзвичайна для свого часу простота й приступність — ось характерні риси комедій Арістофана.

Радянський читач цінить цю спадщину античної культури: протягом десятка років розійшлося щось із шість збірок кращих комедій Арістофана, а „Лісістрата“ не без успіху йде в наших театрах. Критично, по-ленінському опановуючи культурну спадщину минулого, трудящі нашої великої соціалістичної батьківщини шанують творчість великого грецького комедіографа, захоплюючи своєю блискучою майстерністю, повну живих відгуків на його сучасність.

В. Державін

Переклад зроблено за виданням *Ausgewählte Komödien des Aristophanes* von Theodor Kock, Berlin, 1881, з використанням деяких окремих варіантів у пізніших виданнях.

ХМАРИ

(423 до н. е.)

ДІЄВІ ОСОБИ

Стрепсіад.

Фідіппід, його син.

Ксантій, раб Стрепсіада.

Учні Сократа.

Сократ.

Хор хмар.

Правдивий довід.

Неправдивий довід.

Пасій, позикодавець.

Свідок Пасія (без промов).

Аміній, позикодавець.

Херефонт.

Дія відбувається в Афінах. На сцені два будинки —
Стрепсіада і Сократа.

*Ранок. Стрепсіад і Фідіппід дрімають на ганку дому Стрепсіада.
Стрепсіад прокидається.*

Стрепсіад

Ой - ой, ой - ой!
О, Зевсе* - царю, що за нескінченна ніч!
Невже ніколи не почне зорятися?
Давно я чув, як півні кукурікали!
Раби хропуть. Раніше не було б цього.
От клятві війни, скільки бід накоїли!
Уже й слугу не вільно нам приборкати!
А цей молодчик бравий спить без просипу
Всю ніч, та тільки раз - у - раз попукує
Крізь сон, п'ятьма кожухами обгорнений.
Ану, давай і ми заснем, закутавшись.

Мовчання.

От горе — не береться сон. Їдять мене
Видатки, паша, ясла та борги мої.
А все синочок винен. Запустивши чуб,
Гарцює верхи, править колісницею,
Про коней снить. А я... я гину з розпачу,
Як місяць наближає термін виплати.
Борги ростуть. *Викликає слугу.*

Гей, хлопче, посвіти мені

* Див. примітки наприкінці книги.

І дай но книжку. Хочу подивитися,
Кому я винен, та лихву обчислити.
Ну, що я винен? *Читає.* „Пасію дванадцять мін“.
Ге! Пасію дванадцять мін? За віщо це?
„За вороного скакуна“. Нещасний я!
Бодай мені був ворон очі виклював!

Фідіппід кризь сон.

Філон, лукаво не мотайсь! Пряміш бери!

Стрепсіад

От, от воно те лихо, що згубило нас!
Йому верзуться перегони й сонному.

Фідіппід так само.

Багато ще кінців тобі лишилося?

Стрепсіад

Ге! батькові уже кінця доїхав ти.
Який же борг спіткав нас після Пасія?
„Три міни на колеса від Амінія“.

Фідіппід так само.

Візьми коня додому та почисть його!

Стрепсіад

Мої достатки ти почистив здорово.
Від позвів не обтріпаюсь. Добро мое
Опишуть за проценти.

Фідіппід прокинувшись.

Батьку, що тобі?
Чого бурчиш? Ворочаєшся цілу ніч?

Стрепсіад

Гризе мене якийсь демарх у постелі.

Фідіппід

Не химеруй. Мені ще спати хочеться.

Стрепсіад

40 То й спи собі. А тільки знай: борги мої
Колись усі спадуть тобі на голову.

Ох!

Хай згине клята сваха, що намовила
Мене з твоєю матір'ю дружитися.

Я на селі так безтурботно жив собі
Полежаєм, неробою, валякою

Серед овець, оливок та роїстих бджіл;
Та, сам селюк, за жінку взяв племінницю
Мегаклову, побрався з городянкою,
Як та Койсіра, гордою та пишною.

50 От стали спати вдвох; від мене вовною
І дріжчами смерділо і добробутом,
Від неї пахло миром, поцілунками,
Видатками, шафраном, Афродітою.

А вдалась роботяща. Знай, мотала все
Та пряла. Я їй драний плащ показував
І говорив: прядеш ти тонко, жіночко!

Слуга

Немає більш олії у світильнику.

Стрепсіад

Ого! Ну і пияка цей світильник твій!
Ходи, поб'ю.

Слуга

А то ж за віщо битимеш?

Стрепсіад

60 За те, що ти такий товстенний гніт узяв.—
От після того син цей народився в нас,

У мене тобто і дружини чесної.
Тоді взяли ми за ім'я сваритися.
Вона коня тулила все до імени,
Щоб був Ксантіпп, Харіпп чи Калліппід — отак.
Я Фідонідом звати хтів, по дідові.
Довгенько сперечались ми та й врадили
Нарешті Фідіппідом сина кликати.
Вона малятко пестила: „Ось виростеш,
Та в пурпурі, як дядько, колісницею
До міста будеш їздити“. А я казав:
„Ось виростеш, та в горах кози пастинеш,
Як батько твій, цупкий кожух накинувши“.
Та слів моїх синочок не послухався,
І гинем ми від кінської пропасниці.
Всю ніч сьогодні думав я та й видумав
Чудовий спосіб лихові зарадити;
Коли умовлю сина, ми врятовані.
Але спочатку треба розбудить його.
Легенько розбудити постараюся.
Синочку, Фідіппідик мій!

Фідіппід

Чого тобі?

Стрепсіад

Ходи но поцілуй мене та руку дай.

Фідіппід

На. Або що?

Стрепсіад

Скажи, мене ти любиш, ні?

Фідіппід

Люблю. Клянуся Посейдоном - кінником.

Стрепсіад

Ой, що тобі? Ні, ні, не треба кінника.
Цей бог усіх пригод моїх причиною.

А як мене на правду широко любиш ти,
Послухай, сину, батька.

Фідіппід

В чім послухати?

Стрепсіад

Переверни своє життя навиворіт
Та йди учитись, де тобі пораджу я.

Фідіппід

А саме?

Стрепсіад

Але зробиш ти?

Фідіппід

Авжеж зроблю,
Клянуся Діонісом.

Стрепсіад

Ну, то глянь сюди.
Ти бачиш там маленький дім і дверечка?

Фідіппід

Ну, бачу, тільки що ж у нім цікавого?

Стрепсіад

А це ж мисливня для високих розумів.
Живуть там дивні люди. Запевняють бо,
Що небо—горно, що воно довкола нас,
А ми у тому горні—начеб вугілля.
Коли хто грошей дасть їм, то навчать вони
Словами побивати навіть правого.

Фідіппід

Та хто ж вони?

Стрепсіад

Не знаю добре імени,
Глибокодуми, люди дуже доблесні.

Фідіппід

А, чув я, знаю. Шахраї, дурисвіти,
Босота сухоребра. В товаристві тім
Сократ бездомний, і при ньому Херефонт.

Стрепсіад

Цить, цить, мовчи! Не говори таких дурниць.
Коли тебе турбує статок батьківський,
Пристань до них, їзди зречися кінної.

Фідіппід

Ні, свідчусь Діонісом. Хоч даруй мені
Усіх за раз фазанів Леогорових.

Стрепсіад

Тебе благаю! Хлопчику, коханий мій!
Піди повчися.

Фідіппід

Та чого учитися?

Стрепсіад

Дві мови є у тих людей, розказують;
Одна правдива, друга гірша. От я чув,
Що тая друга мова, гірша нібито,
І кривді перемогу дасть над правдою.
Отож, коли кривої мови вивчишся,
З усіх боргів, що ти мене призвів до них,
Я не віддам нікому ані шеляга.

Фідіппід

Не згоден. Як я покажуся вершникам —
Пожовклий, помарнілий? Буде стид мені!

Стрепсіад

То знай: тепер ні твій гнідан, ні дишельний,
Ні ти у мене хліба не дістанете.
Тебе з госпóди геть до лиха вижену.

Фідіппід

Байдуже! Дядько мій Мегакл не дасть мені
Лишитися без коней. Я до нього йду.

Іде геть.

Стрепсіад

Ну, що ж? І я, упавши, не лежатиму.
Ось помолюсь та й сам піду учитися
В мислильню ту. О, горе, горе! Як мені,
Старому, недотепному, забудькові,
Збагнути всі ті тонкощі та мудрощі?
Та треба йти. Не буду більше длатися.
Постукаю у двері. Хлопче, хлопчику!

Стукає.

Учень виходить.

Іди до лиха! Хто дверима торгає?

Стрепсіад

То я, з Кікіни Стрепсіад, Фідона син.

Учень

Ти неук, Зевсом свідчусь! Нерозважливо
Копнув у двері та й заставив скинути
Таку глибоку думку до народження.

Стрепсіад

Пробач! Я не тутешній; на селі живу.
Та про який ти повіддаєш викидень?

Учень

Це тільки учням знати дозволяється.

Стрепсіад

То говори, не бійся. Я ж бо й сам сюди
Прийшов на те, щоб засягти науки в вас.

Учень

Скажу, але нікому не звіряйся з тим.
Недавно Херефонта поспитав Сократ:
На скільки ніг блошиних стрибоне блоха?
Бо, бач, блоха вкусила Херефонта в ніс
Та й скочила Сократові на голову.

Стрепсіад

І як він зміряв?

Учень

Дуже хитрим способом.
Віск розтопивши, взяв блоху і ніжками
У талий віск легенько занурив її.
Як віск затверд, зросли на ніжках капчики.
Він скинув їх і відстань скоку виміряв.

Стрепсіад

Великий Зевс! О, що за винахідливість!

Учень

А що ж би ти сказав про іншу вигадку
Сократа?

Стрепсіад

Про яку? Ну, розкажи мені.

Учень

Колись сфеттієць Херефонт спитав його,
Якої думки він про комариний спів:
Гуде комар кишками чи горлянкою?

Стрепсіад

І що ж відріє про комара учитель ваш?

Учень

Він нам повів, що комарине черево
 Вузьеньке. Через це повітря напруго
 Іде крізь нього просто в зад до отвору.
 Зустрівши у відхіднику розширення,
 Воно з гучним вихоплюється бренькотом.

Стрепсіад

Виходить, комариний зад — то сурмочка?
 Щасливий тричі кишковий дослідувач!
 Ну, певна річ, позбутись позву — іграшка
 Тому, хто знає комарині нутроці.

Учень

А раз блискуча думка через ящірку
 Загинула.

Стрепсіад

То як так? Розкажи мені.

Учень

Вночі спостерігав він рухи місяця;
 То як дивився вгору, рот роззявивши,
 Його з покрівлі обкаляла ящірка.

Стрепсіад

Сократа обкаляла! Ну і ящірка!

Учень

А вчора ми не мали що вечеряти.

Стрепсіад

І як же розстарався він поживності?

Учень

Зайшов в палестру, стіл посипав попелом,
 Узяв рожен, поволі ізігнув його,
 Як циркуль ... та й поцупив м'ясо жертвне.

Стрепсіад

Чого ж ми ще Фалета вихваляємо?
 Мерщій, мерщій мислильню відчини мені
 І покажи Сократа хитромудрого.
 Душа горить учитись. Відчиняй скоріш!

Двері відчиняються; видно учнів Сократа.

Геракл, владико! Звідки ці страховища?

Учень

Ти здивувався? Ким тобі здались вони?

Стрепсіад

Лаконцями, що ми забрали в Пілосі.
 Чого вони так пильно в землю дивляться?

Учень

Шукають під землю...

Стрепсіад

Часнику, либонь?

То не турбуйтеся. Я натрапив місечко,
 Де дуже гарний і великий родиться.
 А ті для чого так понагиналися?

Учень

Спостерігають морок, що під Тартаром.

Стрепсіад

А нащо зад їм догори обернений?

Учень

Вивчає самостійно астрономію.

До учнів, що вийшли були.

Та увійдіть, щоб вас він не побачив тут.

Стрепсіад

О, ні ще, ні ще! Хай вони зостануться;
Я хочу розказати їм діла свої.

Учень

Коли ж бо їм суворо заборонено
На вільному повітрі довго бавитись.

Стрепсіад *показуючи на наукове приладдя.*

Богами заклинаю: що це? Поясни.

Учень

Гаразд. Це астрономія.

Стрепсіад

А там ото?

Учень

То, друже, геометрія.

Стрепсіад

На щό вона?

Учень

А мірять землю.

Стрепсіад

Ту, що ділять жеребом?

Учень

Та ні ж бо, землю взагалі.

Стрепсіад

Корисна дуже нашому народові. Чудова річ!

Учень

А осьде карта всесвіту. Поглянь же. От
Афіни.

Стрепсіад

Що ти кажеш? Не повірю я:
Не видно тут присяжних засідателів.

Учень

Не сумнівайсь, бо це на правду Аттика.

Стрепсіад

Мое село Кікінна теж позначене?

Учень

А ось воно. А це Евбея. Бачиш ти,
Яка велика й довга простягнулася?

Стрепсіад

Егеж! Це ми її з Періклом витягли.
А де ж тут Лакедемон?

Учень

Де він? От він де.

Стрепсіад

Так недалеко? Конче постарайтеся
Від нас його деінде пересунути.

Учень

Ніяк не можна.

Стрепсіад

То чекайте напасті.
А хто це там у гамаку гойдається?

Учень

Він сам.

Стрепсіад

Хто сам?

Учень

Сократ.

Стрепсіад

Сократ, чолом тобі!

До учня.

Ану піди та голосніш поклич його.

Учень

Клич сам, як хочеш. А мені нема коли.

Стрепсіад

Сократ!

Сократику!

Сократ

Чого, зникомий піроше!

Стрепсіад

Скажи мені, будь ласка, що ти робиш там?

Сократ

Про сонце мислю, в висоті ширяючи.

Стрепсіад

То на богів ти позираєш звійсока?

Хіба з землі не краще?

Сократ

Не здолів би ум

Небесні речі зрозуміти правильно,

Коли б не знісся вгору, у високості,

І не з'єднався з рідною стихією.

Спостерігаючи небесне із землі,

Нічого не уздрів би я. Жадна земля
До себе притягнула б вільгу розмислу.
Адже те саме діється й з красолею.

Стрепсіад

Що кажеш ти?
В красолею тягне вільгу сила розмислу?
Зійди ж тепер до мене, мій Сократіку,
Навчи того, для чого я прийшов сюди.

Сократ

Чого ж ти хтів?

Стрепсіад

240 Навчитись красномовності.
(Через борги, через проценти прокляті,
Я гину, пропадаю, на ніщо зйду.

Сократ

Ти як же, необачний, у борги заліз?

Стрепсіад

(Згубила кінська хворість ненажерлива.
Навчи ж мене тієї мови, другої,
Щоб не платити лихварям. А я тобі,
Клянусь богами, дам усе, що скажеш ти.

Сократ

Яких богів ти мислиш? Тут боги твої
Шага не варті мідного.

Стрепсіад

То клястися
Залізними грошима, як в Візантії?

Сократ

250 Бажаєш знати безперечну істину
Про божество?

Стрепсіад

Авжеж, як це можлива річ.

Сократ

Хотів би ти зайти в розмову з хмарами,
Що ми вважаєм за богів?

Стрепсіад

Ще й дуже б хотів.

Сократ

Сідай же на оцей тапчан з побожністю.

Стрепсіад

Уже сиджу.

Сократ

Візьми тепер із рук моїх

Вінок.

Стрепсіад

Вінок? Навіщо він? Ой, страх бере:
Як Атаманта, ви мене заколете.

Сократ

Ні, ні. Ми всім, кого ми вводим в таїнства,
Так робимо.

Стрепсіад

А що ж я з того матиму?

Сократ

Все проникати будеш ти, мов борошно
Дрібнесеньке. Лиш не тремти.

Посипає Стрепсіада борошном.

Стрепсіад

Не дуриш ти!
Обсипаний, я справді борошняним став.

Сократ

Замовчи, старигане, ні слова не мов, дослухайся
уважно молитви.
Молиться.

Вседержителю, царю. Повітря святе, ти, що землю
кругом огортаєш,
Блискотючий і чистий Ефіре, і ви, громоогняні Хмари,
богині!
Підійміться, злиньте, свій образ явіть перед мудрим
дослідником неба.

Стрепсіад

Постривай, постривай! Хай закутаюсь я, бо промокну
під ними, як хлюща.
Бідолаха, чому я хоч шапки не взяв, коли з дому
виходив сьогодні.

Сократ

Закликаю вас, Хмари величні, прийдіть, звідусіль
перед нами постаньте.
270 Чи холодне верхів'я Олімпа-гори обняли ви осяяним
сонмом,
А чи з німфами легкий танок ведете в вертоградах
отця-Океана,
Чи то з устя великого Ніла дощу в золоті набираєте
жбани,
Чи в краю меотійському ваше житло, чи на скелях
Міманта льодистих,—
Нас почуйте, і жертву прийміте від нас, і радійте
на наші молитви.

Перша половина хору Хмар *ще за сценою.*

Хмари довічно-живі!
Встаньмо, явімося, росяні, легкі, на крилах імлистих,
Лоно отця-Океана розбурхане
Киньмо, злетімо на гірські високості,
Лісом одягнені,

290

Гляньмо на скелі, що видні іздалеку,
 Гляньмо на ріллі, на ниви зволожені,
 Гляньмо на ріки з безсонним їх журкотом
 І на моря із гримлящим їх рокотом.
 Око ефіру невтомно промінням палає,
 Просторінь сповнена блиску.
 Скиньмо ж тумани, дощами насичені,
 З тіл не смертельних, і оку дозірному
 Всю даймо оглянути землю.

Сократ

О, шановані Хмари, богині святі, ви почули мій заклик
 побожний.

До Стрепсіада.

А до тебе долинув їх голос і з ним божественного
 грому ревіння?

Стрепсіад

Перед вами, богині, схиляю чолó і бажаю на грім
 ваш могутий
 Відповісти своїм: так я сильно тремчу, так ви тяжко
 мене настрахали.
 Все одно, чи то буде пристойно, чи ні, а вже хочу
 я бігти до вітру.

Сократ

Облиши свої дотепи й жарти дурні і не строй
 балаганного блазня.
 Стань побожно, мовчи; от, співаючи гімн, наближаються
 світлі богині.

Друга половина хору за сценою.

300

Діви, що дощ даєте!
 Линьмо в розкішну країну Паллади, навідаймо
 Землю Кекропа, славному герою.
 Там не сказанні містерії й празники,
 Там розкриваються
 Двері святині для всіх втаємничених,

Там на пошану богам - небожителям
Зносяться храми високобудовані,
Там найсвятіші врочисті процесії,
Гарно уквітчані жертви і учти багаті,
310 Свята влітку і взимку.
Прийде весна—і на ігрищах Бромія
Хорів змагання, буяння веселощів
І музика флейт громозвучних.

Стрепсіад

Ради Зевса, Сократ, розкажи, не потай, хто ці дїви,
чий голос я чую?
Так врочисто й велично співають вони. Я гадаю,
що це героїні.

Сократ

Ні, то Хмари, осельниці вічних небес, для лїнвих
найвищі бачені,
Що ласкаво дарують нам розум тонкий, гостру думку,
уміння змагання,
Хист плести небувале, привабний язик, лїбетливість
і здібність врятувати

Стрепсіад

От чому, коли спів їх зачув я здаля, заширяв, мов
на крилах, мій розум,
320 І вже прагне тонких і дотепних розмов про туман
і про тїнь від туману.
Хоче бити когось у словеснім бою, протинаючи
думкою думку.
Коли можна, будь ласка, якнебудь зроби, щоб я зблизька
на них подивився.

Сократ

Обернися сюди та поглянь на Парнет. Уже бачу, як
сходять поволі
З високостів додолу.

Стрепсіад

Та де ж? Покажи!

Сократ

От надходять густими рядами,
Плинуть плавом по хащах, по диких ярах, продира-
ються осторонь ...

Стрепсіад

Дивно.

Я не бачу нічого.

Сократ

При дверях уже.

Хор Хмар поволі виходить на сцену.

Стрепсіад

Аж тепер розбираю потрохи.

Сократ

„Аж тепер розбираю!“ Гнилі гарбузи тобі дала природа,
чи очі?

Стрепсіад

Як бачу. Шановані! Скільки ж їх тут? Все кругом
заслонили собою.

Сократ

Досі на правду не відав про них, не вклонявся
найвищим богиням?

Стрепсіад

Присягнуся, що ні. За порожній туман, за росу та
за відпар вважав їх.

Сократ

Присягнуся, що ти помилявся. То знай: це вони
поживляють софістів,
Лікарів, ворожбитів, ошатних нероб, що пишаться
перснями й чубом,
Недотеп, що калічать хоричні пісні, звідарів - баламутів,
коротше

Поживляють усіх дармоїдів, а ті на пошану їм вірші складають.

Стрепсіад

Розумію. Оспівують хмари швидкі, що метають
„погибельним громом“,
„Стоголового смерча волосся жажне“, „навіжених
вітрів буйнування“,
„Криволапих, розпірених, злих хижаків, що заблукано
плавають в небі“,
Та „навальні заливи із росяних хмар“, а за те
при обіді й вечері
Уминають і „камбали дивні шматки“, і печеню з
„дроздів-співолубів“.

Сократ

340 А по-твому ці люди не варті того?

Стрепсіад

Одного я збагнути не можу:
Коли справді це хмари, для чого тоді на смертних
жінок вони схожі?
Адже зовсім вони не такі.

Сократ

А які ж? Ну, який у них образ по-твому?

Стрепсіад

Достеменно не знаю. Сказати б я міг, що нагадують
вовну летючу,
Але, Зевс мені свідок, ніяк не жінок. А у цих ще
й носи — подивися.

Сократ

То відкажуй тепер на питання мої.

Стрепсіад

Говори, відповім тобі зараз.

Сократ

Пригадай, чи не бачив ти інколи хмар, що були б
до кентавра подібні,
До бика, до пантери, до вовка?

Стрепсіад

Чому ж? І не раз. Ну, та й що, коли бачив?

Сократ

На щоб хоч обернутися можуть вони. Кучерявого
блязня углядять
Із розпусної зграї патлатих гульвіс, ну, приміром
синка Ксенофанта,
350 Та й, глузуючи з буйної пристрасті їх, перекинуться
враз на кентавра.

Стрепсіад

А як Сімон, що краде державне добро, попадеться їм,
що вони зроблять?

Сократ

Виявляючи хижу природу його, перетворяться раптом
на вовка.

Стрепсіад

Розумію. Учора гладкий Клеонім, що позбувся щита,
перестрів їх;
Боягуза уздріли вони та й ту ж мить полохливими
зайцями стали.

Сократ

А сьогодні спіткали Клісфена і от поробились жінками,
як бачиш.

Стрепсіад

О високі цариці! Чолом вам, чолом! Якщо ваші уста
колинебудь
Розтулялись для смертних, то дайте й мені боже-
ствінного голосу чути.

Провідниця хору

на сцені, яку хор уже не залишає надалі аж до кінця комедії.

Наш привіт тобі, діду, збудь-віку старий, що
прийшов красномовства учитись,
І тобі, проповіднику мудрих дурниць. Розкажи нам,
чого ти бажаєш.
Так охоче нікого не слухаєм ми з мудролюбців
сучасних. Лиш Продік
Нам приемний ученістю й бистрим умом, а тебе ми
за те любляєм,
Що ти ходиш по місту величний, на всіх поглядаєш
зневажливо, скрива,
Що ти босий, що терпиш усяку біду і що гордий на
нашу прихильність.

Стрепсіад

Що за голос, о земле! І святість у нім, і високість,
і дивна врочистість!

Сократ

Пам'ятай же: самі лиш вони — божества, усе інше —
бридня і неправда.

Стрепсіад

Ну, а Зевс? Заклинаю землю, скажи: нам не бог
уже Зевс-олімпієць?

Сократ

Що за Зевс? Перестань торочити дурне. Адже Зевса нема.

Стрепсіад

Що ти кажеш!
Ну, а хто ж посилає нам з неба дощі? Поясни мені
це щонайперше.

Сократ

Та, звичайно, вони. Безперечні тобі навести на те
докази можу.

370 От скажи, чи ти бачив денебудь, щоб Зевс задошив
над землею без хмари?
А тим часом чому б не дошити йому і при ясному небі?
Подумай!

Стрепсіад

Аполлон мені свідок, розумні слова! Ти чудово довів
свою думку.
А я думав, що Зевс і на правду таки відливає крізь
сито небесне.
Розтолкуй же тепер, хто над нами гримить,—я від
грому тремчу нестяменно.

Сократ

Та вони ж і гримлять, обертаючись.

Стрепсіад

Як? Розкажи, ти не відаєш страху.

Сократ

Коли дуже води наберуться вони, і почнуть посуватися
звільна,
І набрякнуть дощем, то від тої ваги мимоволі звисають
донизу,
А тоді налучають одна на одну, розриваються
й тяжко гримочуть.

Стрепсіад

Але хто ж, я питаюся, рух їм дає, чи не Зевс,
олімпійський владика?

Сократ

380 Та ніякий не Зевс, тільки вихор.

Стрепсіад

Дивись! І на думку мені не спадало,
Що немає вже Зевса, що Вихор якийсь замість нього
царює над світом.
Але ти ще нічого мені не сказав про гудіння і тóрохи
грому.

Сократ

Неуважно ти слухаєш. Я повторю: коли хмари
набрякнуть водою,
Одна одну штовхають вони і тріщать від великої
щільності й тиску.

Стрепсіад

І ото б я повірити мав!

Сократ

Поясню на самому тобі, якщо хочеш.
Коли ти надаєшся в свято рубців, пригадай,
не зчиняється нелад
У твоїм животі і не вуркає він від раптового
бистрого руху?

Стрепсіад

Аполлон мені свідок, аби лиш поїв, то й гнівється
й страшенно бурує;
Проклятущі рубці вигримляють як грім, безугавно
кавчать і клеочуть.
Напочатку, щоправда, легенько: пап-пáкс, а тоді
голосніше: па - пáп - пакс,
А коли я вже згодом до вітру біжу, то як хмари
гримлять: па - па - пáп - пакс.

Сократ

Розумієш тепер? Коли ти наробляв стільки пуркоту
пузом нікчемним,
То подумай, як може гриміти ефір, в незмірених
просторах розлитий.

Стрепсіад

Тим то „гуркіт“ і „пуркіт“ слова і звучать так напрочуд
подібно до себе.
Ну, а блискавки бистрої ярий вогонь, розкажи:
відкіля він береться?

Як улучить,—пришкварить людину на смерть, а хоч
лишить живу, дак обсмалить.
Очевидно, то Зевсова кара на тих, хто посмів
присягнутися криво.

Сократ

А, який ти дурний! Як увесь просмердів забобонами
давнього часу!
Коли він на присягопорушників б'є, то чому ж не
згоріли ще Сімон,
400 Клеонім, чи Теор? А по скільки ж разів присягали
вони неправдиво!
Отже, ні! Потрапляє у храми свої, або в Суній,
афінське нагр'я,
Або в велетня губа. Чого воно так? Адже дуб не ламає
присяги!

Стрепсіад

Не скажу; та здається, що правда твоя. Але як постає
блискавиця?

Сократ

Коли вітер безвогкий злітає до хмар і спирається
в них, то поволі
Надима їх зсередини наче міхур, а потому, під
нагнітом сили,
Розриває їх, хутко виноситься геть, і від того
бурхливого руху,
А почасти від сильного ляску й тертя, сам від себе
займається раптом.

Стрепсіад

Присягаюсь, те саме зо мною було на недавньому
святі Діасій.
Заходився я шлунок пекти для сім'ї та й забувся
його проколоти.
410 Як надується ж він та як лусне нараз, та як чвиркне
на мене, ой лихо!
Обкаляв мені очі, забризкав чоло, все лице обсмалив,
проклятуший!

Сократ

Чоловіче! Ти хочеш у нас досягти щонайвищої
мудрості в світі.
І щасливий і славний ти будеш тепер, і в Афінах
і скрізь по Елладі,
Коли ти пам'ятливий, жадний до знання, коли маєш
у серці відвагу,
І не будеш боятися втоми ні вдень, ні вночі,
ані ходя, ні стоя,
Безвідмовно терпітимеш холод, біду, не попросиш
ніколи сніданку,
Ні вина, ні дозволу в гімнасій піти, всі подібні
дурниці закинеш,
І одне будеш мати за справжнє добро, як і личить
порядній людині:
Брати гору на зборах, нарадах, судах, ну і скрізь,
де війна язиками.

Стрепсіад

420 Я скажу: коли йдеться про душу тверду та гризоту,
що сон відганяє,
Про ощадливий, завжди порожній живіт, про сидіння
на голій цибулі,
То за це не журись: дозволяю тобі хоч залізо кувати
на мені.

Сократ

І не будеш ти славити інших богів, oprіч тих,
кого ми вихваляєм,
Тобто вишнього Хаоса, Хмар, Язика,—дорогої
мислителям трійці?

Стрепсіад

Ані словом до інших тепер не озвусь, хоч би десь
на дорозі зустрів їх;
Ні жертв не вчиню, ні вина не зіллю, ані ладану
крихти не кину.

Провідниця хору

Об'яви сміливіше бажання своє; ми нічого тому не відмовим,
Хто плекає пошану й повагу до нас і шукає
мислителем стати.

Стрепсіад

430 О великі цариці, благаю у вас незміренно маленької речі:
Щоб мені в говорінні від всіх земляків на сто миль
попереду стояти.

Провідниця хору

Так і буде з тобою—даруємо це. Від сьогодні,
блискучий промовець,
Найчастіш від усіх здобуватимеш ти перемоги на
зборах народних.

Стрепсіад

Я не мрю про те: непотрібні мені перемоги
на зборах; я хтів би
Лиш крутити законом собі на користь, вимикатися
з рук кредиторів.

Провідниця хору

Так і станеться все, як бажаєш собі; невеликого
дару ти просиш.
Передай же тепер нашим вірним жерцям без вагання
і тіло, і душу.

Стрепсіад

Учиню вашу волю, звіряюсь на вас. Натиснула біда,
ще й велика;
Зруйнували мене сиваші, воронці та нещасне мое одружіння.
440 Нехай роблять зо мною що хочуть тепер,
На поталу їм тіло своє віддаю,
Нехай б'ють, морять голодом, шкуру деруть,
У барлозі, у холоді держать мене,
Аби тільки боргів не платити я міг;
А тоді нехай кажуть на мене, що я

450 Дурноляп, скоробреха, огида, павук,
Моталига, суцїга, шальвіра, крутїй,
Посїпака, пролаза, підчихвіст, гультяй,
Лицемір, підшивайло, хвалько, баламут,
Лис, ледащо, патякало, жмикрут, шахрай,
Мисколиз, дармобит.

Хай прохожі мерзять і ганьбують мене,
Нехай роблять мені, що на думку спливе,
Нехай тілом моїм
Начиняють, як хочеться їм, ковбасу
І дають на обід мудролюбцям.

Сократ

Очевидно, ця людина
Не ляклива, а зважлива. Отже знай:
Нашу здобувши науку, ти славен до неба
460 Станеш серед смертних.

Стрепсіад

Як прийде це?

Сократ

Зостанешся жити у нас
І будеш віднині ти як ніхто щасливий.

Стрепсіад

Справді судилася доля
Гарна мені, і побачу я це?

Сократ

470 При дверях твоїх будуть сидіти юрби,
Ждати твоєї поради і вести розмову з тобою,
Класти на тебе надію в тяжких пригодах,
Плутаних справах і позвах, що гідні таланту твого.

Провідниця хору до Сократа.

А тепер до старого берись. Уведи його в перші
початки науки,
Струсони його розум, на іспит візьми, досліди його
здатності й пам'ять.

Сократ

Ну, розкажи но, що ти є за чоловік,
Щоб я в своїй роботі над тобою міг
Новітніми знаряддями скористатись.

Стрепсіад

Ти що ж, мене тараном бити думаєш?

Сократ

Ні, лиш про дещо хочу розпитатися.
Ти пам'ятливий?

Стрепсіад

Не завжди однаково.
Коли мені хто винен, пам'ятаю все,
А винен я—нещастя: забуваю вмиць.

Сократ

До красномовства є у тебе здібності?

Стрепсіад

Либонь, що ні. А от до брехомовства є.)

Сократ

А як же вчитись будеш?

Стрепсіад

Не турбуйсь. Гаразді

Сократ

Гляди! Коли до тебе кину мудре що
З високої науки, на лету лови!

Стрепсіад

Чи то ж я пес, щоб так хапати мудрощі?

Сократ

Ото невіглас! Зовсім дикий чоловік!
Боюсь, старий, не обійтись без хлости нам.
Що ти почнеш тоді?

Стрепсіад

Що? Дамся вибити,
Зажду хвилину, свідків попрошу собі,
Ще піджду та в суд покличу кривдника.

Сократ

Скидай но плащ.

Стрепсіад

Хіба я провинився чим?

Сократ

У нас звичай до школи голим входити.

Стрепсіад

Алеж бо я до тебе не для трусу йду!

Сократ

Скидай, не просторікай.

Стрепсіад

Ти скажи мені:
Коли старанно й щиро буду вчитися,
На кого з учнів стану схожий виглядом?

Сократ

На кого? Будеш вікапаній Херэфонт.

Стрепсіад

Біда, біда! На півмерця скидатимусь!

Сократ

Та перестань базікати. Іди мерщій
Сюди, услід за мною.

Стрепсіад

Наперед мені
Медівника дай в руки. Так боюсь чогось,
Немов іду в печеру до Трофонія.

Сократ

Та йди, чого коло дверей тупочешся?

Провідниця хору

510 Так іди ж, чоловіче, й надійся добра,
Ти одважний і смілий.

Сократ і Стрепсіад входять у дім Сократа.

Доля нехай щастить йому. Він у похилому віці
Сивий, як лунь, кволий дідок,
Немов юнак, вчитись прийшов,
Прагне собі скарбів нових,
Хоче здобути мудрість.

520 Глядачі, до вас я звернусь. Перед вами висловлю
Щиру правду. Свідок мені опікун мій Діоніс.
Як шукаю слави собі, перемоги й успіху,
Так вважаю зібраних тут за знавців поезії,
А цю п'єсу, подану вам, за найкращу річ мою.
Я вже вдруге ставлю її. Скільки праці щирої
Я доклав до неї—та й що? Перед грубим натовпом
Переможений відступив. Ви тому причиною,
Ви, досвідчені, мудреці, для яких старався я.
Все ж не буду гудити вас без розбору геть усіх,
Бо не мало тут від людей, вірних справедливості,
„Скромний“ і „Розбещений“ мій чули щирої хвали.
530 Я тоді як дівчина був, стати матір'ю не міг,
То й підкинув рідне дитя і в чужих руках уздрів.
Ви його зростили самі, виплекали любосно.
З того часу певний я був вашої прихильності.
Як Електра, нині до вас ця прийшла комедія:
Чи не знайде знов, як колись, пріязних цінителів?

Вмить пізнає, тільки задрить, брата милі кучері.
Соромливу вдачу її прошу вас засвідчити:
В неї шкїри шитий шматок не повис під черевом,
Спереду червоний, товстий, хлопцям на смїховище.
540 Не кепкує з лисих вона, не танцює кордака,
Дїда дїд, говорячи вірш, не частує ляпасом,
Щоб прикрити жарти старі, безсоромні дотепи,
Не горлає: „пробі, рятуї!“, не ганяє з факелом;
Вірить тільки віршам своїм і собі комедія.
Теж і я, хоч славний поет, не хизуюсь гривою,
Одурити вас не шукав, двічі ставлячи одне.
Завжди тільки твори нові подаю, придумавши,
Кожен з них інакший на зміст; а проте дотепні всі.
Був колись потужним Клеон, я під груди бив його,
550 Та коли упав він нараз, я не рўшив ворога.
Ну, а ті, зрадївши одній помилці Гїпєрбола,
Затовкли нещасного вкрай, разом з матір'ю його.
Евполїд попєреду всіх „Марїкаса“ приволїк, —
Підлий, підло перекрутив наших славних „Вершників“;
Тільки п'яну бабу стару приточив для кордака,
Барахло, що Фрїніх давно кинув риби - китові.
Де не взявся потім Гермїпп, вилаяв Гїпєрбола;
Вслід за ним і решта усі шарпають Гїпєрбола,
В каламутній ловлять воді, як колись я висловивсь.
560 Той, хто любить вигадки їх, хай моїх не слухає;
Як же я і твори мої звеселяють серце вам,
То й нащадки визнають вас за людей освічених.

Перша половина хору

Зевса, богів велителя,
Неба царя високого,
Першого в хор наш кличем.
Також того, чия рука держить тризуб,
Хто колихає, лютий бог,
Море солоне й землю.
Кличемо нашого батька преславного,
570 Чистий Ефїр, що життя зберігає у світі.

Кличем візницю, що з висоти
Світлим промінням тіло землі
Держить. Славне його ім'я
Між людьми й богами.

Провідниця першої половини хору

580 Нам тепер увагу дайте, велемудрі глядачі.
На свою велику кривду ми поскаржимося вам.
Ми з усіх богів найбільше служим містові, а ви
Тільки нам з усіх безсмертних не вчиняєте жертов.
Ми бороним вас від лиха. Якщо ви дурний похід
Починаєте, ми завжди посилаєм дощ і грім.
От, коли богам гидкого пафлагонця - чинбаря
Ви обрали на стратега, гнівно брови ми звели,
Вас лякаючи. Крізь люту блискавку пробився грім,
І покинула Селена путь одвічну. Світич свій
Геліос сховав у себе і грозився у гніву,
Що не зійде, поки буде за стратега той Клеон.
Ви таки його обрали. Нерозсудливість давно
Оселилася в цім місті, але завжди божества
590 Обертають на добро вам ваші помилки тяжкі.
І тепер ми навчимо вас, як позбутися біди.
Якщо ви свого Клеона за злодійство й хабарі
Віддасте на суд і кару і в колодки заб'єте,
То й тепер, як перш бувало, всі гріхи простяться вам,
600 Все лихе на добре вийде, місто знову зацвіте.

Друга половина хору

Феб - Аполлон, прийди і ти,
Світло Делійське, Кінтської
Скелі стрімкої царю!
Ти, що в Ефесі в золотім храмі живеш,
Радісна, теж прийди. Тебе
600 Дві лідійські славлять.
З нами і ти будь, егіди обладарко,
Рідна богине, заступнице наша, Афіна!
Ждем і тебе, що в блиску вогнів

Водиш вакханок бистрі танки,
О, владарю парнаських скель,
Діоніс безтурботний!

Провідниця другої половини хору

610 Ми ладналися в дорогу, та Селена, як на те,
Перестріла нас і от що переказувала вам:
Шле привіт вона Афінам, шле привіт і друзям їх;
А проте на вас гнівється, ви образили її.
Не словами, а на ділі помагає вам вона.
Скільки блиск її ласкавий ошаджає грошей вам!
Ідучи надвечір з дому, хто із вас не говорив:
— Не купуйте смолоскипів, повен місяць угорі! —
Та й інакше у пригоді вам стає вона, а ви
Дні її перекрутили, все пустили шкереберть,
І тому всі боги, каже, ображаються на це,
Як вертаються додому без обіду і жертв.
620 Ми, безсмертні, по-старому обчисляємо дні свят.
Ви ж у свята, замість жертви, творите розправу й суд.
А не раз, коли ми постим і оплакуем, сумні,
Сарпедона день останній, чи сумну Мемнона смерть, —
Ви вчиняєте зливання й смієтеся. От за те
Ваш Гіпербол, що недавно на посла обрали ви,
І втеряв вінок. Довіку не забуде він тепер,
Що по місяцю належить обчислювати дні життя.

Сократ *виходить із дому.*

630 Клянусь повітрям, хаосом і випаром,
Такого ще не бачив я невігласа,
Такого бевзня, бовдура, безпам'ятка.
Учив якісь початки, та вже й ті забув,
Не встигши навіть вивчити. Ану тепер
Сюди його, на денне світло викличу.
Гей, Стрепсіад, ану виходь но з тапчаном!

Стрепсіад *виходить.*

Не можу! Не управлюся з блощицями.

Сократ

Клади на землю ліжку! Слухай!

Стрепсіад

Слухаю.

Сократ

Із чого б ти хотів почати вивчення
Того, на чім не був ще досі учений?
З мір віршових, із прози, а чи з ритміки?

Стрепсіад

Почнімо з мір. Недавно ще купець один
Накрив мене на добру міру борошна.

Сократ.

Я не про те. Які, питаю, розміри —
Чотиримірні, чи тримірні — любиш ти?

Стрепсіад

Чотиримірні. Півчетверика люблю.

Сократ

Дурний ти, чоловіче.

Стрепсіад

Закладаюся,
Що в півчетверику чотири гарчики.

Сократ

Іди до лиха, телепню нескребаний!
Мабуть, лади ми швидше подолаємо.

Стрепсіад

А що мені до хліба додадуть лади?

Сократ

У товаристві будеш завжди до ладу
І всі лади, військовий лад, танечний лад,
Як власні пальці легко розрізнятимеш.

Стрепсіад

Що на руках?

Сократ

Звичайно.

Стрепсіад

Я гадав...

Сократ

Ну, що?

Стрепсіад

Що як оцей. Немає пальця кращого;
Я грався ним іще маленьким хлопчиком.

Сократ

Нечема! Неук!

Стрепсіад

Облишм це, любий мій.
Не хочу я цього учитись.

Сократ

А чого ж?

Стрепсіад

Та тої мови, мови неправдивої.

Сократ

Спочатку вивчи інше. От скажи, які
Чотириногі роду чоловічого?

Стрепсіад

Ну, це я знаю, з глузду ще не зсунувся.
Баран, козел, бугай, лошак. Ну, хто ще? Дрізд.

Сократ

Тепер ти бачиш, де біда твоя. Дроздом
Самця й самицю кличеш ти однаково.

Стрепсіад

Стривай но, любий! Як так?

Сократ

Так же. Дрізд і дрізд.

Стрепсіад

Клянуся Посейдоном! Як же звати їх?

Сократ

Самця дроздом, а самочку дроздицею.

Стрепсіад

Дроздицею? Чудово! Присягаюся
Туманами, за це одно готовий я
Тобі подарувати конов борошна.

Сократ

І знову помиляєшся. Говориш так,
Мов конов він, а не вона.

Стрепсіад

Та що тобі?
Хіба я говорив, що конов він?

Сократ

У тебе це мов Клеонім.

Авжеж.

Стрепсіад

Чому ж то так?

Сократ

Ти кажеш „кóнов“, все одно як „Клеонім“.

Стрепсіад

Ну, любий мій, що кóнов Клеонімові?

Він зерно переховує у ссіпанках!

А як же треба говорити?

Сократ

Звісно, як.

Не „кóнов“, тільки кóнва“. Як Сострата.

Стрепсіад

А!

Вона б то, кóнва!

Сократ

Так велить нам правило.

Стрепсіад

То, значить, „кóнва“, „Клеоніма“. Зрозумів!

Сократ

Тепер нам треба розібрати правила

Про чоловічі та жіночі імена.

Стрепсіад

Е, я жіночі знаю добре.

Сократ

Ну, скажи.

Стрепсіад

Та що ж? Лісілла, Філінна, Деметрія.

Сократ
А чоловічі?
Стрепсіад
Чоловічих тисячі:
Ну, Філоксен, Мелесій, ну, Аміній ще.

Сократ
Дурний! Та це ж не чоловічі імена.

Стрепсіад
У вас не чоловічі?

Сократ
Жодним способом.
Ну, як би ти гукнув сюди Амінія?

Стрепсіад
Та як? Отак: ходи до нас, Амініе!

Сократ
От, бач! Як жінку, кличеш ти Амінія.

Стрепсіад
І справедливо. Чом він на війну не йде?
Ет, нащо вчити те, що й так ми знаємо?

Сократ
То годі вже, клянуся Зевсом. Ляж!

Стрепсіад
Та й що?

Сократ
У власні справи заглибися думкою.

Стрепсіад
Ой ні, не тут, пожалься. Як на те прийшло,
То краще на землі я заглиблятимусь.

Сократ

І не благай, не можна.

Відходить.

Стрепсіад

Бідолаха ж я!
Блощицям подать заплачу нелічену.

Перша половина хору

700
Думай, міркуй! Так і інак,
Цілий зібравши розум,
Крути собою,
А стрінеш яку перешкоду—враз
Скачи зважливо
На іншу думку. Солодкий сон
Геть від очей своїх жени.

Стрепсіад

Ой-ой-ой! Ой-ой-ой!

Провідниця хору

В чім лихо? Що нудить?

Стрепсіад

710
Загину я нещасний, із'їдять мене
Корінфяни, що з ліжка повилазили:
І боки роздирають мені на шматки,
І гризуть мою душу і кров мою п'ють,
І ядерця мої витягають і ссуть,
І в прохід, прокопавшись, юрбою повзуть,
І зо світу зженуть.

Провідниця хору

Не сумуй так надмірно, не плач, не скигли!

Стрепсіад

Як же жити, скажи?
Був маєток — загув. Був рум'янець — загув,
І душа загула, і взуття загуло.
Ще й до того нещастя, до тої біди,
Пропадаю без сліз, —
Отже й сам загуду незабаром.

Сократ *наблизившись.*

Ти, діду! Що ти робиш? Думаєш?

Стрепсіад

Егеж,

Клянуся Зевсом.

Сократ

А про що ж ти думаєш?

Стрепсіад

Чи від блощиць мене хоч крихта лишиться!

Сократ

А, пропади!

Стрепсіад

Я, любий мій, і так пропав.

Сократ

Терплячий будь і з головою вкутайся!
Логічно негативну думку винайди,
До того ж і облудну.

Стрепсіад

Горе, як мені

З цих бараниць облудну думку витягти?

Мовчання.

Сократ

А ну я подивлюся, що він робить там?
Гей, ти! Ти спиш?

Стрепсіад

Клянуся Аполлоном, ні.

Сократ

Досяг чого?

Стрепсіад

Ні, бачить Зевс.

Сократ

Нічого ще?

Стрепсіад

Та от досяг рукою наконечника.

Сократ

Закрийся швидше. Зосередься. Думай знов.

Стрепсіад

Але про віщо ж? Ну, скажи, Сократику!

Сократ

Придумай сам що хочеш, і мені скажи.

Стрепсіад

Чого собі бажаю, сотні раз ти чув:
Боргів, боргів коли б мені позбутися!

Сократ

Закутайся і, на дрібненькі часточки
Розтявши думку, обміркуй глибоко річ,
Все розбери і роздивись.

Стрепсіад

Нещасний я!

Сократ

Не ворушись. Коли натрапиш труднощі
У розмислі, покинь їх, потім знов вернись,
Надай їм руху і логічно сполучи.

Стрепсіад

Сократику, голубчику!

Сократ

Чого, старий?

Стрепсіад

Облудну думку про борги я винайшов.

Сократ

Давай її!

Стрепсіад

Скажи, а що, як я...

Сократ

Що ти?

Стрепсіад

А що, як я чаклунку-фессаліянку
Найму, та й місяць уночі звезу з небес,
Та в круглу скриньку заховаю по́тайно,
Мов дзеркальце, і пильно сторожитиму?

Сократ

Та й що тобі прибуде з того?

Стрепсіад

Як то що?

Коли не буде місяць більше сходити,
Не буду і процентів я платити.

Сократ

Чом?

Стрепсіад

Бо гроші позичаються на місяці.

Сократ

Це добре. Обміркуй тепер ще іншу річ.
Коли б на тебе позов на талантів п'ять
Заложено, ти як би відхилив його?

Стрепсіад

Не знаю як. Не знаю. Треба думати.

Сократ

Не нагнітай занадто сильно розуму:
Пусти в повітря думку, як того жука,
Прив'язаного за стегенце ниткою.

Мовчання.

Стрепсіад

Дорозумівсь, як спекатися позову!
Побачиш сам, як мудро.

Сократ

Ну, кажи, кажи!

Стрепсіад

Тобі траплялось бачити у лікарів
Такий камінчик гарний і прозірчастий?
Вони вогню ним добувають.

Сократ

Знаю, скло.

Стрепсіад

Егеж. А що, коли я роздобуду скло
Та й, поки писар позов той писатиме,
Отак, напроти сонця, стану обсторонь
Та й знищу скаргу під рукою писаря?

Сократ

Харітами клянуса, добре.

Стрепсіад

Я радий,
Що борг на п'ять талантів перекреслено.

Сократ

Тепер хутчій берись заінше.

Стрепсіад

Що таке?

Сократ

Як будеш боронитися в суді, коли
Все свідчить проти, а прихильників нема?

Стрепсіад

Простісінько й легесенько.

Сократ

Скажи!

Стрепсіад

Скажу:

Коли до позову того зостанеться
Одна лиш справа, вийду та й повішуся.

Сократ

Дурний ти!

Стрепсіад

Присягаюся, що так зроблю:
Хто ж буде позиватися з небіжчиком?

Сократ

Дурне! Іди! Тобі не буду вчителем.

Стрепсіад

Чому, чому? Сократ мій любий, змилуйся!

Сократ

Що вивчив, те негайно забуваєш ти.
Ну, от, скажи, що перше розбирали ми?

Стрепсіад

А дай, згадаю. Перше? Перше? Що ж воно?
Як зветься те, в що хтів муку я сипати?
От горе, вийшло з думки!

Сократ

Забирайся геть!
Дурноголовий стариган, безпам'ятний!

Стрепсіад

Біда, та й годі. Що я розпочну тепер?
Пропає, не вмю язиком верзюкати.
Порадьте, Хмари, нарозумте бідного!

Провідниця хору

Тебе, дідусю, от як ми порадимо.
Як маєш сина, парубка дорослого,
Пошли його замісто себе вчитися.

Стрепсіад

Синочок у мене славний, молодець синочок;
Та вчитися не хоче. Що я вдю з ним?

Провідниця хору

І ти це терпиш?

Стрепсіад

Кремезний, дебелий він,
Походить від Койсіри гордовитої.
Піду по нього. А не схоче слухати,
То, будь-що-будь, відразу з дому вижену.

До Сократа.

Зайди до себе й трошки подожди мене.

Виходить.

Друга половина хору до Сократа.

Бачиш тепер, скільки добра маеш від нас!
За всіх ми богів щедріші!
На все він пристане, тобі в усім
Покірний буде.
Дивися, зовсім одурів,
Зсунувся з глузду бідний дід.
Отже тепер щό тільки можна з дурня тягни.
Поспішай, не спи, поки тобі
Щастя дається в руки.

Сократ входить у свій дім. З'являються Стрепсіад і Фідіппід.

Стрепсіад

Клянусь туманом, дома не зостанешся!
Иди, глодай стовпи Мегакла-дядечка!

Фідіппід

Нещасний! Батьку, що з тобою діється?
Ти збожеволів, бачить олімпієць-Зевс!

Стрепсіад

Еге! Атож! Зевс-олімпієць! От дурний!
Такий великий хлопець в Зевса вірує!

Фідіппід

І ти смієшся?

Стрепсіад

Як же не сміятися,
Що ти, як хлопчик, забобонам віри ймеш.
Та підожди, довідаєшся більшого.
Таке скажу, що враз порозумнішаєш.
Але гляди, нікому не звіряйся з тим!

Фідіппід

Ну, добре. Що ж то?

Стрепсіад

Зевсом присягався ти?

Фідіппід

Егеж.

Стрепсіад

От бачиш, як то добре вчитися.
Немає більше Зевса, сину мій. Якийсь
Царює Вихор. Зевса він давно прогнав.

Фідіппід

Та що ти мелеш?

Стрепсіад

Вір мені, це справді так.

Фідіппід

Та хто сказав?

Стрепсіад

Мудрець Сократ із Мелоса
І Херефонт, що слід блошиний виміряв.

Фідіппід

І ти, старий, дійшов такої дурості,
Що віриш тим несамовитим людям!

Стрепсіад

Цить!

Не говори нічого злого про людей
Порядних і освічених. З ощадності
Ні жоден з них не мажеться, не голиться,
Не ходить в лазню митися. А ти змивав,
Неначе я помер уже, добро мое.
Иди ж негайно замість мене вчитися!

Фідіппід

Чого ж від них навчитись можна доброго?

Стрепсіад

Спитав! Всього, що називають мудрістю.
Побачиш сам, який ти неотесаний,
Який невіглас. Ну, зажди хвилиночку.

Входить у дім Сократа.

Фідіппід

Що діяти? Мій батько не при розумі.
Чи сповістити суд, що він збезумився,
Чи трунарям сказати, що йому кінець?

Стрепсіад *виходить.*

Ну, як ти називатимеш цю пташку, га?

Фідіппід

Та як же? Дрізд.

Стрепсіад

А, дрізд! Чудово. Ну, а цю?

Фідіппід

Теж дрізд.

Стрепсіад

Обох однаково? Дивак же ти!
Ніколи не кажи так більше. Називай
Самця дроздом, а самочку дроздицею.

Фідіппід

Дроздицею? Так от якої вчності
Набрався ти в зухвалих мислі велетнів!

Стрепсіад

Та й іншого багато. Тільки те біда:
За старістю що вивчив — забуваю вмить.

Фідіппід

Тому, либонь, і плащ свій загубив у них?

Стрепсіад

Так не кажи: не загубив я, а провчив.

Фідіппід

А де ж ти, дурню, черевики подівав?

Стрепсіад

Та як Перкл наш — „на належні витрати“.
Ну, йди, ходім, не гаймось. Насваволишся
Пізніше, а тепер мене послухайся!
І я ж колись, малого лепетунчика,
Тебе послухав і за гроші судові
Купив тобі візочок на Діасіях.

Фідіппід

Ходім. Але пізніше будеш каятись.

Стрепсіад

Ну, добре, що послухався. Сюди, сюди,
Сократ мій, вийди. Я тобі синка привів.
Насилу дався вмовити.

Сократ *виходить*.

Ще хлопчик він;
На нашій високості не гойдався ще.

Фідіппід

А погойдайся на гіллі високому!

Стрепсіад

Иди до лиха! Проклинати вчителя?

Сократ

Ну, от! Як гидко вимовляє він „гілля“!
Як неприємно губи відкопильоє!
Чи зможе він вивчати узагальнення,
Оскарження, подання, застереження?
Щоправда, за талант Гіпербол вивчився.

Стрепсіад

Пусте, навчиться! Він у мене мудрий вдавсь.
Бувало, ще дитиною маленькою,
Хатки він ліпить, човники видовбує,
З ременю красні возики вирізує,
З лушпайки робить жабенят. Ти думав, як?
Гляди ж мені: обох промов навчи його:
І кращої, яка не є, і гіршої,
Що й кращу переборює неправдою.
А ні, то гіршої, принаймні, научи.

Сократ

Хай дві промови ці самі навчать його,
А я піду.

Стрепсіад

То пам'ятай, щоб він умів
Супроти правди добре сперечатися.

З'являються Правдивий довід і Неправдивий довід.

Правдивий

А ходи но сюди, покажись глядачам,
Хоч зухвальство твоє переходити межу.

Неправдивий

Я готовий стою. На очах у людей
Я ще швидше словами тебе погублю.

Правдивий

Ти погубиш? Та хто ж ти?

Неправдивий

Я довід.

Правдивий

Кривий.

Неправдивий

А тебе розіб'ю, хоч і дужчим себе
Називаєш ти.

Правдивий

Чим? Мудруванням яким?

Неправдивий

Ізнайду я нові, невідомі думки.

Правдивий

О, я знаю: вони у пошані тепер
Між безглуздох людей.

Неправдивий

Ні, у мудрих людей.

Правдивий

Тебе з світу зжену.

Неправдивий

А то чим, поясни?

Правдивий

Тим, що правду скажу.

Неправдивий

Твою мову зіб'ю, заперечу тобі;
Доведу, — взагалі тої правди нема.

Правдивий

Ти говориш: нема?

Неправдивий

Ну, а де вона є?

Правдивий

У безсмертних богів.

Неправдивий

Коли правда не байка, чому тоді Зевс
Не покараний смертю, що батька свого
У кайдани забив?

Правдивий

ТЬфу - тьфу - тьфу! Почалось
Говоріння нудке. Дайте тазик мерщій!

Неправдивий

Недотепа замшлий, дурний стариган!

Правдивий

Безсоромний блудяга, розпусний гультай!

Неправдивий

Сиплеш рози на мене.

Правдивий

О блазень гідкий!

Неправдивий

Обвиваєш вінками.

Правдивий

Убійник отця!

Неправдивий

Сам не знаючи, золотом криєш мене.

Правдивий

Називали це золото перше сміттям.

Неправдивий

А тепер це найбільша оздаба моя.

Правдивий

О безмірний нахаба!

Неправдивий

Старе барахло!

Правдивий

Через тебе тепер
Жоден хлопчик не хоче ходити до шкiл.
Та колись зрозуміють Афіни, чого
Наставляєш і вчиш ти безглуздих людей.

Неправдивий

Ти огидно брудний!

Правдивий

Ти — в догоді й добрі;
Але перше блукав по світах прошаком

І місійцем Телефом себе нарікав
І з торбини жував
Панделетову мудрість убогу.

Неправдивий
Жалко мудрості тої...

Правдивий
Безумства того!

Неправдивий
Про яку ти згадав.

Правдивий
Жалко міста мені,
Що зростило тебе,
Погубителя молоді, людську чуму.

Неправдивий
І тобі, дідуганові, вчити його?

Показує на Фідиппіда.

Правдивий
Так, мені! Урятую малого від зла,
Щоб не тільки дурниці плескати умів.

Неправдивий *до Фідиппіда.*
Ти до мене ходи. Нехай сказиться він!

Правдивий
Буде лихо тобі, як зачепиш його.

Провідниця хору
Перестаньте сваритися, лайку лишть!
Розкажи нам докладно, чого ти учив
Наших предків, а ти з вихованням новим

Познайом юнака, щоб, послухавши вас,
Він свідомо учителя вибрав собі.

Правдивий

Я приймаю цю раду.

Неправдивий

Приймаю і я.

Провідниця хору

От і добре. Хто перший промову почне?

Неправдивий

Хай говорить старий.

Як кінчить, я на речі його відповім
І новими слівцями і градом нових
Міркувань повалю й закидаю його.
А як писне щонебудь, чмелиним роєм
Полетять мої докази й тисячі жал
Постромляють в обличчя і в очі йому
І на смерть зайдять бідолаху.

Перша половина хору

Тепер удвох маєте ви

Нам показати блиском
Тонких думок, влучністю слів,
Творенням мудрих речень,
У кого з вас більші права
Зватись красномовцем.
Мудросте, знай: вельми тяжких
Злих небезпек час надійшов.
Друзі мої затятий бій
Нині ведуть за тебе.

Провідниця хору до Правдивого.

Ти, що побут батьків і дідів уквітчав непорочних
звичаїв вінками,

960 Озовися, свій голос потужний подай, захисти дороге
тобі діло.

Правдивий

Я скажу вам про те, як стояло колись виховання
у нашому місті,
Коли я процвітав, справедливості друг, і була
у пошані чеснота.
Що найперше: бурчання та писку дітей не було тоді
чути ніколи,
Ні; пристойно по вулиці купкою йшли до музичної
школи малята
І легенько одягнені завжди були, хоч би сніг посипав,
як мукою.
Там, посівши, колін не складали хрестом. Починали
пісень стародавніх:
„О Паллада, руїннице міст!“ або так: „Голос ліри
далеко лунає“.
І співали поважно, тим самим ладом, що давніше
батьки і діди їх.
Якби спало на думку дуріти кому, загинати
блазенські колінця
970 У манері Фрінда, як люблять тепер, виробляти пусті
викрутаси,—
Був би битий немало такий баламут, щоб не смів
ображати мистецтво.
У гімнасії хлопці повинні були, сівши, ногу вперед
простягати,
Щоб цікаві прохожі ніяк не могли непристойне
щонебудь уздріти;
А вставали, так зараз рівняли сліди на піску, щоб
очам закоханців
Не залишити образу юних принад на нечисту спокусу і втіху.
Нижче пупа тоді жоден хлопчик у нас не мастив
оливою тіла,
І між юними стегнами перший пушок красувався,
немов на гранаті.

Не бувало тоді, щоб підліток ішов до любовника
з власної волі,
980 Сам себе пропонуючи грою очей, воркотаючи мову солодку.
При обіді звичаю в дітей не було кращу редьку
горнути до себе.
Попереду дорослих не сміли вони ні петрушки
хапати, ні кропу,
Ні солодке що взяти, ні риби шматка, ані ногу
на ногу закласти.

Не правдивий

О, яка предківщина, яка давнина! Дні Діполій, цикади
в волоссі,
Дифірамби Кекейда, Буфоній часи!

Правдивий

Може бути, та з цього старого
Вирощало колись виховання мое нездоланих бійців
марафонських;
А теперішню молодь з дитинства ти вчиш у плащі
тушкуватись по вуха.
Я готовий згоріти, коли подивлюсь, як на святі вони
виступають
У танку, перед стегнами держачи щит, не соромлячись
Трітогенеї:
990 Отже, сину, наважся: до мене ходи, обери собі слово
правдиве.
Я навчив би тебе зневажати майдан, не ходити ніколи
до лазні,
Не робити й стидатися вчинків гидких, вибухати на
поблумки гнівом,
Бути чемним, в присутності старших людей на ознаку
пошани вставати,
Не чинити ніякої кривди батькам, взагалі стерегтися
спокуси,
Щоб лице соромливості в серці своїм не споганити
чим неподобним;

Не вганятися в дім до пустих танцівниць, ні на вроду
їх рот роззявляти,
Щоб за яблуко ласки продажної їх не позбутися
— доброї слави;
Не перечити батькові словом гірким, не взивати його
Іапетом,
І за довгі літа піклування й турбот не платити
старому злобою.

Не правдивий

1000 Діонісєм клянусь: як послухаєш ти його ради дурної,
то будеш
До синів Гіппократа подібний. Тоді мам'єм назовуть
тебе люди.

Правдивий

Навпаки, повносилий, квітучий, ясний, пробувати
в гімнасіях будеш,
А не те, щоб дурні теревені верзти по майданах,
як нинішня молодь,
Та за всякі дрібні і шахрайські діла по судах
волочитись раз-пò-раз.
В Академію підеш і там, у гаю, під олівами, будеш
гуляти,
Комишевим вінком уквітчавши чоло, із однілітком,
другом розумним.
Там пахучі дзвіночки обвіють тебе, там дозвілля,
сріблясті тополі,
Там ти будеш радіти на світлу весну, коли з в'язом
платан розмовляє.

1010 Якщо візьмеш до серця поради мої
І на них усі помисли звернеш, то знай:
Будуть плечі у тебе широкі й міцні,
Груди добре розвинені, шкіра ясна,
Невеликий язик, зад м'ясистий, гладкий,
І малий передок.
А привернеш себе до звичаїв нових,

Будеш мати, мій сину, обличчя бліде,
Плечі кволі, нагорблені, груди вузькі,
Довжелезний язик, нерозвинений зад,
Передок претовстий, мову вельму нудну;
Призвичаїшся ти

1020 Все ганебне, брудне визнавати добром,
А все добре — сміттям;
Ще й до тóго всьогó заплямуеш себе
Антімаховим блудом мерзенним.

Друга половина хору

Хвала тобі! Ти спорудив
Мудрості славні башти.
В словах твоїх скромність і честь
Цвітом солодким дишуть.
Добро було людям, які колись
Жили за давніх часів.

До Неправдивого

1030 Отже й тобі, друже тонких
Кручених слів,
Треба новий довід знайти:
Ворог твій мовив гарно.

Провідниця хору

Якихось надзвичайних слів тобі шукати треба,
Щоб взяти гору над старим і не втратити честі.

Неправдивий

1040 Давно мене досада їсть, давно бере охота
Розбити все, що він казав, противними думками.
Несправедливим через те мене прозвали вчені,
Що перш усіх придумав я перечити законам,
Коли змагаюся в суді, й доводити противне.
А це ж цінніше, певен я, за тисячі статерів —
Озброївшись по-гіршому, здобути перемогу.

До Фідінніда.

Дивись, як легко я зіб'ю усі його засади.
От він забороняв тобі гарячі ванни брати.

До Правдивого.

Ну, поясни, за віщо ти гарячі ванни гудиш?

Правдивий

Бо це найгірше в світі зло, від них людина слабне.

Неправдивий

Стривай, піймався! Аж тепер не викрутишся в мене.
Скажи: із Зевсових синів котрий найсмівливіший,
1050 Найкращі подвиги вершив, найбільше потрудився?

Правдивий

Понад Геракла не було славнішого героя.

Неправдивий

Ну, а „геракловою“ де зовуть холодну воду?
А хто ж мужніший був, як він?

Правдивий

От через це крутіство
Марнує молодь цілі дні в пустій балаканині,
Товчеться в лазнях раз-у-раз, а до палестр не ходить.

Неправдивий

Промови ганиш, агору; я, навпаки, хвалю їх.
Коли б це справді зло було, тоді б Гомер не вивів
Промовцем Нестора царя і всіх героїв мудрих.
До красномовства перейду. Ти молоді борониш
Вправлятися у нім, а я наказую противне.
1060 Доброзвичайність радиш нам. Знов помилка велика!
З доброзвичайності хіба буває для людини
Якось вигóда чи корість? Ну, доведи, як можеш!

Правдивий

Буває часто. От Пелей дістав меча за неї.

Неправдивий

Меча! Великого добра доскочив, бідолаха!
А он Гіпербол-ламповик без ліку срібла-злата
Шахрайським способом добув, а не меча ж, о боги!

Правдивий

Пелей, тому що скромний був, Фетіду взяв за жінку.

Неправдивий

Вона й покинула його. Був надто чеснотливий,
Не мав охоти цілу ніч на ліжку забавляться;
А жінці миле саме це. А ти — стара шкапина!

До Фідиппіда.

Дивися, парубче, куди веде доброзвичайність,
Яких приємностей і втіх вона тебе позбавить:
Бенкетів, хлопчиків, жінок, вина, печені, сміху.
А що ж привабного в житті, коли цього немає?
Нехай! Скажу тепер про те, чого природа прагне.
Ти закохався, спокусив, упав у гріх, попався.
Пропав! Бо не промовець ти. А як зо мною підеш,
Роби, що хоч, жартуй, скачи, корись у всім природі.
Не май нічого за бридке. Пиймався на розпусті,—
Кажі, що в тім нема гріха. На Зевса посилайся,
Що й він устояти не міг проти кохання й жінки;
Так як же, смертний, можеш ти від бога дужчим бути?

Правдивий

А що, як обскубуть його і ззаду редьку встромлять,
Чим доведе тоді, що він не є широкозадий?

Неправдивий

Широкозадим бути — це ганебна річ?

Правдивий

А що, скажи, на світі є гидкішого?

Неправдивий

Що буде, як противне доведу тобі?

Правдивий

Та вже нічого. Замовчу!

Неправдивий.

Відповідай:

Повірені в суді з котрих?

Правдивий

З широкозадих.

Неправдивий

Певна річ!

Поети-трагіки з котрих?

Правдивий

З широкозадих.

Неправдивий

То ж бо й то.

Оратори у нас з котрих?

Правдивий

З широкозадих.

Неправдивий

Зрозумів,

Яких дурниць наплівти нам?

А подивись на глядачів,—

Которих більше?

Правдивий

Я й дивлюсь.

Неправдивий

Що ж бачиш ти?

Правдивий

Богами свідчусь, більше тих,
Широкозадих. І он той
Мені знайомий, і оцей,
І патлача там пізнаю.

Неправдивий

Що ж скажеш ти?

Правдивий

Плашкиети, подолали ви!
В ім'я богів, візьміть мерщій
У мене плащ:
До вас перебігаю.

Обидва виходять.

Сократ

Ну, як,—додому візьмеш сина, чи нехай
Зостанеться учитись красномовності?

Стрепсіад

Учи його, луи його, і пам'ятай:
Гартуй малого на обидві щелепи,
Щоб він мені одною гриз малі діла,
А другою великі перепилював.

Сократ

Не бійся, поведеш додому вченого.

Фідіппід

О, ні, напевне, жовтого, змарнілого.

Сократ веде Фідіппіда до себе в дім.

Провідниця хору до Стрепсіада.

Іди тепер. Та, думаю,

Потім пошкодуєш.

Стрепсіад виходить.

До глядачів.

Скажем, судді, що вам буде нагородою від нас,
Якщо ви прихильний присуд хору нашому дасте.
От вам перше: як орати почнетé свої поля,
Вам дощу дамо спочатку, а сусідам опісля.
1120 І сади і виноград ваш будем пильно берегти,
Щоб ні суш їх не побила, ні дощі не залили.
А як хто із земнородних не вшанує нас, богинь,
Ось послухайте, якої він натерпиться біди:
Ні вина, ні хліба більше не дадуть йому поля;
Як скопає сад оливний, чи насадить винних лоз,—
Візьмем пращі й до останку все поб'єм і потнемó;
Чи почне робити цеглу,—буїним ринемо дощем
І відразу круглим градом черепицю рознесем;
А задумає женитись сам, чи родич, а чи друг,—
Цілу ніч дощити будем, що не раз зітхне в душі:
1130 „Краще гинути в Єгипті, ніж судити злим судом“.

Стрепсіад

виходить з дому з мішком.

Лишився п'ятий і четвертий день, по нім
І третій зараз, потім другий, потім той,
Що я найбільш боюся і ненавиджу:
„Старий і молодий день“. Того дня усі,
Кому я винен гроші, скаргу подають
На мене й погубити нахваляються.
У них, звичайно, прошу я полегкості:
„Диваче, цього боргу не стягай тепер,
1140 З тим подожди, а той прости“.— „Ні,—кажуть,— так
Нічого не дістанем ми“,—та й лаються,
Судом страхають, називають пройдою.
Судіться, скільки хочте! Не боюся вас,
Якщо навчився говорити Фідіппід.
Постукаю в мислильню та й довідаюсь. *Стукає.*
Гей, відчиніть но.

Сократ входить.

Стрепсіадові чолом!

Стрепсіад

Тобі чолом! Візьми ось подарунок цей:
Годиться вшанувати вихователя.
Тепер скажи, навчив ти сина доводів,
Які мені недавно тут показував?

Сократ

Навчив.

Стрепсіад

Гаразд! О всецарице каверзо!

Сократ

Тепер ніякий позов не страшний тобі.

Стрепсіад

Направду? А як я при свідках гроші брав?

Сократ

Байдуже. Хай їх будуть цілі тисячі!

Стрепсіад

Кричати в крик

Буду я на radoщах!

Ю! Ю!

Плачте, плачте, лихварі!

Самі і капітал ваш, і прибутки всі!

Тепер мені нічого ви не вдієте.

Дивний напрочуд росте

Хлопець у мене в дому:

Світить язиком двугострим.

Мій щит, сім'ї рятунок, кара ворогам,

Батька збавитель він від незліченних бід.

До Сократа.

Скоч же хутенько в дім, виклич його сюди!

Сократ входить у свій дім.

Стрепсіад *зукає.*

О хлопче мій, виходь негайно
Тебе батько твій жде.

Сократ *виходить з Фідіппідом.*

От і цей чоловік.

Стрепсіад

Дорогий, дорогий!

Сократ

Веди ж його тепер до себе.

Виходить.

Стрепсіад

Іо, іо, дитя! Іо! іу! іу!

Як радісно цю морхлу шкіру бачити!

Лице крутійством, ябедою дихає,

Завзятістю. А на устах так і цвіте

Відоме: „що ти кажеш?“ Вигляд скривджений,

Хоч кривдник сам і багатьом накоїв бід;

В обличчі погляд аттіка справдешнього.

Тепер врятуй, як перше погубив мене.

Фідіппід

Загроза в чім?

Стрепсіад

В „старому й молодому дні“.

Фідіппід

Який же то „старий і молодий день?“

Стрепсіад

Той,

Коли позикодавці скаргу подають.

Фідіппід

Пропаше ж їхнє діло! Неможлива річ,
Щоб з одного дня раптом два зробилося.

Стрепсіад

Направду ні?

Фідіппід

Звичайно. Чув ти, щоб стара
Була в той самий час і молодницею?

Стрепсіад

Алеж такий закон у нас.

Фідіппід

Я думаю,
Мета закону темна їм.

Стрепсіад

Яка ж вона?

Фідіппід

Яка? Старий Солон народолобець був...

Стрепсіад

Ну це ніяк до діла не стосується!

Фідіппід

Тому то на подання скарги визначив
Два дні він—день старий, а потім молодий,
Щоб суд припав якраз на новомісяччя.

Стрепсіад

А нащо ж він старий додав?

Фідіппід

На те, чудний,
Щоб позваний з позовником охотою

Могли напередодні погодитися,—
А ні, то в суд прийти на новомісяччя.

Стрепсіад

Чому ж прітан стягає мито судове
Ще на „старий і молодий день“? Розтолкуй!

Фідіппід

Бо тут він учиняє, як випробувач:
Щоб хутче судове до рук загарбати,
Він в переддень його, як жертву, пробує.

1200

Стрепсіад

Гаразд! *До глядачів.* А ви чого там сидите, дурні,
Пожива для учених, череда овець,
Пусте число, каміння, посуд трощений!
На честь собі і синові дотепному
Я проспівую величальну співанку:
„Щасливий ти, Стрепсіад!
Ти зроду й сам не дурний,
У тебе й син он який!“—
І скажуть це друзі всі,
Ще й земляки,
Позаздривши на те, що ти
Всі діла виграєш.
Ходім тепер додому вдвох!
Будеш гість у мене.

1210

Обидва йдуть у дім Стрепсіада.

Пасій входить, ведучи з собою свідка.

До свідка.

Своїм добром чи варто розкидатися?
Та певно ж ні! Ах, краще б я відразу був
Нечемний з ним,—не мав би стільки клопоту.
А так—дивись: добро своє рятуючи,
Тебе тягну за свідка, а сусідові

Зроблюсь, напевне, осоружним ворогом.
Та, поки жив, отчизні не завдам стида.

Кричить.

Гей, Стрепсіада кличу в суд!

Стрепсіад *входить.*

Це хто такий?

Пасій

На „день старий і молодий“!

Стрепсіад *до свідка.*

За свідка будь:
Два дні назвав він. Ну, нехай! Чого тобі?

Пасій

Прийшов по ті дванадцять мін, що дав тобі
На жеребця.

Стрепсіад

— На жеребця? Ви чуєте?
Та хто ж не зна, що коней я ненавиджу!

Пасій

Богами присягався ти віддати борг.

Стрепсіад

Клянуся, доводу непереможного
Мій Фідіппід тоді не був ще навчений.

Пасій

Так ти тому платити відмовляєшся?

Стрепсіад

А що ж би я з науки мав корисного?

Пасій

І ти богів за свідків будеш кликати?

Стрепсіад

Яких богів?

Пасій

Гермеса, Зевса, Посейдона...

Стрепсіад

Бачить Зевс,
Ще й три оболи дам, щоб присягнутися!

Пасій

А згинув би, коли не маєш сорому!

Стрепсіад *міряючи Пасія поглядом.*

Натерти сіллю, був би міх напрочудо!

Пасій

Знущатися?

Стрепсіад

Відєр на шість, коли не більш.

Пасій

Великим Зевсом і богами свідчуся,
Це так тобі не зійде з рук.

Стрепсіад

Дивак же ти.
Твій Зевс ученим людям посміховище.

Пасій

За всі ці речі згодом відпокутуєш.
Тепер питаю: віддаси позичене?
Відповідай і не держи мене.

Стрепсіад

Стривай!

Я зараз дам тобі докладну відповідь.

Заходить до себе в дім.

Пасій *до свідка.*

Що зробить він по-твоєму? Поверне борг?

Стрепсіад *виходить з дому.*

Де той, хто править гроші з мене? Говори,
Яка це річ?

Пасій

Яка ж би? Конов, думаю.

Стрепсіад

І ти, такий, боргів ще домагаєшся?
Ніколи не віддам я ані грошика,
Тому, хто конву „конов“ назива чомусь.

Пасій

Не віддаси?

Стрепсіад

Та скільки знаю, ані-ні.
Ну, думаєш ти нині забиратися
Від мого дому?

Пасій

Я піду, а тільки знай:
Подам на тебе скаргу в суд, щоб я так жив!

Стрепсіад

Так, значить, більше втратиш, як дванадцять мін.
А я тобі, по ширості, не мислю зла,
Хоч і назвав ти конву „конов“ з дурощів.

Пасій з свідком виходять.

Аміній *входить.*

Ой лихо, ой!

Стрепсіад

Овва!

Це хто там так розойкався? Чи то котрийсь
Із демонів Каркіна плаче жалісно?

Аміній

Хто я? що я? Вам хочеться дізнатися?
Я нещасливець!

Стрепсіад

То іди світ-заочі.

Аміній

О, лютий бог! О, доля, що зламала вісь
У колісниці! О, Паллада-згубниця!

Стрепсіад

„Яке ж тобі Тлеподем заподіяв зло?“

Аміній

Шановний, ні, ти не глузуй, а синові
Скажи, щоб гроші хутче повернув мені;
Я б не просив, та ось до скруту дійдеться.

Стрепсіад

Які ж то гроші, любий?

Аміній

Ті, що винен він.

Стрепсіад

То зле тобі, коли не помиляюся.

Аміній

Богами свідчусь, випав з колісниці я.

Стрепсіад

А щось верзеш, неначе з віслюка злетів!

Аміній

Та що верзу? Я хочу відібрати борг.

Стрепсіад

Ти, безперечно, тронувся ума.

Аміній

Що, що?

Стрепсіад

Я думаю, що в тебе мозок зрушився.

Аміній

Клянусь Гермесом, будем позиватися,
Коли не вернеш боргу.

Стрепсіад

Ти скажи мені:

Як думаєш, чи Зевс на кожен проливень
Збирає свіжу воду, чи ту саму все
Велить угору притягати сонцеві?

Аміній

А я не знаю. Та мені й однаково!

Стрепсіад

То як же міг ти грошей домагатися,
Такий невіглас у небесних явищах?

Аміній

Коли тобі сутужно, то віддай мені
Принаймні лихву!

Стрепсіад

Лихву? Що за звір такий?

Аміній

Не знаєш ти? Та ж борг щомісяця, щодня
Росте поволі, безнастанно більшає
З впливом часу.

Стрепсіад

Правильно з'ясовано.

Скажи, а море, як воно, по-твоєму,
Тепер повніше, ніж колись?

Аміній

Ні, свідок Зевс,

Йому зростати ніяк.

Стрепсіад

Бачиш, телепню,
Виходить, море, стільки рік приймаючи,
Не може стати більшим. Як же ти ото
Надєшся свій капітал побільшити?
Ану, чухрай чимдалі від дверей моїх!

До раба.

Подай стрекало!

Аміній *до глядачів.*

Вас беру за свідків я!

Стрепсіад

Махай, чого чекаєш? Гайда, но, гнідко!

Аміній

Хіба це не зухвальство?

Стрепсіад

Побіжиш, чи ні?

Ось як кольну стрекалом попід черево!

Ага, біжиш? А то тебе двигнув би я
Разом з твоїми кіньми та колесами!

Аміній вибігає. Стрепсіад вертається додому.

Перша половина хору

Так от куди веде любов до вчинків злих!

Згордівши, дід старий

Захтів загарбати собі

В людей позичене добро!

Та ще сьогодні, не пізніш,

Він таки зазнає лиха,

І цей новий любитель мудрощей

За всі злочинства й каверзи тяжку дістане кару.

Друга половина хору

Гадаю, те, чого давно шукав собі,

Негайно знайде він:

Уміє добре син його

Кувати мислі і слова,

Ворожі справедливості,

І брехливим язиком

Побивати геть усіх нечесно.

Та буде, буде мріяти старий, щоб онімів він.

Стрепсіад вибігає з дому, за ним Фідіппід.

Стрепсіад

Ой-ой! Ой-ой!

Рятуй! Сусіди, приятелі, родичі!

До мене! Б'ють! Рятуйте, як умієте!

О бідні зуби, о нещасна голова!

Негіднику! Ти батька б'єш?

Фідіппід

Так, батька б'ю.

Стрепсіад до глядачів.

Ви бачите, признався сам, що б'є!

Фідіппід

Авжеж.

Стрепсіад

Ах ти мерзотник, батькогубець, шибеник!

Фідіппід

Лай ще так само, дужче лай. Коли б ти знав,
Яка то насолода лайку слухати!

Стрепсіад

Широкозадий!

Фідіппід

Сип на мене розами.

Стрепсіад

Ти батька б'єш?

Фідіппід

Егеж, і доведу тобі,
Що мав на те і право.

Стрепсіад

Ти, негіднику?

Та хто ж дав право батька бити синові?

Фідіппід

А от скажу — і ти зо мною згодишся.

Стрепсіад

Ти зможеш довести це?

Фідіппід

Ще й легесенько.
Котрою хочеш мовою змагатися?

Стрепсіад

Котрою? Як то?

Фідіппід

Кращою, чи гіршою?

Стрепсіад

1340 Так, свідчусь Зевсом! Я навчив тебе
Речей противних правді; нині хочеш ти
Мене переконати, що дозволено
І справедливо батька бити синові!

Фідіппід

Тебе переконати так надіюся,
Що ти і сам не будеш сперечатися.

Стрепсіад

Ну, що ж ти скажеш? Я цікавий слухати.

Перша половина хору

1350 Тепер, старий, подумай, як подужати
Противника злого.
Коли б свого права був непевний він,
То б так не сваволив.
На чомусь твердо він стоїть; в словах його
Відвага й зухвальство.

Провідниця хору

Але за віщо й через що у вас постала сварка,
Передусім з'ясуйте нам. Це конче треба знати!

Стрепсіад

З якого приводу й чого ми вперше завелися,
Я вам скажу. Після обід, як знаєте ви, певно,
Я попросив його, щоб він, узявши в руки ліру,
Із Сімоніда проспівав, як баранця обстригли.

Він відказав, що це дурне — співати й пригравати
За чарою, мов ті баби при м'еленні ячменю.

Фідіппід

1360 Ну, як же міг я не товкти, не чубити старого?
Співати раптом загадав! Чи я тобі цікада?

Стрепсіад

От-от! Те саме, що й тепер, і вдома він провадив,
Та ще й додав, що Сімонід—поет малий, поганий.
Хоч дуже прикро це було, я все ж терпів спочатку,
А далі наказав йому, галузку мірта взявши,
З Есхіла прочитати щось. Сміється він та й каже:
„Есхіл усіх перевершив серед поетів наших
Нескладністю тріскучих слів, туманним пишномовством“.
Тоді, ви думаєте, як забилося серце в мене?
Одначе, закусивши гнів, сказав я: „Ну, принаймні,
1370 З нових щонебудь прочитай, обравши наймудріше“.
Він з Евріпіда заспівав про те, сказати сором,
Як брат до блуду прихилив свою сестрицю рідну.
Не міг я витримати більш: ганебними словами
Обляяв, вимерзив його. Потому, як звичайно,
Одне за друге, та й пішло. Як скочить він та й гайда
Тиснути, шарпати мене, мотлошити, чавити.

Фідіппід

Не варт було? Та ж Евріпід—це найсвітліший розум
Серед поетів.

Стрепсіад

Евріпід? О, що тобі сказати?
Аджеж ти знов поб'єш мене!

Фідіппід

Поб'ю, та й справедливо.

Стрепсіад

1380 Як, справедливо? Посоромсь! Та я ж тебе злеяв,
Дитячий перший лепет твій навчився розбирати!

Бувало, тільки скажеш „пи“, даю тобі напитись;
Попросиш „гам“, і я ту ж мить відкраю скибку хліба;
Не встигнеш мовити „а-а“, беру тебе на руки,
Несу за двері та й держу. А ти, мене зім'явши,

Хоч я й кричав, хоч я й волав:

„Пусти на двір!“—мене не хтів

До вітру винести, гидкий,

А все душив, і мусив я

Під себе наробити.

Друга половина хору

У молодих, напевне, серце стукає,

Всі ждуть його мови.

Коли базіканням своїм він захистить

Оці свої вчинки,

Ми й горошінки не дамо щербатої

За шкуру всіх старших.

Провідниця хору

Перевертайло і коваль новітніх слів, ти мусиш

Так говорити, щоб здалось, що ти говориш правду.

Фідіппід

Як солодко нових наук здобутками владати

І не вважати на старі закони та звичаї!

Коли всі помисли мої вертілися круг коней,

Трьох слів докупи я не міг без помилки зв'язати;

А як мене віднадив він від дурості тієї,

Я присвятив себе тонким словам, турботам, мислям,

І можу довести, що сам карати батька властен.

Стрепсіад

Водися з кіньми, коли так! Волю годувати

Хоч четверню для колісниць, ніж мерти від побоїв.

Фідіппід

Ти мову перебив мені. Вертаюся до думки;

Передусім питаю так: ти бив мене мало?

Стрепсіад

1420 Бив, бо бажав тобі добра, про тебе дбав.

Фідіппід

Як бити

І зичити добра — одне, то чом і я не можу,
Бажаючи тобі добра, на тебе зняти руку?
І чом, скажи, мою спину дозволено чухрати,
Твою — не можна? Адже я теж народився вільним.
Ревуть малята; а батьки ревіти не повинні?
Ти скажеш, що такий закон, що це годиться дітям;
Я відповім тобі слівцем: „Старі—подвійно діти“.
Старих ще більше, ніж малих, належало б карати;
Бо зовсім непростенна річ — старому помилятись.

Стрепсіад

1420 Та не заведено ж ніде, щоб діти батька били.

Фідіппід

А той, від кого цей закон, хіба не був людина,
Як ти та я, не умовляв словами наших предків?
Чому ж не можна і мені новий закон завести,
Такий, щоб син за побиття міг батькові віддати?
А хлосту, що терпіли ми до видання закону,
Прощаємо: не треба нам ніякої відплати.
Тепер на півнів подивись, на всіх тварин у світі,
Як часом б'ють у них батьків! А чим вони відмінні
Від нас? Хіба лиш тим одним, що постанов не пишуть.

Стрепсіад

1430 Коли ти зважився в усім наслідувати півнів,
То чом на сідалі не спиш, не порпаєшся в смітті?

Фідіппід

Ну, це вже інше щось; Сократ не здумав би такого.

Стрепсіад

Не бий, бо буде так, що сам на себе пожалкуеш.

Фідіппід

Чому?

Стрепсіад

Тебе караю я, а ти євoйого сина
Каратимеш, як буде син.

Фідіппід

А як його не буде?
То дурно плакав я, а ти по смерті посмієшся?

Стрепсіад *до глядачів.*

Здається, друзі днів моїх, що він говорить діло.
Як видно, доведеться нам погодитися з дітьми,
Що й справді треба бити нас за недоладні вчинки.

Фідіппід

1440 Ти й інший доказ розбери.

Стрепсіад

Аж тут мені загибель!

Фідіппід

А може, я скажу таке, що й злість твоя минеться.

Стрепсіад

Невже? Кажі! Яка ж мені утіха може бути?

Фідіппід

Я й матір, як тебе, поб'ю.

Стрепсіад

Що кажеш ти? Що кажеш?
Та це ж далеко тяжче зло!

Фідіппід

А що, як гіршим словом

Переконаю поготів,
Що треба бити й матерів?

Стрепсіад

Коли досягнеш і цього,
Одне зостанеться мені —
В провалля пхнути вас обох
З Сократом вниз,
А з вами й гірше слово.

1450

Звертається до хору.

Це, Хмари, через вас я стільки витерпів,
На вас усі діла свої сповірюючи.

Провідниця хору

Ні, ні, ти сам своїх пригод причиною,
Бо ти пішов нечесною дорогою.

Стрепсіад

Ви чом мене вперед не нарозумили,
Ще й потурали дідові безглуздому?

Провідниця хору

А ми так завжди робим чоловікові,
В якому бачим нахил до злочинності;
Його в найтяжчі лиха ми вкидаємо,
Щоб добре знав він, як богів боятися.

1460

Стрепсіад

Жорстоко, Хмари, але добре робите;
Я грошей, що позичив, не повинен був
Гребти собі. Тепер ходім, коханий мій,
Сократа й Херефонта препаскудного
Скараємо, — дурили нас обох вони.

Фідіппід

Я не посмію вчителів образити.

Стрепсіад

Ходім, ходім! Огляньсь на Зевса прадідів!

Фідіппід

На Зевса прадідів? От старосвітчина!
Хіба він є?

Стрепсіад

А є.

Фідіппід

Та ні ж! Відколи вже
Царює Вихор! Зевса він давно прогнав.

Стрепсіад

Та не прогнав, хоч я і сам, Сократові
Понявши віри, думав так. Ну й дурень я,
Що взяв за бога глиняного ідола.

Фідіппід

Дурій собі на самоті, як хочеться.

Виходить.

Стрепсіад

О божевілля! Треба ж так збезумитись.
Прогнав богів, повіривши Сократові!

Звертається до статуї Гермеса.

Гермес мій любий, ти не будеш гніватись,
Віка мого не знівечиш, простиш мені!
Я очманів з дурного просторікання.
Порадь мене, що діяти? Чи в суд тягти
Пройдисвітів, чи братись інших способів?

Ніби прислухається.

Чудова рада! Так, не воловодитись,
 А взяти й підпалити дім базікал тих,
 І то скоріше! *Кличе раба.* Гей, мій Ксантій, гей, сюди!
 Біжи сюди з драбиною й сокирою
 І якнайшвидше на мислильню видряпайсь,
 І дах розкидай, як мене ще любиш ти,
 І з громом обвали його на мешканців.
 Мені подайте смолоскип запалений!
 Я ще сьогодні з ними поквитуюся
 За всі гріхи,—не побоюсь зухвальства їх!

Все це виконується. Стрепсіад влізав на дах мислильни і підпалює його смолоскипом.

Учень з вікна.

Ой, лихо, ой!

Стрепсіад

Гори, мій смолоскипе, буйним полум'ям!

Учень

А що ти робиш, чоловіче?

Стрепсіад

Що роблю?

Діасофологічно дах освітлюю.

Херефонт з вікна.

Біда, загибель! Хто наш дім підпалює?

Стрепсіад

Той самий, в кого ви стягнули накидку.

Херефонт

Погубиш нас!

Стрепсіад

Цього ж мені і хочеться!
Аби мене сокира лиш не зрадила,
А я не впав та в'язів не скрутив собі.

Сократ *з вікна.*

Гей, ти! Ти що там робиш на покрівлі? Га?

Стрепсіад

Про сонце мислю, в висоті ширяючи.

Сократ

Ой горе, ой нещастя! Задихаюся!

Херефонт

Я вже горю й на попіл розсипаюся!

Стрепсіад

А ви ж богів навіщо ображаєте?
Пощо шляхи Селени виміряти вам?

До слуги.

Наздоганяй їх, бий, рубай за все, за все,
А надто, що вони богів зневажили!

Провідниця хору

залишаючи сцену разом з цілим хором.

Ну, ходімо додому, скінчилася гра! Танцювали
ми гарно сьогодні.

О С И

(422 до н. е.)

ДІЄВІ ОСОБИ

Сосій } раби Клеонофіла.
Ксантії }

Клеонофоб, син Клеонофіла.

Клеонофіл, старий афінянин.

Хорос — старих присяжних.

Хлопчики { 1-ий.
 { 2-ий.

Пес Лабет (без промов).

Пес кідафінейський.

Гості.

Дарданіда, флейтистка (без промов).

Міртія, вулична хлібна торговка.

Позовник.

Свідок (без промов).

Танцюристи (без промов) { 1-ий.
 { 2-ий.
 { 3-ий.

Дія відбувається в Афінах, перед будинком Клеонофіла.

На сцені будинок Клеонофіла; Сосій і Ксантії валяються на ганку.

Сосій

А що ти робиш, бідолашний Ксантії мій?

Ксантії

Стараюся нічної варти збутися.

Сосій

Гляди, щоб не набрати по потилиці.
Якого звіра стережем ми, знаєш ти?

Ксантії

Авжеж, та трошки задрімати хочеться.

Сосій

Ну що ж, рискни. У мене теж, признатися,
Солодка млюсть по віях розливається.

Мовчання. Сосій раптом схоплюється.

Ксантії

Ти не здурів, буває, не збезумився?

Сосій

Ні, сон найшов на мене від Сабазія.

Ксантії

Обидва ми пасем биків Сабазія!
Бож і на мене щойно, мов мідієць той,

Напав якийсь куняйло, очі затулив,
І дивний сон мені оце привидівся.

Сосій

Так і мені ж приснився надзвичайний сон.
Але розкажуй перше свій.

Ксантії

Верзлось мені:
Летів орел, спустився раптом на майдан,
І, пазурами щит схопивши мідяний,
Поніс його угору, а тоді той щит
Він — тобто Клеонім — і упустив згори.

Сосій

Ну й вийшла тут на Клеоніма загадка!

Ксантії

То ж як?

Сосій

Тепер питатиме на бѣнкеті
Товариша товариш: „А який то звір
На морі, на землі, на небі щит губив?“

Ксантії

Ого! Яка ж мені пригода станеться,
Що сон такий приснився?

Сосій

Марно журишся.
Страшливого нічого не сподіється.

Ксантії

А страх, коли людина зброю кїдає!
Та розкажи і ти свій сон.

Сосій

Великий він,—
Про всю будову корабля державного.

Ксантії

30 Ти тільки снасть будови покажи мені.

Сосій

Поперше, бачив я,— на Пніксі нашому
Посіли вівці та й про віщось радяться,
В плащах усі, ще й з палицями довгими.
І до тії отари — так приснилося —
Звертає річ обжерливе страховище
І скугонить, немов кабан обсмалений.

Ксантії

Ай-яй!

Сосій

Чого?

Ксантії

Та годі, годі, перестань!
Гидкий твій сон смердить гнилою шкірою.

Сосій

40 І от бридке страховище бере вагу
Та й важить лій на тій вазі.

Ксантії

Біда, біда!
Залле воно за шкіру лою містові!

Сосій

А поблизу сидів Теор навпочіпки,
І голова була у нього рисяча.
І десь сказав Алквіад, гаркавлячи:
„Дивися, голова в Теола лисяча“.

Ксантій

А це він добре прогаркавив, знаєш ти!

Сосій

А правда, то страшна ознака, що Теор
Зробився риссю?

Ксантій

Дуже добра!

Сосій

Що?

Ксантій

Авжеж!

З людини став він риссю несподівано;
Ну, як же з цього не зробити висновку,
Що хутко риссю він відсіль тікатиме.

Сосій

Ну, як тобі не дати зо два боли,
Що ти так мудро темні сни відгадуєш!

Ксантій

Тепер ми драму глядачам з'ясуємо,
Спочатку їх про дещо попередивши.

До глядачів.

Не сподівайтесь ні чогось високого,
Ні грубих жартів, у Мегарі крадених.
Немає в нас ні двох рабів з кошівкою,
Що кидаються в глядачів горіхами,
Ані Геракла, як обід прогавив він;
Ганьбити Евріпіда ми не будемо,
З Клеона, що засяв несподівано,
Мети своєї вдруге не робитимем.
Ми вигадали непогану баечку;

Для вас вона не надто мудра, а проте
 Дотепніша від грубої комедії.
 Ось, бачите, є пан у нас, великий пан,
 Що спить он там, під самою покрівлею.
 Він батька на замок замкнув, а нам казав -
 На варті бути, щоб старий не випорснув.
 А в батька давня слабість, ще й така чудна,
 Що вам ані вгадати, ані здумати,
 Як ми не скажем. Отже домудруйтеся!

Сосій

Аміній, син Пронапа, каже впевнено,
 Що наш старий — азартний грач.

Ксантії

Вигадує,

По собі, певно, про людей міркуючи!
 Але причина лиха все ж у пристрасті.

Сосій

Сосікл, я чую, жебонить Деркілові,
 Що він пияка.

Ксантії

Отже помиляється:

На це порядні люди лиш нездужають.

Сосій

А Нікострат, Скамбона син, той думає,
 Що, наче філоксера, ненажерний він.

Ксантії

І Нікострат не влучив, присягаюсь псом!
 То, певно, Філоксена він на думці мав.
 Балакаєте пусто. Не вгадаєте!
 Мовчіть; коли бажаєте дізнатися, —
 Скажу вам, що за слабість у господаря,

90
Суди він любить, як ніхто ще не любив,
В судах на смерть закоханий, аж зойкає,
Коли не в перших лавах засідателів.
Вночі не спить ніколи ані кришечки;
А хоч засне, то думкою однаково
Витає там, над воляним годинником.
В руці держати черепочок звикнувши,
Він і вві сні три пучки держить складені,
Немов на вівтар хоче ладан сипати.
Побачивши на дверях десь написане:
„Ти гарний, Демос, чадо Пірлампове“,
Допише: „Гарний суд у демократії“.
100 Почне співати півень пізно ввечері,
Він каже: „Підплатили півня пбзвані,
Щоб я не міг поспіти на засідання!“
Лиш від вечері, вже кричить: „взуватися!“—
І прибігає в суд опівночі й дрімає там,
Прилипши до колони, наче той слимак;
Від злості довгу рису всім присуджує
І, ніби чміль або бджола, вертаючись,
Приносить купу воску попід нігтями.
Щоб черепків не бракувало на суді,
110 У себе дома черепицю розбирає,—
Такий шалений! Спробуєш умовити,—
Ще гірше скаженіє. От ми й держимо
Старого під замком тепер, щоб він не втік.
Безумством батька тяжко син засмучений
І, попервах словами угрущаючи,
Просив, щоб він не надягав плаща судді
І з дому не виходив; той не слухався.
Обмив його, очистив,— ні до чого все.
Лічив танкaми корибантів,— він, як був,
120 З тимпаном знову увігнався в судище.
Коли не помогли нічого тайнства,
Тоді в Егіну з ним поїхав син—і там
Поклав старого на ніч в храм Асклепія;
А він на ранок знов перед решіткою!

130
Ми відтоді його не випускаємо,
Та він, проте, і димоходом ще тікав,
І рівчаками. От позатикали ми
Всі отвори лахміттям та ганчірками,—
Та й що? Понабивав він по стіні кілків
І мов та галка геть по них вискакував.
Ми обснували дворище тенетами,
Де лиш могли, та й пильно стережем тепер.
Старого батька кликати Клеонофіл,
А сина—Зевсом свідчуся—Клеонофоб;
На вдачу він завзятий та запальчастий.

Клеонофоб *із вікна.*

Гей, Ксантій! Сосій! Де ви? Чи послули там?

Ксантій

Ой, лихо!

Сосій

Що?

Ксантій

Клеонофоб прокинувся!

Клеонофоб

Ви чуєте? Біжіть котрий сюди чимдуж!

Виходить з дому.

140
Старий до огнища прокрався, нишпорить,
І шемрає, як миша. Поглядай мені,
Щоб він не виліз діркою помийною!
А ти плечем уприся в двері!

Ксантій

Слухаю.

Клеонофоб

О Посейдон, це що ж гуркоче в комині?

Клеонофіл вистромляв голову з димаря.

Ти хто?

Клеонофіл

Я дим: із димаря угору йду.

Клеонофоб

Ти дим? А то з яких же дров?

Клеонофіл

Із фігових.

Клеонофоб

Клянуса Зевсом, найгіркіший в світі дим!
Та не надійся утекти! Де заткало?
Пірнай назад. Ану, поліном прикладу!
Отак! Десь інде пошукаєш прóлазки.
А я... Ну де такий нещасний є, як я?
Тепер мене Дименком називатимуть!

Сосій

Хто торгає дверима?

Клеонофоб

Дужче натисни,
Що сили є! Я зараз підсоблю тобі!
Пильнуй ключа та поглядай на засувку,
Щоб він борідку згризти не наважився.

Клеонофіл *за дверима.*

Що робите? Не пустите, мерзотники?
Невже не буде Драконтід засуджений?

Клеонофоб

Тобі журба велика?

Клеонофіл

В Дельфах Аполлон
Прорік мені, що я на тріску висохну,
Коли який підсудний в мене вискочить.

Клеонофоб

Феб-рятівник! Що за лихе провіщення!

Клеонофіл

Пусти мене, благаю, щоб не лопнув я!

Клеонофоб

Клянуся Посейдоном, не пушу ніяк!

Клеонофіл

То я зубами прогризу тенета ці!

Клеонофоб

Нема зубів у тебе.

Клеонофіл

Бідолаха ж я!

Ну як тебе змертвити? Принесіть мерщій
Меча мені, чи черепочок судовий!

Клеонофоб

Цей чоловік намислив страховинне щось!

Клеонофіл *з вікна.*

Богами свідчусь, зовсім ні. Я хотів би лиш
Свого осла продати разом з збруєю;
Сьогодні ж молодик настав.

Клеонофоб

А я хіба

Не можу сам продати?

Клеонофіл

Та не так, як я!

Клеонофоб

Клянуся Зевсом, краще!

Клеонофіл

Ну, виводь осла! *Зникає.*

Сосій

Який придумав привід, як прикинувся,
Щоб тільки вийти з дому!

Клеонофоб

Не поможеться:

Я розгадав відразу хитрий намисел.
Ану, піди но сам тварину виведи,
Щоб він мені за двері ані виткнувся.

Ксантій іде і виводить осла.

Чого сумуєш, ослику? Що продадуть?
Ходи мерщій! Ти стогнеш? Може, ти несеш
Якогось Одиссея?

Ксантій

Свідок Зевс, несе!
Ось, осьде він, ховається під черевом!

Клеонофоб

А дай, погляну! Де він тут? Ага, оцей?

Витягають Клеонофіла спід осла.

А хто ти, чоловіче?

Клеонофіл

Бачить Зевс, „Ніхто“!

Клеонофоб

Ніхто? Звідкіль?

Клеонофіл

З Ітаки, син Утікача.

Клеонофоб

То знай, Ніхто, ніщо тебе не визволить.

До Ксантія.

Тягни його хутенько! Ах ти каверзник!
Куди заліз! Ох, як же ти на лошака
Або малого віслюка скидаєшся!

Клеонофіл

Пустить добром, бо будемо судитися!

Клеонофоб

За віщо нам судитися?

Клеонофіл

За тінь осла.

Клеонофоб

Недобрий ти та ще й дурний, а запальний!

Клеонофіл

Недобрий? Я? Нічого ти не відаєш!
Ні, я смачний. Побачиш сам, як спробуєш
Поребрини старого засідателя!

Клеонофоб

Ну, ну, махай додому ти, разом з ослом!

Клеонофіл

Клеон! О друзі - судді! Поможіть мені!

Клеонофіла впирають назад у двері.

Клеонофоб

Кричи в домі! А двері будуть замкнені.

До Ксантія.

Ти до дверей понавертай великих брил,
І двері знову зачини на засувку,

І підпри колодою, і прикоти
Кругляк великий!

Ксантій

Слухаю.

Клеонофіл вилазить з середини будинку на дах.

Нещасний я!

Це ж відкіля земля на мене сиплеться?

Клеонофоб

Десь - певно, миша ненароком скинула.

Ксантій

Яка там миша! То суддя покрівельний,
Там угорі спід черепиці висунувсь!

Клеонофоб

Біда мені! Тепер він горобцем зробивсь!
От-от спурхне! Стривай, де сітка? Сітка де?
А киш! А киш назад! О Зевс, та краще б я
Стеріг Скіону, аніж батька рідного!

210

Клеонофіла знову заганяють у дім.

Ксантій

Тепер його ми добре наполохали;
Уже ніяк він нишком не втече від нас,—
То, може, нам здрімнути капелиночку?

Клеонофоб

Дурний же ти! Тут зараз ціла кишнява
Збереться суддів—будуть батька кликати.

Ксантій

Та де, ще рано! Ледве зазорілося.

Клеонофоб

Вони сьогодні через щось загаялись.
А то здебільша сходяться опівночі;
Ідуть, несуть ліхтарики, кургикають
220 Солодких фрніхо-сідонських співанок,
Та й будять батька.

Ксантій

А хіба не можем ми,
Як прийдеться, камінням їх закидати?

Клеонофоб

Чудний! Не знаєш норову старечого?
На ос вони подібні, як розсердяться.
Під стегнами колькє жалб укрите в них,
Вони ним тнуть, самі кричать, підскакують
І, наче іскри від багаття, прискакують.

Ксантій

Ти не журись! Аби були камінчики,
Я цілий рій судейський розполохаю!

*Всі трое сідають на ганку і незабаром засинають.
Входить хор стариків, одягнених осами, з торбинками й палицями,
в супроводі хлопчиків з ліхтарями.*

Хор (що залишається на сцені аж до кінця комедії)
прямує до дому Клеонофіла.

Провідник першої половини хору

230 Ану жвавiш! Піддай ходи! Чого баришся, Комій?
Клянусь, ти перше інший був, міцний, як псячий ремінь;
А нині Харінад іде куди від тебе швидше.
Гей, контілієць Стрімодор, товаришу найкращий!
Чи є між нами Евергід? Чи тут Хабет із Флі?

Провідник другої половини хору

Ой-ой-ой-ой, ох-ох-ох-ох! Осталосся нас трошки
З того юнацтва, що колись зійшлося в Візантії.

З тобою ми служили вдвох і раз — ти пам'ятаєш? —
Вночі блукаючи, стягли діжу у маркітантки,
Та й, поколовши на тріски, городину варили.

Провідник хору

240 Але мерщій! Сьогодні ми судитимем Лахета.
Є пбголос межи людьми, що в нього вулик грошей.
То вчора нам казав Клеон приходити завчасно,
І лютої на три доби з собою злості взяти.
Аж нині прийме кару він за всі свої злочинства!
Але не гаймося, ходім, бо хутко зазоріє.

Старий з хору

Світім дорогу; навкруги уважно роззираємось,
Щоб камінь нам не підвернувся та й не накоїв лиха.

Хлопчик 1-й

Гей, діду, діду, стережись:
Тут грузьке болото!

Старий з хору

Стеблинку підійми з землі
Та поправ ліхтарик!

Хлопчик 1-й

250 По що стеблинка? Я отак
Гніт тобі направляю!

Старий з хору

Безглуздий, хто тобі казав
Пальцем гніт рівняти?
Чи ти не знаєш, як тепер
Трудно за олію?
Тобі нема журби, а нам
Дорого купити!

Б'є хлопчика.

Хлопчик 1-й

Ану но ще попробуй нас
Вчити стусанами!
Ми ліхтарі погасимо
Та й пурхнем додому;
Тоді у темряві нічній,
Без вогню і світла,
Немов та чапля будеш ти
Дріпатись болотом!

Старий з хору

Ова! Траплялося мені
Не таких карати!
Але, здається, я іду
Просто по баюрах.
Тепер, напевне вже скажу,
Знову днів чотири
Дошитиме невтомно бог
Зрання до смеркання.
Поглянь лишень, які гриби
На гнотах насіли,—
Ознака певна,—злива в нас
Буде неодмінно.
Та й добре, що негода йде:
Овочі неранні
І вітру з півночі й дощу
Дуже потребують.
Але чому назустріч нам
Не виходить з дому
Наш приятель, суддя старий?
Що з ним за пригода?
Він досі млявий не бував.
Ні, бувало, завжди
Іде попереду усіх,
Весело співає,
Він дуже Фрініха любив.
Станьмо, милі друзі,

Та заспіваймо! Може, він
Заклик наш почує
 І з тої радості хутчій
Виповзе за двері.

Хор зупиняється біля дверей будинку.

Перша половина хору

Що ж за диво, що старий наш не виходить,
 Що на голос не озветься?
 Може, часом погубив він
 Черевики? Може, пальця
 Збив у п'яті ненароком,
 Та й нога йому напухла?
 Все при старощах можливе!
 Може, пах роздувся в діда?
 Був він перше межи нами
 Безперечно найгостріший,
 Нічиїх благань не слухав,
 А як хто почне просити,
 То насупиться, бувало,
 Та й відкаже: „Камінь вариш!“
 — Підведіть нас, хлопці!

Друга половина хору

Чи вчорашній наш підсудний в тім причинен?
 Одузив, не дався в руки,
 Запевняв, що друг афінян,
 І що перший завістив нас
 Про події на Самосі.
 Чи не тим старий лютує,
 Аж заслаб на лихоманку?
 Це людина норавлива!
 Встань, товаришу, не сердься,
 Не роби собі гризоти!
 Є у нас багач підсудний
 З перекинчиків фракійських, —

От його і запакуєм!
— Підведіть нас, хлопці.

Хлопчик 2-й

Татку, татку, подаруеш
Те, чого попрошу в тебе?

Старий з хору

Певна річ, синочку милий!
Говори ж, чого ти хочеш,
Що купити гарне? Певно,
Хлопчик мій про кості мріє?

Хлопчик 2-й

Отже ні, купи, татусю,
Фіг, вони солодші!

Старий з хору

Фіг вам?
Отже ні, хоч ви повісьтесь!

Хлопчик 2-й

Отже вас не будем більше проваджати!

Старий з хору

На мою нікчемну плату,
Ох-ох-ох!
Мушу я на три душі
М'яса, хліба, дров купити,
А тобі на думці фіги!

Хлопчик 2-й

А як архонт не захоче,
Щоб сьогодні суд судити,
Що тоді? Відкіль сніданок
Візьмеш нам? На що надію

Покладаєш? Чи порадиш
Тільки „путь священну Гелли?“

Старий з хору

Ой-ой, горе! Ой-ой, горе!
Присягну, що й сам не знаю,
Відкіля обід добудем!

Хлопчик 2-й

Ніщо мене бідна мати породила?

Старий з хору

Щоб з тобою супокою я не мав.

Хлопчик 2-й

О торбинко! Непотрібна ти окраса, більш ніщо!
О, о! Наша доля—сльози!

Клеонофіл за сценою.

Я отут, край вікна,
Пониваю давно,
Чую, чую ваш спів,
Та не вийду до вас!
Що робити? Мене
Вороги стережуть,
Не пускають до урн
Разом з вами піти—
Засудити когось.
О Зевес, о Зевес! Удар, загрими!
Я благаю тебе, оберни мене в дим,
У хвалька Проксеніда мене перекинь,
Або ні—в крутія, сина Селла!
О, владарю, зроби мені ласку таку,
Пожалкуй моїх сліз!
Або бистрим перуном на мене метни
І на попіл спали,
А тоді підійми і далеко завій,

І в солону киплячу підливу внури,
Або в камінь, нарешті, мене оберни,
Щоб на нім черепочки лічили.

Перша половина хору

Хто ж замкнув тебе та й держить за дверима?

Розкажи нам,

Адже ми товариші!

Клеонофіл з вікна.

Син мій власний! Але тихше, не горлайте! Ось він спить
Там, на ганку, перед домом. Поспускайте паруси!

Перша половина хору

Але за що ж, бідолахо, ображає він тебе?

340 В чому зачіпку знайшов?

Клеонофіл

Не дає суддею бути, зла чинити не велить,
У добрі тримати хоче. А мені навіщо те?

Перша половина хору

Підлий демагог, Клеона малпа—ось що він таке!
Все тому, що ти лиш правду говорив про кораблі.
Ні, якби не був він змовник, то ніколи б
Так казати не насмів!

Провідник першої половини хору

Коли так, то не можна баритися більш! Неодмінно

нове щось придумай

І знайди собі спосіб дотепний зійти, потай злої

сторожі, додолу.

Клеонофіл

Що ж придумати можна? Шукайте самі! Я на всяку

пораду пристану.

Так кортить мене мимо тих лав судових з черепашкою
в жмені пройтися.

Провідник першої половини хору

350 Погляди, чи немає денебудь діри! Коли є, то пролізь
через неї,
Та й, укритись лахміттям старим, утікай, як тікав
Одіссей хитромудрий.

Клеонофіл

Позабивано все, що не можна ніде й комарові малому
промкнутись.
Ні, десь інде шукайте рятунку мені! Я ж не можу
пролізти крізь шпарку!

Провідник першої половини хору

А згадай же, старий, як колись на війні ти накрив
десь рожнів та й моторно!
Мов по сходах, спустився по них зо стіни; це було,
коли Наксос ми брали.

Клеонофіл

Пам'ятаю, та що з того? Час той минув, та й відмінне
становище нині;
Молодий тоді був я і красти митець, і на силу мені
не збувало,

І ніхто не стеріг мене,—можна було

Утікати безпечно. Сьогодні не те!

360 Цілий відділ закутих у зброю людей

Заступив усі виходи з дому мого.

Бачу, двоє стоять біля самих дверей

І чатують на мене з рожнами в руках,

Мов на ласку, що м'ясо вхопила. ●

Друга половина хору

Не барись! Якмога швидше

Інші хитрощі придумай!

Бджілко, ранок настає!

Клеонофіл

Що тут думати? Зубами перегризти треба сіть!
А мисливиця Діктінна за тенета хай простить!

Друга половина хору

370 Хто шукає порятунку, той наважиться й на це.
Ну, давай зубам роботу!

Клеонофіл з'являється на даху.

Перегризено! Готово! Але нишком, не кричіть!
Стережімося, щоб шуму не почув Клеонофоб.

Друга половина хору

Ти не бійсь нічого, друже! Хай но тільки писне він,—
Буде гризти власне серце і тремтіти за життя,
Буде знати, що то значить — гордувати
Найсвященнішим судом!

Провідник другої половини хору

380 Ну, живенько! Мотузку вчепи до вікна! Обмотай себе
нею круг стану,
Пригадай Діопейта й відвагу його, та й поволі
спускайся додолу.

Клеонофіл

Ну, а що, як ті двоє угледять мене і, піймавши,
неначе ту рибу,
На мотузці потягнуть назад у вікно? Що тоді почнете ви?
Кажіть бо!

Провідник другої половини хору

Одностайно тобі допомогу дамо, мов дубові обстанем
за тебе,
І не зможуть вони удержати тебе. Так і зробим,
май певну надію!

Клеонофіл

Учиню вашу волю, зв'язуюсь на вас! Та глядіть, коли
скоїться лихо,
Підійміть моє тіло, оплатте мене і в суді край порога
сховайте.

Провідник другої половини хору
Не страхай себе марно, не буде біди. Не лякайся,
мій друже, нічого,
Сміливіше злізай, лиш отчизним богам не забудь
наперед помолитись!

Клеонофіл

О сусіде, герою, владарю наш Лік! Ти так само, як я,
полюбляеш
Безнастанні зітхання і сльози людей, що стають на суді
перед нами,
Ти навмисне прийшов оселитися тут, щоб їх зойками
тішити серце,
Ти один із героїв сподобав собі пробувати в оселі ридання!
Пожалкуй же мене і сусіда врятуй у пригоді, а я присягаюсь,
Що ніколи в горожу твою не зайду ні в малій,
ні в великій потребі.

Клеонофіл починає спускатися з даху на мотузці. Клеонофоб прокидається й будить рабів.

Клеонофоб

Ти, прокинься скоріше!

Ксантії

А що там?

Клеонофоб

Кругом наче шелест і гомін я чую.

Ксантії

Може, знову прошився денебудь старий?

Клеонофоб

О, нещастя, це ж він на мотузці
Хоче злізти додолу!

Ксантій

Що робиш, бридкий? Все одно, не втечеш, і не думай!

Клеонофоб

Побіжи но наверх, стань у другім вікні, та й чухрай
Його ззаду різками!
Може, вчувши удари оливних гілок, він обернеться
знову кормою.

Клеонофіла б'ють і тягнуть на мотузці назад.

Клеонофіл

400 О, невже ви мене не вбороните, ви, хто в суді
засідаєте нині,
Смікітїон, Хремон, Тісіад, Ферейпні! Розміркуйте самі,
як не зараз,
Та коли ж мені в помочі станете ви? Чи тоді, як назад
мене втягнуть?

Провідник хору

Ну, чого ми ждем, питаю? Чом не вибухне наш гнів?
Чи дозволим, щоб безкарно потурбовано наш рій?

Перша половина хору

Нум тугіше, нум тугіше
Напинаймо наші жала,
Ворогам несімо помсту!

До хлопчиків.

Гайда, хлопці, гайда, хлопці, поскидайте сорочки
І біжіте, і гукайте, і Клеона сповістіть,
410 І сюди його покличте
Проти зрадника, що вартий

Смерті злої, проти того,
Хто зухвало повстає
На суди і суддів.

Клеонофоб

Спершу вислухайте діло, угамуйтеся, не кричіть!

Провідник першої половини хору
До небес підіймем голос!

Клеонофоб

Я старого не пушу!

Провідник першої половини хору
Це ж не жах, така заява? Не тиран цей чоловік?
О державо! Теор осоружний богам!
О, гидкі лестуни, що при владі у нас!

Ксантії

420 О Геракл, і жала мають! Подивися, пане мій!

Клеонофоб

Ними й згублено Філіппа, учня Горгія, в суді.

Провідник першої половини хору
І тобі те саме буде! Оберніться всі сюди,
Вистромляйте мстиві жала, нападайте, тніть, коліть,
Станьте в ряд, сповніться гнівом, розбудіте в серці лють!
Хай довіку буде знати, чий він вулик дратував.

Ксантії

Зевсом свідчуся, як дійде до побою, лихо нам!
Я й поглянути боюся на страшні їх грифелі.

Провідник першої половини хору
Кинь його, відійди. Бо як ні, пам'ятай:
На черепаший панцер будеш заздрити.

Клеонофіл

430 Нуте, судді, люті оси, дорогі товариші!
Нападайте ж бо! Которі постромляйтесь їм у зад,
А которі жальте в очі, тніть у пальці ворогів!

Клеонофоб

Хай біжать сюди Масінтій, Фріг, Мідас! Мерщій, мерщій!
Заберіть його й дивіться, щоб ніхто не відібрав,
Як не хочете сидіти у кайданах без їди!
Чув я часто й добре знаю, як тріщить горючий лист.

Провідник хору до Клеонофоба.

Гей, пусти його, бо наскривь протнемо тебе жалом!

Клеонофіл відбороняючись від рабів.

О Кекроп, герою рідний, Драконтід-напівдракон!
Не віддай мене, благаю, на поталу варварам,
440 Що, бувало, їх годую стусанами до схочу!

Провідник хору

Скільки лиха, скільки горя нам несе похилий вік!
Ось господаря старого живосилом двое слуг
Відтягають, про минуле спогадати не хочять,
Про кожухи й безрукавки, що було купує їм;
Ні про шапки. А взимі їх як від холоду хистив,
Щоб не мерзли в ноги, в пальці! Та не видно їм в очах
Ані сорому, ні згадки про взуття оте старе.

Клеонофіл до Ксантія.

Не пускаєш, зла тварюко? Десь забувся, як тебе
В винограднику попав я на злодійстві, приволік
450 До оливи, та гарненько, дуже добре відчухрав,—
Всім на заздрощі? Як бачу, в тебе вдячності нема!
Ну, пустіть мене обидва, поки син мій не надбіг!

Провідник хору

Постривайте, незабаром нам за все заплатите,
Щоб повік ви пам'ятали, що за норів у людей
Палахких і справедливих, з злістю лютою в очах!

Клеонофоб

Бий їх, Ксантії, бий, лупи їх, відганяй від дому осі!

Ксантії

Я й жену!

Клеонофоб до *Сосія*.

А ти їм диму, більше диму підпускай!
Геть! До лиха! Неохота? Ні? То бий же їх дрючком!
Обкури їх сином Селла, обкури Есхіном їх!

Ксантії до хору.

Ну, нарешті пощастило вас погнати звідсіля!

Клеонофоб

Зевсом свідчуся, так легко не скараскався б ти їх,
Якби всі вони наїлись тих філоклових пісень!

Хор змушений відступити.

Друга половина хору

Ну, хіба не видно бідним,
Що прокралась непомітно
В наше місто тиранія,
Коли ти, новий Амінії, ти, гультяй і пелехань,
Без ніякої підстави, без улесливих промов,
Самовладно і свавільно
Відірвав нас від законів,
Що народ постановив!

Клеонофоб

Чи не можна нам без бійки та без криків голосних
Розпочать переговори, згоди доброї дійти?

Провідник другої половини хору
Нам ладнати? З монархістом, що ненавидить народ?
Хто твій друг? Не Брасід? Зраднику! Носиш ти
Шерстяні торочки, бороди не стрижеш!

Клеонофоб

Зевсом свідчусь, я волів би зовсім батька відректись,
Ніж із напастю такою воювати день-у-день.

Провідник другої половини хору

480 Де та напасть? Ще до рути та селери не дійшло,—
Як говорить тригрошева приповіданка. Тепер
Ти не маєш чим журитись! От нехай обвинувач
Згодом візьметься до тебе, знайде спільників твоїх!

Клеонофоб

Бога ради, чи сьогодні ви облишите мене,
А чи будем до смеркання з вами скубтись отут?

Провідник другої половини хору

Ти вгадав! Поки є в цих руках слід життя,
Не подамсь! Злий тиран! Ти хотів взяти владсть!

Клеонофоб

490 Скрізь вам сниться тиранія, всюди змовники для вас!
Про велику чи нікчемну річ ідеться—все одно.
Я, принаймні, півстоліття про тиранів не чував,
А тепер солона риба в меншій славі, як вони.
Покотилось по базарах осоружне слово це!
Прийде хто за камбалою, а плотиці не бере,
Так і знай, що скаже злісно, хто плотицю продає:
„А поглянь но, цей поживність вибирає, мов тиран!“
А чи редьки хто питає, щоб заправити сардель,
Зеленярка гляне скоса та й промовить: „От який!
Захотлось редьки їсти... Тирані, певно, ждеш?
Чи тобі Афіни мусять дань приправами нести?“

Ксантій

500

От і я: зайшов учора до миленької,—хотів
Вдень побавитися з нею. А вона як спалахне:
„Що? Ти здумав відновити владу Гіппія? Тиран!“

Клеонофоб

До сподоби їм це слово! І мені ж за те, що я
Хочу батька-бідолаху відучити від судів,
Від пораннього вставання, кляуз, позвів, метушні,
Щоб, як Моріх, безтурботно міг він жити,—і мені
Закидають тиранію, називають змівником!

Клеонофіл

510

Добре роблять, так і треба! За пташине молоко
Не віддам життя, якого позбавляєш ти мене!
Ні угрів мені не треба, ані скатів; а зате
Радо з'їв би я маленький, в глеку смажений... процес!

Клеонофоб

Ну, звичайно, в тебе давня звичка ласувати цим.
Але дай мені сказати те, що хочу, помовчи,
І побачиш сам, надіюсь, як ти тяжко помилявсь.

Клеонофіл

Я, суддя, та помилявся?

Клеонофоб

Подивися добре: ті,
Перед ким ти гнеш коліна, роблять з тебе сміх собі!
Раб ти, а того не знаєш!

Клеонофіл

Ти про рабство не кажи!
Я країною владаю.

Клеонофоб

Не владаєш, служиш ти!
Тільки думка, що владаєш! Отже, батьку, поясни,
В чім прибуток твій і шана, що з Еллади дань береш?

520

Клеонофіл

Я скажу, а ці розсудять нашу спірку.

Клеонофоб *до рабів.*

Згоден я!

Ну, пустіть тепер старого!

Клеонофіл

Принесіть меча сюди!
Не здобуду перемоги,—простромлю себе мечем!

Клеонофоб

Ну, а що, коли їх присуд ти відхилиш, як тоді?

Клеонофіл

Щоб мені богам на славу не спивати більш вина!

Перша половина хору

Отже тепер, речнику наш,
Мислі нові в себе знайди,
Щоб довести виразно...

Клеонофоб *до рабів.*

Нехай хтонебудь принесе приладдя до писання.

До хору.

530

Побачимо, чи буде вам добро з цієї ради!

Перша половина хору

Не з особистих ти причин
Став проти сина! Бачиш сам,—
Спір не на жарт завзявся.

Все ми з тобою втратим,
Якщо, — рятуйте, боги! —
Ворог наш візьме гору.

Клеонофоб

Короткий зміст його речей я запишу на пам'ять.

Клеонофіл

Що скажете, коли мій син мене переговорить?

Перша половина хору

540 Скажемо те, що ми, старі, —
Мотлох, сміття, хто знає що!
Будуть тоді по всіх кутках
З нас глузувати діти.
Скажуть: „Гілки носити їм,
Цим судовим лушпайкам“.

Провідник першої половини хору

Ти повинен тепер довести ворогам нашу владу,
величність і силу.
Починай же і сміливо всім покажи язика красномовного
вправність!

Клеонофіл

Починаю змагання і зразу ж таки постараюся вам показати,
Що не менша нічим і не гірша нічим наша влада
від царської влади.
550 Хто на світі так світло й блаженно живе, хто грізніший
з усіх земнородних,
Хто розкбшів таких зазнає, як суддя, особливо суддя
старолітній?
Я з постелі встаю, а на мене давно біля суду юрба дожидає,
Та все люди високого роду, значні. Ще не встигну
до них підійти я,
А мені простягають вже руку гладку, що бувала
в державній скарбниці,

І благають, згинаючи спину в дугу, розливаючи
жалісні зойки:
„Пожалій мене, батечку, зглянься, прости, може й сам
ти гріха не встерігся,
Приставляючи військові хліб на війні, або будши
на гарній посаді!“
А не знав би про мене, що в світі живу, якби вже
не судився раніше.

Клеонофоб

Запишу собі в пам'яну книжечку те, що сказав ти
про сльози підсудних.

Клеонофіл

560 От, нарешті, обтяжений просьбами, в суд я прихожу,
лагідний, без гніву;
Але тих обіцянок, які надавав, і на думці не маю сповняти.
Тільки слухаю я, як на всі голоси коло мене заводять:
„Помилуй!“
Якби знав ти, яких тільки лестошів тут не почує суддя
від підсудних!
На нестатки свої нарікають одні, і до дійсного лиха
приточать
Небувале й таких навігадують бід, що зрівняються
в злиднях зо мною.
Той розкаже нам казку цікаву, а цей щось веселе утне
із Езопа,
А які то й жартують, щоб я засміявсь та й забув свою
вічну суворість.
А коли вже і це не впливає на нас, то маленьких дітей
поприводять,
Той синка, а той доню за руку веде. Я сиджу собі,
слухаю згорда.
570 Похилившись, малята ревуть і ревуть, а їх батько
тремтить і, мов бога,
Заклинає мене хоч заради дітей не карати його за провину.

„Коли голос ягнятка тебе веселить, то власкався
на хлопчиків голос,
Коли милі тобі поросятка малі, ради доні мене пожалів би!“
Ми тоді лагідніші до нього стаєм, струни гніву в душі
попускаєм.
І ти скажеш, що це не могутність, не власть, не ганьба
для значних і багатих?

Клеонофоб

Із промови твоєї і це запишу—про ганьбу для значних
і багатих.
Але в чім же вигоди твої, поясни,—ти ж казав,
що Елладою правиш!

Клеонофіл

580 Під час огляду хлопчиків можемо ми милуватися їх наготою;
А коли нам Еар попадеться на суд, то не думай,
що вернеться щільй,
Як не схоче вперед прочитати суду щонайкращий
уринок з „Ніоби“.
А чи трапиться—виграє діло флейтист, то й від нього
нам є нагорода:
Наложивши на губи реміння своє, він на виході
грає нам марша.
А як батько, вмираючи, доні своїй, спадкоємиці,
визначить мужа,
Нехай плаче сльозами його заповіт, хай ридають
величні печаті,
Скриті в мушлі своїй, нам турботи нема, ми ні трохи
на те не вважаєм,
І дочку з її віном тому віддаєм, хто зуміє нас краще
вблагати.
І ніхто нас не може карати за те,—цеї влади не дано
нікому.

Клеонофоб

Привілей не малий, і за це лиш одно я щасливим тебе
називаю.

Тільки зле ти робив, що ламав заповіт про дочку,
спадкоємицю батька.

Клеонофіл

590 А як трапиться часом, що рада й народ не розв'яжуть
важливого діла,
То особним наказом підсудних велять передати до суду
присяжних.
Отоді ж то Еватл та і сам Клептонім, що покинув
щита серед бою,
Запевняють, що зрадити нас не хочуть і що все
за народ вони тягнуть.
І на зборах народних ніколи ніхто не доб'ється свого,
як не скаже,
Щоб присяжні могли розійтись по домах після розгляду
першої справи.
Сам Клеон-горлопань, що на всіх накричить, тільки нас
не гризе й не кусає,
А в потужній руці стереже від біди, відганяючи мух
осоружних.
Я ось батько тобі, а ніколи мені не вчинив ти
подібної втіхи!
А, приміром, Теор? Адже цей чоловік від Евфемія
мало чим менший,
600 А проте, не вагаючись, губку бере й черевики нам
чистить із тазу.
Подивися ж тепер, до якого добра ти дорогу мені
заступаєш,—
Ще й зухвало хотів довести, що я раб, що до служби
себе принижаю.

Клеонофоб

Говори, скільки влізе, після все одно марність влади
своїї пізнаєш
І тоді перестанеш хвалити себе,—переможець
з невмиваним задом!

Клеонофіл

А ще я забув розказати про те, що мені над усе
наймиліше:
От я, плату забравши, додому іду. Тільки в двері,
мене обступають
І вітають ласкаво — я ж гроші приніс! — а найперше
за всіх моя доня
І обміє, і ноги мені намастить і, схилившись до мене,
цілує,
Каже: „таточку мій!“, а сама язиком тріобол витягає
із рота.
610 От підходить дружина, влещає мене, подає мені
хлібчик ячмінний
І припрошує, сівши край мене сама: „покуштуй но
цьогó, мій миленький!“
Та „поїж но того!“ Я щасливий тоді і ні трохи мені
непотрібно
Ні дивитись на тебе, ні дбати про те, коли кухар,
воркочучи лайку,
Приготує, нарешті, сніданок мені. Якщо він забариться
в пекарні, —
От заслона моя проти лиха й біди, проти стріл моя
зброя незламна:
Якщо ти не наляєш для мене вина, я приношу до
хати „ведмедя“.
Вщерть він повен вина; нахиляю й тягну; а ведмедик,
роззявивши рота,
На твій кухоль маленький реве і гуде — войовничо
і гучно і гримно!
То хіба ж не велика потуга моя,
620 Чи не рівний я владою з Зевсом самим?
Адже часто я чую те саме, що Зевс!
Як ми здіймемо інколи бучу в суді,
Перелякано каже прохожий народ:
„О володарю Зевсе! Сьогодні в суді
Розбуялись громі!“
А метну блискавицю, то тільки „цмок! цмок!“

Та й нароблять під себе усі багачі —
Гордовиті чванькі.

Ти і сам нестяменно боїшся мене,
Присягаюсь богами, боїшся, а я,
Щоб я вмер, як тебе я боюся!

630

Друга половина хору
Ні, присягнуь: зроду мені
Ясних таких, мудрих речей
Не випадало чути!

Клеонофіл

Легенько думав він собі мій виноград зібрати;
А знає ж добре, що нема промовця понад мене!

Друга половина хору
Все розібрав, все він згадав,
Не поминув нічого. Ми
Слухали й розцвітали!
Думали, суд ми судим
На островах блаженних —
Так промовляв він красно.

640

Клеонофіл

Уже закорчило його, не тямиться від злості!
Сьогодні добре канчуком тебе я полякаю!

Друга половина хору
Щоб боронитись, мусиш ти
Бути тепер хитрим, метким,
Трудно бува втишити гнів
Серця мого — надто тому,
Хто сперечавсь зо мною!

Провідник другої половини хору
Через те постарайся добути собі свіжо-тесане
жорно млинове,

Що могло б розтрошити мій гнів, якщо ти не зумієш
сказати нічого!

Клеонофоб

650 Річ тяжка, потребує багато ума; і акторові, мабуть,
над силу —
Залічити хворобу, що з давніх давєн угніздилася
в нашому місті.
А проте, поможи мені, батьку Кронід...

Клеонофіл

Замовчи і не батькай даремно!
Як не зможеш негайно мені довести, що на правду
марню я в рабстві, —
Жити більше не будеш, хоча б довелось мені участі
в жертвах позбутись,

Клеонофоб

То послухай же, тату, й хоч трохи розглядь між бровами
нахмурене чоло!
Напочатку приблизно мені полічи, без камінчиків,
просто на пальцях,
Скільки всяких податків надходить до нас від народів,
що з нами в с'юзі?
А потому окремо оплатки додай, десятини та соті
частини,
Гроші з пристаней, рудень, базарів, суда, конфіскації,
плату з маєтків, —
660 Я гадаю, всього набереться не менш, як дві тисячі
наших талантів.
З цієї суми доходів тепер відлічи однорічну оплату
присяжних!
Їх шість тисяч; гадаю, що більше того і не знайдеться
в нашій державі.
От і вийде, що нам припадає яких півтораєста
талантів — від сили!

Клеонофіл

То виходить, що ми з тих прибутків усіх і десятої
частки не маєм?

Клеонофоб

А, звичайно, не маєте!

Клеонофіл

Де ж, поясни, подівається решта багатства?

Клеонофоб

А на тих крикунів: „Не продам ворогам галасливого
люду афінян!“
„Буду битися завжди за простий народ!“—І подумай,
що сам же ти, батьку,
Обираеш і ставиш при владі таких, на облесливі
речі піддавшись!
А вони безсоромно беруть хабарі й по півсотні
талантів відразу
Вимагають нахабно в союзних держав, ще й грозяться
й лякають при тому:
„Ви дасте мені дань, а як ні—погромлю, до останку
все місто зруйную!“
А ти любиш цю владу і тішишся тим, що недогризки
маєш від неї!
А союзники бачать і знають про те, що весь набрід
афінський, всі злидні,
Тільки з урни поживу находять собі, сласно сьорбають
юшку нізчимну,—
Ось вони й поважають, мов Конна, тебе; а отим
промітним демагогам
Все багатство дарують: вино, килимі, сир та мед,
подушки та накидки,
Глеки, келехи, добрі намиста, вінки, всякі кубки, життя
та здоров'я,
А тобі, що блукав по землі і морях, поки влади
й держави здобувся,

З тих, що ти звоював, ні зубця часнику не дарує
ніхто до печені!

Клеонофіл

680 Не дарує, це правда! Я сам посилав три пучки
в Евхаріда купити.
Та не муч мене більше й нарешті з'ясуй, в чім ти
рабство мое добачаєш?

Клеонофоб

А хіба це не рабство, скажи, не ганьба, що вони
і самі урядують,
І підлизники їх на посадах сидять, та ще й гроші
за це побирають,
А тобі три оболи нещасних дадуть, і ти рад,
хоч за ті три оболи
Потрудився немало, міста здобував, воював на землі
і на морі!
Лиш на тебе гукнуть, ти повинен іти. Мені серце
аж душиться з злості,
Як до нас у господа той хлопець гидкий, син Херея
розпусний приходить,
Виступає отак, вихиляється весь, випинає розпещене тіло
І велить тобі вдосвіта бути в суді, не спізнатись,
приходити вчасно,
690 Бо котрий до сигналу не встигне суддя, той оболів
своїх не дістане!
А йому все одно—хоч би як запізнився!—оборонцеві
драхму заплатять!
А як хто з винувачених дасть йому щоб, він поділить
з кимнебудь із суддів
Той хабар, а тоді, зговорившись удвох, обертають
по-своєму діло
І стараються дружно, мов ті пилярі: цей потягне,
а другий попустить.
А ти рота роззявиш на плату свою та й не бачиш
нічого круг себе!

Клеонофіл

То отак вони діють? О горе важке! Ти мій розум
до дна скаламутив,
Вся увага моя—на промові твоїй. Що ти робиш
зо мною, не знаю!

Клеонофоб

Подивись, адже міг би ти бути багач. Всі могли б
ви багатими стати,
Та не відаю як, обкрутили тебе ті, що звикли „народ
боронити“!
700 Від Сардинії острова тисячі міст аж до Понта
в обладі у тебе,
А тобі дістається лиш плата твоя, так і ту видають
не відразу,
А щоб тільки не вмер ти, по краплі малій, мов олію
на клаптику вовни.
Ім потрібно, щоб ти проживав у біді, а навіщо, скажу
тобі зараз:
Щоб ти в пам'яті мав, хто приборкав тебе, і коли
нацькує тебе пан твій
На своїх ворогів, то щоб ти, як той пес, накидався
на них у нестямі.
Якби хтіли народові дати життя, це легенько було б
їм зробити;
Адже тисяча міст, або й більше того, данину нам
щорічну приносять,
І коли б наказали, щоб кожне із них годувало хоч
двадцять афінян,
Двадцять тисяч людей проживати могли б при достатку,
на смажених зайцях,
710 Без турбот, уквітчавши вінками чоло, на молозиві
та на сметані.
Так належало б жити країні людей, що здобули
трофей марафонський,
А тепер, як нещасні олив збирачі, біжите ви услід
наймачеві.

Клеонофіл

Горе! Що це мені? Одубіння якесь по руках розлилося.
Ой, лихо!
Я не здужаю більше держати меча. Знемагаю, нема
в мене сили!

Клеонофоб

А як іноді страх нападає на них, то тоді віддають вам
Евбею
І пшениці півсотні медимнів за раз обіцяють на кожного
дати.

А чи відали що? Тільки раз ти дістав п'ять медимнів
ячменю **недавно**,
Дак і те по зеренцю дали аж тоді, як довів їм, що ти
не чужинець.

Через те й замикав я тебе! Я хотів
Сам тебе годувати, щоб ті шахраї
Не могли тебе брати на глум та на сміх.
І тепер, чого хочеш, усе тобі дам.
Не дозволю лише
Молоком... скарбника ласувати!

Провідник першої половини хору до *Клеонофоба*.
Безперечно, розумний був той, хто сказав: не суди,
не прослухавши перше
Обох супротивників... Так! Ти здолав: перемога твоя
очевидна.
Ослабає поволі наш гнів. Подивись: ми дрючки
пошпурляли на землю.

До Клеонофіла.

Але ти, наш товариш улюблений, ти, друже нашого
віку старого...

Перша половина хору

Послухай нас, послухай, не роби дурниць!
Надто твердий не будь, гордість свою вгамуй!

Коли б і в мене родич був чи опікун,
Щоб так на добрий розум наставляв мене!
Вочевидь бог якийсь твоїм другом став!
Тобі допомагає він,
Дарує ласку і добро.
Дар його ти прийми!

Клеонофоб

740
Далєбі ж — і догляну і все йому дам,
Що потрібно старому: пшеничний кисіль,
Щоб хлебтав собі, плащик м'якенький, кожух
І дівчатко, щоб терло йому передок
І обидва стегна!
Тільки все він мовчить, не промовить слівця;
Щось не тішить мене це мовчання.

Друга половина хору

Нарешті схаменувся він, отямився;
Дикий свій дур збагнув, бачить, що зле робив.
Тепер і сам вважає він за помилку
Все те, у чім не хтів тобі коритися.
Певна річ, прийме він твої всі слова;
Перемінивши норів свій,
Він буде слухатись тебе
Завжди в усіх ділах.

Клеонофіл

Ой-ой, горе мені!

Клеонофоб

Ну, чого ж ти кричиш?

Клеонофіл

750
Непотрібні мені обіцянки твої,
Серцем лину туди, все єство мое там,
Де поклікач питає: „Хто голосу ще

Не подав? Підведись!"
І я встав би, я б тихо до урни пішов,
Черепок мій останнім укинув би я!
О душе, поспішай! Де блукає душа?
Розступися, о п'їтьмо! Гераклом клянусь,
Відтепер і Клеона в присяжнім суді!
Я не зможу скарати за крадіж!

Клеонофоб

Ну, батьку, ради всіх богів послухайся!

Клеонофіл

В чім слухати? Кажи, що хоч, крім одного!

Клеонофоб

Чого?

Клеонофіл

Щоб я судів відрікся. Хай Аїд
Мене розсудить, перше ніж послухаюсь!

Клеонофоб

Коли тобі це діло так подобалось,
То хоч не йди нікуди! Зоставайся тут
І в себе дома суд чини над челяддю.

Клеонофіл

Удома? Що ти мелеш?

Клеонофоб

Все, як там, роби:
Коли відчинить потай двері дівчина,
Скарай її пені одною драхмою.
Адже те саме й на суді робилося!
І добре ж буде! Як погода випаде,
Суди, на сонці сидючи. Посипле сніг,—
При вогнищі влаштуйся, а від пріливня

Сховайся в дім. Тоді, хоч до полудня спи,
Перед тобою не зачинять судища.

Клеонофіл

Та це ж чудово!

Клеонофоб

Як занадто довгу хто
Почне промову, голодом не млітимеш,
Не будеш гризти і себе й підсудного.

Клеонофіл

А як же зможу справу розібрати я,
Коли, напхавши повен рот, жуватиму?

Клеонофоб

Далеко краще! Недаремно ж мовиться:
„Хотіли свідки збити суд неправдою,
Та судді розжували справу плутану“.

Клеонофіл

Я майже переконаний. Та ще скажи:
Хто плату дасть мені?

Клеонофоб

Та я ж.

Клеонофіл

Ну, добре те,
Що я окремо гроші діставатиму.
Той блазень Лісістрат як одурив мене!
Нещодавно на двох нам драхму видали;
Він розміняв монету десь у рибника,
А сам мені три окуневих лусочки
Подав. Я думав—гроші, та й поклав у рот.
Смердить! Як знудило мене—все виблював!
Потяг його до суду.

Клеонофоб

Що сказав він?

Клеонофіл

Що?

Та те сказав, що в мене шлунок півнячий;
Сміявся: гроші хутко, перетравляться!

Клеонофоб

Ось бачиш — буде користь і на цьому тобі.

Клеонофіл

Ще й не мала. Але роби задумане.

Клеонофоб

Ти тут зажди. А я що треба принесу.

Виходить.

Клеонофіл

Дивися, стало дійсністю провіщене!
Адже чував я, що колись афіняни
Почнуть суди судити по домах своїх.
Збудує кожен с'удище малесеньке
Перед дверима дому, як Гекатова
Божничка завелике. Що не дім, то суд!

Клеонофоб *входить.*

Поглянь но! Що ти скажеш? Поприносив я
Усе, що обіцяв тобі і навіть більш.
Ось маєш горщик. Закортить маленького,
То близько на кілочку буде висіти.

Клеонофіл

Хвалю! Від запертя мочі ти вигадав
Чудові ліки, помічні при старості.

Клеонофоб

А от жаровня. Юшка на вогні стоїть;
Захочеться — посьорбаеш.

Клеонофіл

І це гаразд.
Нехай хоч трясця, плати не позбудуся!
Ще й, дома бувши, юшкою поласую.
Але навіщо півня принесли сюди?

Клеонофоб

Якщо заснеш, промовами вколисаний,
Нехай тебе він збудить кукуріканням.

Клеонофіл

Усе чудово. Одного нема!

Клеонофоб

Чого?

Клеонофіл

Ти Лікову божничку не приніс іще.

Клеонофоб

Оце ж вона! А ось і сам владика в ній!

Клеонофіл

Герою владний! Вигляд твій страшний мені!

Клеонофоб

Таким от видається нам і Клеонім.

Клеонофіл

А справді! Хоч герой він, а щита нема.

Клеонофоб

Коли б скоріше сів ти, то б і позов я
Почав скоріше.

Клеонофіл

Починай! Давно сиджу.

Клеонофоб

Яку ж би справу взяти нам на перший раз?
Хто в хаті шкоду заподіяв з челяді?
А, знаю! Фратта присмалила глечика.

Клеонофіл

Стривай, стривай! Ти мало не згубив мене.
Суд починати без решітки думаєш?
Та це ж у нас найперша, найсвятіша річ!

Клеонофоб

Нема-решітки, бачить Зевс!

Клеонофіл

Я побіжу
Та сам сюди щонебудь зараз винесу.

Виходить.

Клеонофоб

От штука! Щоб отак до місця звикнути!

Ксантій *вбігає.*

А пропади! Я б годував такого пса?!

Клеонофоб

Що сталося?

Ксантії

Хіба ж Лабет, поганий пес,
Та не забіг до кухні, та не з'їв оце
Шматок великий сиру січлійського?!

Клеонофоб

Його злочинство я найперше батькові
Віддам на суд. А ти — ти будь винувачем.

Ксантії

Ніколи в світі! Другий пес захотівся,
Коли подасть хто скаргу, винуватити.

Клеонофоб

Веди ж обох до мене.

Ксантії

Так і зробимо.

Ксантії виходить; вертається Клеонофіл.

Клеонофоб

А що це в тебе?

Клеонофіл

„Поросятник“ Гестії.

Клеонофоб

Що? Святokraдець!

Клеонофіл.

Ні, згубити винного
Завзявся я, то й „починаю з Гестії“.
Та швидше, швидше! Не дждуся засуду!

Клеонофоб

Я зараз! Принесу ще стиль і дощечку!

Вибігає.

Клеонофіл

Ой, ти мене на смерть замучиш гаянням!
Я й на піску зробити можу борозну.

Клеонофоб *вертається.*

Ну, ось!

Клеонофіл

Та починай же!

Клеонофоб

Зараз.

Клеонофіл

Гей, виходь,

Котрий там перший в ряді.

Клеонофоб

А, досадно ж як!

Забувся зовсім урни повиносити.

Клеонофіл

Куди летиш?

Клеонофоб

По урни!

Клеонофіл

Та не треба їх.

Дивися, скільки тут маленьких кухликів!

Клеонофоб

Ну, добре. Отже все, здається, маємо.

Ні, водяного ще нема годинника.

Клеонофіл *показуючи на горщик.*

А це не може за годинник правити?

Клеонофоб

Дотепно ти розміркував, по-нашому.

860 * Мершій вогню хтонебудь принесіть сюди!
Та жмуток міртових гілок, та ладану!
Вперед усього ми богам помолимося.

Провідник хору

Приєднаймося й ми до священних зливань

І під час молитов

Привітаєм вас добрим бажанням за те,

Що з недавньої сварки, з лихої війни

Так шляхетно прийшли ви до згоди.

Перша половина хору

Мовчіть усі, сповнімося побожністю!

Феб - Аполлон Піфійський, будь прихильний нам!

870 Хай діло, що сьогодні

Тут перед домом він почав,

Кінчиться радістю для всіх!

Досить уже з нас хиб!

Пеан - відхилитель!

Клеонофоб

Агіїей, мій сусіде, владарю сильний, що стоїш коло

дому мойого!

Цю нечувану жертву, владико, прийми, ми для батька

її учиняем.

Омири його вдачу, занадто шорстку, угамуй його

норов дубовий

І хоч трошки солодкого меду додай до душі його,

замість поліню,

Щоб нарешті ласкавим і добрим він став

До нещасних людей,

Щоб віднині він більше підсудних жалів,
 А не їх ворогів,
 Щоб на голос ридання і сам він ридав,
 Щоб забув свою вічну суворість і злість
 І щоб видер з душі
 Всю кропіву, що в ній розрослася.

Друга половина хору

Про те ж і ми з тобою вкупі молимося.
 Співаючи, твій суд ми вихваляємо.
 Тебе ми любим, бачим,
 Що ти народові добра
 Бажаєш щиро, як ніхто
 Із молоді сьогодні.

Клеонофоб

Котрий присяжний за дверима, увійди!
 Коли почнеться діло, не впускатимем.

Клеонофіл

Хто по́званий?

Клеонофоб

Оцей.

Клеонофіл

Я ж покажу йому!

Клеонофоб

Ось слухайте! Лабета, пса ексонського,
 Оскаржує кідафінейський пес, що він,
 Кружало вкравши сиру сіцілійського,
 Сам з'їв його. Батіг хай буде карою.

Клеонофіл

Соба́ча смерть, коли злочинство доведуть!

Клеонофоб

Ось тут він, цей Лабет, обвинувачений.

Клеонофіл

Негіднику! І очі ж-як у злодія!

Хвостом мотає, одурити думає.

А де ж позбвник? Де кідафінейський пес?

Пес

Гав, гав

Клеонофоб

От і позбвник.

Клеонофіл

Зовсім як Лабет!

Мастак горшки вилизувати й гавкати.

Клеонофоб

Сиди й мовчи.

До Ксантія.

Почни обвинувачення!

Клеонофіл

Тим часом я наллю собі та й вихилю.

Ксантії

Ви, судді, чули вже мою претензію

До цього пса. Велику вельми кривду він

Вчинив мені і всім „берися за весло“.

Шматок великий сиру присціливши,

В куток забіг він та й пожер у темряві.

Клеонофіл

Клянуся Зевсом, правда! От недавно ще

На мене сиром він ригнув огидливо.

Паскудний пес!

Ксантій

Мені не дав, хоч я просив.
І як він буде вірний вам, коли мені,
Собаці, не покинув ані кришечки?

Клеонофіл

Не дав нічого?

Ксантій

Ні. А зветься приятель!

Клеонофіл

Це теплий хлопець, теплий, як ця юшечка!

Клеонофоб

Ні, ні, зарані, батьку, діла не рішай!
Спочатку вислухай обох.

Клеонофіл

Та що тобі?
Це діло очевидне; аж само кричить.

Ксантій

Не відпускайте шахрая! З усіх собак
Цей парубок найбільше саможерливий.
Понад краями діжку обпливаючи,
Від міст усіх повідгризав він шкурочки!

Клеонофіл

А я й горшка не маю чим заклеїти!

Ксантій

Нехай же кари не втече! „Два зlodії
Ніяк в однім чагарнику не житимуть“.
І щоб мені не марно нині гавкати!
А коли ні, то й гавкати не хочу більш!

Клеонофіл

Ой, лихо, ой!
В яких його шахрайствах тут оскаржено!
Несосвітénний злодій! Правда, півнику?
Ти згоден? Присягнуь, очима кліпає!
Де тесмотет? Хай дасть мені посудину!

Клеонофоб

І сам дістанеш! Треба свідків кликати.
Лабета свідки! Будьте тут! Гей, баліе,
Жáровне, миско, сиротертко, глечику!
І все начиння, що сюди запрошене!

До Клеонофіла.

А ти усе над горщиком, не сів іще?

Клеонофіл показує на Лабета.

До вітру хутко і йому захочеться!

Клеонофоб

Та годі! Перестань бурчати й гніватись!
На кого зуб у тебе? На підсудного!

До Лабета.

Встань, боронись! Чого мовчиш? Та говори ж!

Клеонофіл

Йому, як видно, й говорити нічого.

Клеонофоб

Ні, та либонь те саме з ним сподіялось,
Що з Фукідідом на суді було колись,—
Йому замкнуло мову несподівано.
Иди! Тебе я буду боронити сам.
О, судді, це нелегко — проти наклепу

Пса боронити — але я попробую.
Він — добрий пес, вовків ганяє здорово.

Клеонофіл

А, де там добрий! Злодій, змовник, от він хто!

Клеонофоб

Серед собак нема від нього кращої!
Він міг би керувати і отарою.

Клеонофіл

Яка ж із того користь, коли сир він їсть?

Клеонофоб

Яка? За тебе б'ється, стереже дверей.
Всього уміє. А коли поцупив що,
То вибач. На кіфарі він не учений.

Клеонофіл

Та вже нехай би зовсім неписьменний був,
Щоб не складав промови оборонної.

Клеонофоб

Тепер, суддя шановний, свідків вислухай.
Встань, сиротертко, говори нам голосно!
Адже ти скарбником була. Кажи ж тепер:
Розтерла ти, що на солдатів видано?
Розтерла, каже.

Клеонофіл

Бреше, Зевсом свідчуся!

Клеонофоб

Суддя шановний! Зглянься на нещасного!
Ну що він їсть, оцей Лабет! Самі хребці
Та кісточки! Ганяє безперестанку.
А той — зугарний тільки дому стерегти;

Лежить у дверях, а як хто приносить що,
То просить частку. Не дадуть, — кусається!

Клеонофіл

Що за біда! Чого це я розчулився?
Нешастя! Я даю себе умовити!

Клеонофоб

Благаю, батьку! Згляньтесь, пожалійте пса,
Не погубіть! Де діти безталанного?
Ходіть сюди, поганці! Вийте, скавучіть,
Просіть, благайте, слізьми умивайтеся!

Клеонофіл

Кінчай, кінчай, кінчай, кінчай!

Клеонофоб

Кінчаю вже.

Хоч знаю, не один бував одурений
Оцим „кінчай“, але проте кінчаю я.

Клеонофіл

До лиха ця робота—юшку сьорбати!
Ні в світі я б сьогодні не розплакався,
Коли б не здумав підживитись юшкою.

Клеонофоб

Так, значить, виправданий він?

Клеонофіл

Не знати ще.

Клеонофоб

Ну, таточку, дай волю добрим почуттям!
Візьми цей жереб та й укинь, заплющившись,
У праву урну. Виправдай підсудного!

Клеонофіл

Ні, годі, на кіфарі я не учений!

Клеонофоб

А коли так, дай, підведу до урн тебе!

Вертить, старого.

Клеонофіл *закрутившись.*

Оце ж передня урна?

Клеонофоб

Так!

Клеонофіл

Кладу сюди.

Кидає жереб.

Клеонофоб

Повірів він та й виправдав несамохіть!
Дай висиплю!

Клеонофіл

Ну, як там розсудили ми?

Клеонофоб

От я дивлюся. *Викидає жереб.* Ти оправданий, Лабет!
Гей, батьку, батьку, що тобі?

Клеонофіл *падає.*

Води, води!

Клеонофоб

Вставай!

Клеонофіл

Скажи мені, це правда? Повтори,
Він звільнений?

Клеонофоб
Клянуся!

Клеонофіл
То кінець мені!

Клеонофоб
Чудний! Чого тобі журитись? Веселіш!

Клеонофіл
Ні, вічно гризтиму себе, що виправдав
Підсудного. О, що зо мною станеться?
Простіть, о боги великошановані,
Несамохіть зробив я це! Я не такий!

Клеонофоб
Ти не сумуй, Тебе я буду берегти,
Леліяти, водити за собою скрізь—
На учти, на вечері, на видовища.
Розкішно в мене віку доживатимеш!
Тебе Гіпербол більше не дуритиме.
Але ходімо до покоїв.

Клеонофіл
Що ж! Ходім:
Всі, крім хору, виходять.

Провідник хору
То ідть же і будьте щасливі! *До глядачів.* А ви,
Міради людей, незліченний народ,
Не дозвольте на те,
Щоб на землю пусто-дурно
Мудре слово наше впало.
Пам'ятайте:
Можна неукам простити,

А не вам такий учинок.

Громадяни, сподіюсь уваги від вас, якщо ви полюбляете
правду.

Докоряти сьогодні своїм глядачам має намір поет
комедійний.

Він вважає, що ви ображали його, хоч багато добра він
робив вам.

Напочатку таємно, укрито від вас, допомагаючи іншим
поетам,

За зразок собі маючи розум тонкий і пророчий талант
Евріклея,

1020 Він ховався в чужі череві і відтіль проливав на вас речі
дотепні;

А після вже одверто, не криючись більш, перед вами
насмівся стати,

Не чужих і не зайшлих нудсаючи муз, а своїх беручи
за удила!

Хоч високо піднісся й шанований був, як ніхто і ніколи
в країні,

Та не каже, що він — досконалий митець, не згордів, від
пихі не роздувся,

По палестрах не вештався, молодь хистку спокушаючи;
жоден розпусник,

Що в гніву прибігав і поета просив його хлопчика взяти
на поглум,

Не дістав його згоди на діло гидке; не бажає співець
благородний,

Щоб натхненниця-муза, владарка його, перед світом
за зводницю стала.

І відколи уперше в театр увійшов, не людей викликав
він до бою,

1030 Але з гнівом Геракла в душі запальній нападав на сильних
і потужних.

І на самім початку відважно повстав на найбільшого
пса-гострозуба;

Очі пса блискотіли жажливим огнем, як у Кінни, бридкої
повії,

Величайте такого, шануйте, любіть,
Зберігайте укохані думи його,
Поскладайте в кошівниці, в скрині замкніть,
Замість яблук та груш.
Отоді, коли зробите так, через рік
Будуть ваші плащі
Розумінням належним пахтіти.

Перша половина хору

1060 В дні минулі, в дні далекі і в танках були ми мужні
І міцні на війні;
Але ми були митцями тільки в танці і в боях.
Так було колись, було!
Все минуло. Наче крила лебедині,
Білі голови у нас.
Але є в старих руїнах
Зерно сили молоді!
Знаю, краща наша старість,
Ніж сучасного юнацтва
1070 Довгі кучері, і постаті
І гладкий широкий зад.

Провідник першої половини хору

Глядачі, коли б хтонебудь зачудовано спитав
Про мою осину постать, перетягнений живіт,
І навіщо нам ці жала, і яка причина їх,—
Все це легко я з'ясую навіть тим, хто муз не знав.
Тільки ми в країні нашій, ми, обладарі цих жал,—
Дійсні аттики, природні, давні жителі землі.
Плем'я мужніх, ми багато потрудилися в боях,
Боронивши рідну землю в час, як варвар наступав.
Він вогнем обкинув місто, чорним димом нас душив,
Щоб насильно відібрати наші гнізда й стільники.
1080 Ми списи й щити побрали, в поле вибігли ту ж мить
І, терпкою люттю п'яні, дружно з ворогом стялись—
Воїн з воїном, пліч-о-пліч, гнівно губи гризучи.
Стріли хмарами летіли, заступали сонця світ,

Але боги нам сприяли, на ніч ми перемогли.
Перед тим сова недурно облетіла табір наш!
Утікав безладно ворог, ми погналися услід,
В щоки, в брови їх кололи, били вістрями у зад.
Ще й тепер у царстві персів ходить поголоска скрізь:
„Наймужніша річ на світі—гнів аттіцької оси“.

Друга половина хору

Був страшний я, був потужний і нікого не боявсь.
Вб'югів в морі бив,
Випливаючи далеко на військових кораблях.
Не старались ми тоді
Красномовно говорити. Не любили
Хитросплетених обмов.
Веслярів міцних і вправних
Шанували ми. Тому то
Стільки міст забрали в персів
І державі дань здобули,
Що тепер так легковажно
Розкрадають юнаки.

Провідник другої половини хору

Нас оглянувши уважно, ви побачите ту ж мить,
Що життям і всім звичаєм ми скидаємось на ос.
Ні одна жива істота, як роззлбстити її,
Не поводитьсь так люто, так запальчасто, як ми.
Та й в усіх своїх навичках ми нагадуємо ос.
Ми збираємось роями і, як оси, летимо
Хто туди, де одинадцять, хто до архонта, одні
В Одеоні засідають, інші десь коло стіни
Збились купою тісною і, пригнувшись до землі,
Ледве видно ворущаться, мов черва у стільнику.
Та всьлякої поживи завжди досить є у нас;
Без розбору всіх кусаєм, добуваючи на хліб.
Отже є між нами й трутні; від природи гострих жал
Ім не дано, ці нероби ждуть поживності від нас
І живуть собі безжурно нашим потом і трудом.

1120
А для нас це найприкріше, коли хто, страхополох,
Зажирає нашу плату, хоч в війні за рідний край
Ні меча не брав, ні броне, ні мозолів не натер.
Словом, от що я пораджу, громадяни: відтепер
Трьох оболов не давати тим, у кого жал нема.

*Клеонофіл і Клеонофоб виходять з дому. У Клеонофоба
в руках дорогий плащ і нові черевики.*

Клеонофіл

Ні, поки жив, кожуха не покину я.
Це ж він один не дав мені загинути,
Коли Борей ішов на нас навалою.

Клеонофоб

Як видно, сам не хочеш ти добра собі.

Клеонофіл

Так, бачить Зевс, нема мені пожитку в тім.
Уже ж бо раз, об'ївшись рибок смажених,
Я вовняреві три оболы викинув.

Клеонофоб

1130
Та ти зроби хоч спробу, ти ж віддав себе
Мені в опіку, обіщав коритися.

Клеонофіл

Чого ж ти вимагаєш?

Клеонофоб

Скинь веретище
І в цей тонкий, м'якенький плащ укутайся.

Клеонофіл

Ну, от! Заводь собі дітей, виховуй їх!
Та він мене вдушити нині думає!

Клеонофоб

Бери, вдягайся, перестань дурне плести!

Клеонофіл

Це що за лихо, ради всіх богів, скажи?

Клеонофоб

Хто називає „перський плащ“, хто „кавнака“.

Клеонофіл

Я шкірою назвав би фімаїдською!

Клеонофоб

Немає дива! Не бував у Сардах ти.

Тоді б і знав, а так не знаєш.

Клеонофіл

Певно, ні.

Клянуся Зевсом. Де вже там! По-моему,

Це дуже схоже на убрання Моріха.

Клеонофоб

Е, говори! Ці речі в Екбатанах тчуть.

Клеонофіл

Що? В Екбатанах роблять сукна з потруху?

Клеонофоб

От вигідав! Ну і дивак! У варварів

Ці ткани тчуть з великими витратами,

І плащ мій на талант, не менше, вовни з'їв.

Клеонофіл

То краще „вовноїдом“ назовім його,

Не кавнакою,

Клеонофоб

Не балакай зайвого,
Стій тихо: надягаю!

Накидає плащ.

Клеонофіл, зриваючи з себе плащ.

Ой, біда моя!
Проклятий! Жаром так і обілляв мене.

Клеонофоб

Не вдягнеш?

Клеонофіл

Ні, нізачо. Як на те пішло,
То краще просто пічку обгорніть мене!

Клеонофоб

Так сам я одягну тебе. Ходи сюди!

Клеонофіл

Тоді й виделку приготуй!

Клеонофоб

Навіщо ж то?

Клеонофіл

Щоб, доки я не розтоплюся, витягти!

Клеонофоб

Скидай тепер свої погані шкарбани,
Лаконські черевики підв'язи собі!

Клеонофіл

Що? Я стерпів би, щоб мені хто підв'язав
Від ворога ненавидного устілки?

Клеонофоб

Не гайся, любий! Назувай і ємливо
Ступи в лаконську землю.

Клеонофіл

Кривдиш ти мене,
Висаджуючи на ворожім березі.

Клеонофоб

Давай же другу ногу!

Клеонофіл

Ні, ніяк не дам.
Там палець є — лаконців страх ненавидити!

Клеонофоб

Інакше неможливо.

Клеонофіл

От біда мені!
І мерзнути на старість заборонено!

Клеонофоб

Ну, ну! Підв'язуй швидше! Як багач тепер
Ходи пихато, задом вихиляючись.

Клеонофіл

Отак? Поглянь на постать! Придивись, — кого
Із багачів найбільш тобі нагадує?

Клеонофоб

Чиряк, часничним пластирем обліплений!

Клеонофіл

Отож воно й крутити задом хочеться.

Клеонофоб

А вмієш ти поважну мову мовити
Серед людей пристойних і освічених?

Клеонофіл

Зумію.

Клеонофоб

Що ж би ти казав?

Клеонофіл

Та всячину.

Як насмерділа Ламія застукана;
І як Кардопін з своєю матір'ю...

Клеонофоб

Покинь казки. Про людське, про звичайніше
Кажі, про що ми дома розмовляємо.

Клеонофіл

В домашнім роді от що розказав би я:
„Були собі на світі мишка й ласочка...“

Клеонофоб

Невіглас! Бовдур! Це ж золотарю колись,
Розгнівавшись на нього, Феоген сказав.
Верзти при людях про мишей і ласочок!

Клеонофіл

Про віщо ж говорити?

Клеонофоб

Про поважне щось.
Як їздили в посольство ти, Андрокл, Клісфен.

Клеонофіл

Та я в посольстві не бував! Хіба що раз
На Паросі, та й то за два оболи в день.

Клеонофоб

То розкажи, як молодець Ефудіон
 Асконда славно на кулачках переміг;
 Старий і сивий був він, але мав, проте,
 Дебелі стегна, дужі руки й попереk,
 І груди — панцер.

Клеонофіл

Годі, годі, не мели!
 Як міг він битись навкулачки в панцері?

Клеонофоб

Такі розмови між людьми порядними.
 Тепер скажи: на учті з незнайомими,
 За чаркою, яким славетним подвигом
 З юнацьких літ ти міг би похвалитися?

Клеонофіл

Оцей, оцей мій подвиг найславетніший:
 В Ергасіона кіл потяг із саду я.

Клеонофоб

Біда мені з тобою! Кілі! Ти б розказав,
 Як вепра ти чи зайця вбив, як з факелом
 На грищах біг — про щось юнацьке, сміливе.

Клеонофіл

Одне відважне я згадав: ще підлітком
 Фаїлла-скорохода переслідував...
 Судом за лайку я — його засуджено.

Клеонофоб

Покиньмо це. Лягай сюди. Навчу тебе,
 Як бути милим, ввічливим на бесіді.

Клеонофіл

Ну, як лягти? Кажі ж бо!

Клеонофоб

Красовито ляж.

Клеонофіл

Велиш мені отак лягти?

Клеонофоб

Та ні, не так!

Клеонофіл

А як?

Клеонофоб

Колна витягни і, мов гімнаст,
Пролий себе на килим непримушено.
Ну, похвали потому келех мідяний,
Поглянь на стелю, полюбуйся тканками...
Води для рук! От і столи повношено.
Вмиваємось... Зливаємо... Обідаєм.

Клеонофіл

Богами свідчусь, цей обід приснився нам!

Клеонофоб

Флейтистка починає. Співучасники
Бенкету нині Фан, Теор, Есхін, Клеон,
Акестор і якийсь іще чужинець з ним.
Підхопиш ти застільну пісню?

Клеонофіл

Ще й гаразд.

Клеонофоб

Ні, справді?

Клеонофіл

Жоден верховинець так не вдасть!

Клеонофоб

Побачимо. Нехай Клеоном буду я.
Співаю про Гармодія. Ти переймай. *Співає.*
„Не бувало ще в нас такого мужа...“

Клеонофіл *співає.*

„Не бувало, як ти, злодюги й пройди...“

Клеонофоб

Так не роби! Тебе погубить криком він,
Грозитиме тебе убити, знищити,
Прогнати з міста.

Клеонофіл

Що ж? Хай нахваляється!

А я, клянуся, заспіваю іншої:
„Злий! Покинь домагатися влади великої!
Ти руйнуеш державу, ведеш до загибелі!“

Клеонофоб

А як Теор, що тут лежить, край ніг твоїх,
Клеона руку взявши, заспіває так:
„Слів Адмета повік не забувай: добрих люби людей“, —
Ти чим йому відповіси?

Клеонофіл

Я затягну:

„Звиватися лисом гідко,
Двох таборів другом бути — соромно“.

Клеонофоб

Тоді Есхін, син Селла, муж освічений,
Друг музам, пісню перехопить і почне:

„Грошей і засобів
Ми з Клітагорою
Та фессалійцями...“

Клеонофіл

„Перевели без ліку, я з тобою...“

Клеонофоб

1250 Ну, це, я бачу, ти засвоїв здорово.
Ходімо ж на бенкет до Філоктéмона.

До раба, що за сценою.

Гей, хлопче, Хріс, іди зготуй запаси нам!
Сьогодні п'яні будемо.

Клеонофіл

Ні в світі, ні!

Недобре пити, від вина уся біда:
Розбиті двері, бійка, ребра ламані.
А потім ще плати з похмілля грошики!

Клеонофоб

1260 Нема цього серед людей освічених.
Коли образять, перепросять ввічливо;
Або ти сам дотепне щось розкажеш їм —
Езопову чи сибаритську байку — з тих,
Котрі на учтах повідають. Так усе
На жарт обернеш та й додому вернешся.

Клеонофіл

Десь тих байок чимало треба вивчити,
Щоб за погані вчинки не платитися.

Клеонофоб

Ходімо ж! Хай ніщо нас не затримує.

Перша половина хору

Часто спритним і кметливим я здавався сам собі
І ніколи не дурним.

Ще спритнішим був Аміній, кучерявий Селла син —
Не гранатами живився; пам'ятаю, раз - у - раз
У Леогора він гуляв.

Тепер збіднів, як Антіфонт!

Був відряджений з посольством до Фарсала, але й там
Із фессалійців

Лиш з голотою водився,

Сам убогий і злидений, як ніхто із голяків.

Провідник першої половини хору

Аріфрад, щасливий батьку, величаємо тебе:

Вельми здібних до мистецтва ти сплотив собі дітей!

Перший син, усім приемний, дуже вчений чоловік,

Чарівний Харіт коханець, незрівняний кіфаред;

Другий син — актор чудовий, трудно кращого знайти;

Третій, Аріфрад, удався найздібніший серед них.

Сам собою, каже батько, без учителя і книг,

Лиш від мудрої природи, навчився третій син,

По домах публічних вправно калатати язиком.

Провідник другої половини хору

Дехто каже, що з Клеоном замирився я, коли
Він завзявся проти мене, термосив мене, жахав,
Винував у всіх злочинствах. А як з мене шкіру дер,
То юрба лише сміялась з зойків болісних моїх,

І ніхто не дбав про мене, ждали тільки одного:

Щоб, притиснений і битий, кинув я веселий жарт.

Спостерігши цю байдужість, я, як мавпа, завиляв;

Та тепер, як бачте, знову „одурив лозу кілок“.

Ксантії *вбігає з криком.*

О, горе! Черепахи, як я заздрю вам!

Щасливі ви під покришкою вашою!

Від стусанів як мудро, як обачливо
Ви захистили спину черепицею!
А я помер, пропав, кийком поштриканий!

Провідник хору

Що сталось, хлопче? *До глядачів.* Адже „хлопцем“ кличемо
І діда ми, коли киями б'ють його.

Ксантій

1300 Абож не язва наш старий, не пагуба?
Серед гостей він був найбезсоромніший,
Хоч був там Лісістрат, Лікон і Антіфонт,
Гіппілл і Теофраст, весь почет Фрініха;
Та він усіх перевершив нахабністю.
Живіт напхавши ласими шматочками,
Скакав, гасав, гримів і реготався він,
Як той осел, ячменем нагодований,
І з криком „раб!“ жорстоко одлупив мене.
Побачив Лісістрат і так зрівняв його:
1310 „Подібний ти до вискочня недавнього,
До віслюка, що з головою в пашу вліз!“
Старий у крик: „А ти достоту сарана,
В якій плащ обдертий висить клаптями.
Стенел ти, що свою одержу випродав“.
В долоні заплескали всі, лиш Теофраст
Скривив уста; це вихований чоловік.
Старий тоді до нього: „Ти чого, скажи,
Із себе пана строїш, величаєшся?
Хіба не ти у багачів за блазня був?“
Отак по черзі всіх ганьбив і лаявся,
1320 Глузуючи неввічливо й говорячи
Украй невідповідні і дурні слова.
Після напився п'яно та й вертається
Тепер додому, по дорозі всіх б'ючи.
Та ось уже надходить він, хитаючись.
Ну, я втечу, щоб не набрати стусанів! *Утік.*

Клеонофіл

*виходить з флейтисткою і факелом. За ним
женуться гості.*

Відступись, відійди!
Буде каятися гірко,
Хто іде за мною вслід.
Забирайтесь геть, поганці,
Бо як ні, то смолоскип цей
На печеню вас спече!

Гості

Будь певний, завтра ти за це заплатиш нам,
Хоч як тепер храбуєш і заносишся!
Юрбою прийдем і потягнем в суд тебе.

Клеонофіл

Го-го, го-го! потягнем в суд!
Старе лахміття!
Знайте,—про суди мені вже й слухати не хочеться!
Ого! *Показує на флейтистку.*
От краса! А урни киньте!
Забирайся! Де суддя тут?
Де він? Зник навкіи він!

До флейтистки.

Зійди сюди, мій жучку золотий! Сюди!
Візьмись рукою за оцю мотузочку!
Лиш обережно, бо гнила мотузочка,
Хоча тертя не завдає їй прикрасі.
А правда, хитро вкрав тебе я з бенкету,
Коли гостей ти починала бавити?
А ти за це потіш мене і помилуй!
Та де там! Не потішиш і не спробуєш,
Одуриш, покепкуєш, скільки схочеться.
Ти сміх собі робила з багатьох уже!
А, може, будеш добра жіночка, то я
Тебе, мою маленьку свинку, викуплю,

Як син помре, й візьму за полюбовницю.
Тепер я не хазяїн у добрі своїм.
Я молодий, і досі під опікою.
Синок мій стереже мене. Він буркотун
І скупердяй — ділив би зёрно макове.
Боїться він, щоб я не розпаскудився;
У нього ж я єдиний батько, більш нема.

Виходить на сцену Клеонофоб.

1360 Та от і він, — біжить, мабуть, сюди, до нас.
Ану, скоріше стань отут і смолоскип
Візьми, я з нього посміюся здорово,
Як він сміявся з мене до посвячення.

Клеонофоб

Ах ти, пустомолоте, ти, розпуснику!
Забаглося кохатися з хорошою...
Труною? Будеш ти за це покараний!

Клеонофіл

А ти захтів процесу з гострим соусом?

Клеонофоб

Ще й смієшся? Хто ж украв із бэнкету
Флейтистку?

Клеонофіл

1370 Що? Яку флейтистку? Де вона?
Щось мелеш ти, неначе з гробу вихопивсь.

Клеонофоб

А ось та Дарданіда, Зевсом свідчуся!

Клеонофіл

Та ні, це на майдані смолоскип горить.

Клеонофоб

Це смолоскип?

Клеонофіл

Ти ж бачиш — ще й тавро на нім.

Клеонофоб

А що ж то посередині чорніється?

Клеонофіл

Та то смола розтоплена стікає так.

Клеонофоб

А з цього боку що таке? Не зад хіба?

Клеонофіл

Та ні, це просто паросток на дереві.

Клеонофоб

Що кажеш? Що за паросток? *До флейтистки.* Ходи сюди!

Клеонофіл

Е, е, що ти намислив?

Клеонофоб

Заберу її.

На щò тобі здалась вона? Гнилий же ти,
Нічого вже не вдієш.

Клеонофіл

Ось послухай но:

Коли на грища їздив я в Олімпію,
Ефудіон з Аскондом бився сміливо,
Хоч був уже немолодий. І кулаком
Старий боєць на землю юнака звалив.
Гляди ж, попідбиваю синяки й тобі!

Клеонофоб

Запам'ятав же ти свою Олімпію!

Вбігав пекарка, що торгує хлібом на вулиці.

Пекарка до Клеонофоба.

Богами заклинаю, поможи мені!

Вказує на Клеонофіла.

1390 Це він, той самий, що мене понівечив,
Бив смолоскипом і в болото викинув
На десять грошей хліба, і чотири ще.

Клеонофоб

Ось бачиш, що ти наробив! Тепер і суд
І клопіт будем мати. Навіщо пив?

Клеонофіл

Пусте!

Відвернем лихо байкою дотепною.
Побачиш сам, як легко поладнаєм ми.

Пекарка

1400 Богинями тобі клянуся: за дочку
Анкільона і Сострати, Міртію,
Відповиси! Навіщо мій товар псував?

Клеонофіл

Послухай, жінко. Ось я розповім тобі
Цікаву приповідь.

Пекарка

Не хочу й слухати!

Клеонофіл

Колись Езоп вертався з учти ввечері,
І раптом сука, п'яна і настирлива,
Ну гавкати! А він їй: „Суко, постривай!
Коли б ти замість язика паскудного
Купила хліба, я хвалив би розум твій!“

Пекарка

Знущаєшся? За шкоду заподіяну,
Хто б ти не був, до права притягну тебе!

Вказує на глядачів.

От Херефонт у мене свідок виклику!

Клеонофіл

Та ні, послухай, я щось інше розкажу.
Раз Ласа на змагання кликав Сімонід,
А Лас йому і каже: „Я начхав на те!“

Пекарка

Невже?

Клеонофіл

до глядачів.

Тобі як раз пристало, Херефонт,
За свідка бути в цей баби жовтої,
В Іно, що в Евріпіда сторчака лєтить.

Клеонофоб

А от іще хтось, бачу я, біжить сюди!
Либонь тебе на суд тягти. І свідок з ним!

Вбігають позовник і його свідок.

Позовник

Ой-ой-ой-ой! Я за образу кличу в суд
Тебе, старий!

Клеонофоб

Ти? За образу? Кинь, не клич!
Я краще заплачу тобі за нього штраф,
Який ти сам захочеш, ще й подякую.

Клеонофіл

Не треба; ми і так порозуміємось.
Я визнаю, що бив і повалив тебе.

Та підійди но! Чи на мене звіришся,
Щоб я тобі відшкодування визначив,
Та й будем друзі, чи назначиш сам пеню?

Позовник

Ні, ти скажи! Я не люблю судитися.

Клеонофіл

Колись із колісниці сибарит упав
Та й, падавши, пошкодив сильно голову;
Не був, як видко, у їзді досвідчений.
При тому нагодився друг і так сказав:
„Хай кожен робить тільки те, в чім знається!“
Іди ж і ти до Піттала лічитися!

Клеонофоб

І тут себе не зрадив. Все однаковий!

Позовник *до свідка.*

Запам'ятай же добре, що сказав він нам.

Клеонофіл

Та не біжи, послухай! Сибаритянка
Розбила глечик...

Позовник *до свідка.*

І на це за свідка будь!

Клеонофіл

Отак і глечик свідків запросив собі.
Тоді вона: „Клянуся, каже, Корою,
Коли б ти хутче, замість свідків кликати,
Бандаж купив, було б в тім більше розуму“.

Позовник

Глузуй, знущайся, поки в суд не кликали!

Відходить.

Клеонофоб до Клеонофіла.

Деметрою клянуся, тут не лишишся!
Візьму, на плечі скину...

Клеонофіл

Ну, та й що?

Клеонофоб

Та й що?

Додому занесу тебе відсіль. А то
І свідків для позовників невиващить.

Клеонофіл

Езопа раз дельфійці...

Клеонофоб

Я начхав на це!

Клеонофіл

Обмовили, що келех він у храмі взяв.
Тоді Езоп їм розказав, як жук колись...

Клеонофоб

А згинь ти сам і всі жуки з тобою враз!

Бере батька на плечі і виносить.

Перша половина хору

На твій талан заздять усі.
Зустрів ти щастя, діду!
Минувся час злиднів, турбот,
І ти пізнав світле життя.
Тепер тебе потягне
На легкий хліб, ситий шматок.
А може, ні? Може й не так?
Не легко нам збутися вад,
Що в нас ввійшли з кров'ю батьків.

1460 Проте і так часто бува,
Що добрий вплив інших людей
Перемінняє вдачу в нас.

Друга половина хору

1470 Тобі хвала, шана тобі
Від нас і всіх, хто мудрий.
За те, що ти — батькові друг,
За розум твій славим тебе,
О син Клеонофіла!
Такі, як ти, де вони є?
Ласкава річ, чемність твоя
До тебе всіх ваблять серця.
Ти добре знав, що ти робив,
Коли ставав з батьком на прю.
Одна мета в тебе була:
Щоб твій старий спокійно жив!

Ксантій *вбігає.*

1480 О Діоніс, от клопоти нечувані
В господу нашу демон прикотив якийсь!
Старий господар довго пив та й пив вино,
А опісля, зачувши флейту, так зрадів,
Що цілу ніч танцює безперестанку
Давно забуті танці, ще Феспідові,
І, лаючи усіх сучасних трагиків
Сміттям і дрантям, кличе на змагання їх.

З'являється Клеонофіл, украй п'яний.

Клеонофіл *співає.*

„Хто це тут біля брами надвірної сів?“

Ксантій

От іде вже, іде наше лихо сюди!

Клеонофіл

Відчиняйтесь, забори, спадайте, замки,
Розпочався танець! *Танцює.*

Ксантій

Розпочалися дурощі, краще скажи!

Клеонофіл *танцюючи.*

У швидких поворотах звивається стан,
Роздимаючись, ніздрі шумлять — аж ревуть,
Затріщали в'язкі!

Ксантій

Чемериці напийсь!

Клеонофіл *танцюючи.*

1490 І біснується Фрініх, мов півень який...

Ксантій

Ти зачепиш мене!

Клеонофіл *танцюючи.*

До небес підкидаючи стегна!

Ксантій

Роззявляється зад...

Клеонофіл *танцюючи.*

За собою дивись!

І так легко, так вільно всі члени у нас
Обертаються в чашках суглобів.

Входить Клеонофоб.

Клеонофіл

Що, гарно?

Клеонофоб

Препогано! Ти збезумився.

Клеонофіл

Стривай, от зараз викличу суперників!
Гей, вийди, хто з трагедів за танцівника
Себе вважає,— будемо змагатися!
Ну, є охочі, чи нема?

Виходить 1-й танцюрист.

Клеонофоб

От лиш один.

Клеонофіл

Хто ж він, нещасний?

Клеонофоб

Хто він? Середуший син

Каркіна - рака.

Клеонофіл

Ну, цього я вмить ковтну!
На місці „танцем кулака“ вколошкаю,—
Цього не тямить зовсім він.

Виходить 2-й танцюрист.

Клеонофоб

Нещасний ти!

Дивися, другий рачок наближається,
Брат першого.

Клеонофіл

Чудово! Буде закуска!

Виходить 3-й танцюрист.

Клеонофоб

О Зевс, хіба самі лиш нині раки тут?
Надходить третій із синів каркінових!

Клеонофіл

Це що ж воно повзе сюди? Павук чи краб?

Клеонофоб

1510 А це таке дрібненьке раченя, воно
За всіх найменше. Пише все трагедії.

Клеонофіл

Щасливий, о Каркін, ти на дітей! Дивись:
Пташата сунуть цілою навалою!
Тепер я на змагання з ними йду. А ти
Підливу поки приготуй мені до них.

Танець.

Провідник хору

Відійдімо ж і обсторонь станьмо усі! Поступімо танцюючим
місця,
Щоб вони без завади стрибати могли і в перéверти йти
перед нами.

Перша половина хору

Виходьте, уславлені діти
Водяного бога!
1520 Веселі скачіть по піску,
По дюнах пустинних морів,
Річаче поріддя!

Друга половина хору

Стрибайте, вертіться чимдуж!
Як бувало Фрініх,
Брикайте; нехай глядачі,
Побачивши ноги вгорі,
Охкають і стогнуть!

Провідник хору

Крутись, виступаючи влад, в живіт руками бийся,
До неба стопу підкидай, вертись, немов та дзига!

Великий правитель морів, сам рачий батько лізе,
Потрійним нащадком своїм пишається, щасливий.

До хору.

Як любите нас, то тепер веселим хороводом
За двері хутчій проведіть! Ще досі не бувало,
Щоб хор комедійних співців з оркестри вийшов з танцем.

Ж А Б И

(405 до н. е.)

ДІЄВІ ОСОБИ

Ксантій, раб Діоніса.

Діоніс.

Геракл.

Мрець.

Харон.

Хор жаб.

Хор містів.

Еак.

Служниця Персефони.

Шинкарка 1-а.

Платана, шинкарка 2-а.

Троє підручних Еака (без мови).

Евріпід.

Есхіл.

Плутон.

Дія відбувається спершу в Афінах перед храмом Геракла, потім (починаючи з вірша 180) в підземному царстві мертвих.

*Дорога до підземного царства. Діоніс, одягнений в левину шкуру, з па-
лицею в руці, Ксантій верхи на ослі, з багажем Діоніса на спині, на-
ближаються до храму Геракла в глибині сцени.*

Ксантій

Сказати, пане, дотепа утертого,
Щоб глядачі, як раз-у-раз, сміялися?

Діоніс

Авжеж. Лише не говори: „мордююся“.
Уже мені це слово так уприкрилось!

Ксантій

А інший дотеп?

Діоніс

Не кажи: „ой, дуба дам!“

Ксантій

А є у мене гарний жарт.

Діоніс

От і гаразд!

Лиш одного не говори мені.

Ксантії

Чого?

Діоніс

Що луснеш ти, мішки перекладаючи.

Ксантії

А це: такий тягар на мене зложено,
Що, як ніхто не здіме, стане сморідно!

Діоніс

Не треба, ні, хіба б що я блювати хтів.

Ксантії

Навіщо ж я таку махину двигаю,
Коли й не пожартуеш, як заведено
У Фрініха, у Лікіда, Ампісія?
У них завсігди носії в комедіях.

Діоніс

Забудь про них. Щоразу, коли бачу я
В театрі в нас ці хитромудрі вигадки,
Додому йду, на цілий рік пристарівшись.

Ксантії

Нема тобі потіхи, шие змучена:
Хоч перервись, а жарту не дозволено!

Діоніс

Хіба це не зухвальство, не розбещеність?
Я, тобто справжній Діоніс, син Келеха,
Тружуся пішки, а цього... цього везу,
Щоб він не заморився, щоб ваги не ніс!

Ксантії

Я не несу?

Діоніс

Авжеж ні, адже ідеш ти!

Ксантії

Та ж от несучу!

Діоніс

Ну, як же?

Ксантії

Аж згинаюся!

Діоніс

Хіба твою поклажу не осел везе?

Ксантії

Що я держу, те сам несучу я, свідок Зевс!

Діоніс

Та як несеш, коли тебе осел несе?

Ксантії

Не знаю як, але плече—мов зламане.

Діоніс

Коли з осла тобі немає помочі,
То ти злізай на землю, та й осла неси!

Ксантії

О, чом не був я у морській кампанії!
Попам'ятав би ти мене, закаявся б!

Діоніс *стукає в двері храму.*

А ну, ізлазь, дурисвіте! Дісталися
Поволі до дверей ми; тут нам зупинка.
Гей, хлопче, відчини но! Чуєш, хлопчику?

Геракл *виходить.*

А хто це в двері грюка? Мов кентавр який
Наскочив він! Та говори ж бо, хто ти є!

Діоніс

до Ксантія, сховавшись за нього.

Гей, слухай!

Ксантії

Я.

Діоніс

Ти не завважив?

Ксантії

Що таке?

Діоніс

Як тяжко він злякався!

Ксантії

Ти збезумився?

Геракл *регоче.*

Клянусь богами, не вгамую реготу!
Кусаю губи, а проте сміюсь таки.

Діоніс

Диваче, підійди но! Я шукав тебе.

Геракл

Коли ж не можу сміху пересилити!
Левина шкура на жіночій одязі!
Що за безглуздя! Палиця і тувельки!
Куди мандруєш?

Діоніс

Воював з Клісфеном я.

Геракл

На морі бився?

Діоніс

Так. І потопили ми
Дванадцять чи тринадцять суден ворога.

Геракл

Ви?

Діоніс

Свідчусь Аполлоном!

Ксантії *вбік.*

Тут прокинувся я!

Діоніс

На кораблі я драму перечитував,
Славетну „Андрому“ . Несподівано
Мені бажання просто в серце вдарило.

Геракл

Велика хіть?

Діоніс

Не дуже, як Молон на зріст.

Геракл

До жінки?

Діоніс.

Ні.

Геракл

До хлопчика?

Діоніс

І знову ні.

Геракл

До чоловіка?

Діоніс

Ой!

Геракл

Десь був з Клісфеном ти?

Діоніс

Не смійся, брате. Я ладен заплакати.
Коли б ти знав, як я жаданням мучуся!

Геракл

Яким жаданням, любий?

Діоніс

Слів не доберу,
А коли хочеш, поясню на прикладі.
Було тобі, щоб ти тужив за кашею?

Геракл

За кашею? Чому ні? Може зо сто раз.

Діоніс

Виразно з'ясував я, чи казати ще?

Геракл

Про кашу? Досить з мене, розумію вже!

Діоніс

Отож тепер так само розтужився я
За Евріпідом.

Геракл

Як це? За небіжчиком?

Діоніс

Нема того, хто б міг мене відрадити
Іти по нього.

Геракл

У глибини Тартара?

Діоніс

Як прийдеться, то навіть глибше, свідок Зевс!

Геракл

Для чого?

Діоніс

Щоб найти поета справжнього!
„Одних нема, а ті, що є,—негідники!“

Геракл

А Іофонт помер хіба?

Діоніс

От тільки він

І має хист, коли не помиляюся;
Бож і про це напевне ще не знаю я.

Геракл

Софокл за Евріпіда кращий. Чом же ти,
Коли ідеш до мертвих, не по нього йдеш?

Діоніс

Ні, ні, спочатку хочу подивитися,
Що Іофонт без батька зможе вдіяти.
Я думаю, пролаза Евріпід і сам

На світ зо мною вимкнутись попрубує;
А той і тут був смирний, і зоставсь таким.

Геракл

А Агафон де нині?

Діоніс

Нас покинув він, —
Тонкий поет і друзям незабутній друг.

Геракл

Де ж оселився?

Діоніс

Десь між макаронцями.

Геракл

А де Ксенокл?

Діоніс

Бодай він згинув, свідок Зевсі!

Геракл

Піфангел де?

Ксантії *вбік.*

Про мене ані пари з уст,
А я плече натер собі до рзболою.

Геракл

Хіба немає в вас моторних хлопчиків?
Десятками печуть вони трагедії,
На стадій язикатіші, ніж Евріпід.

Діоніс.

Та це все мотлох, пустоцвіти, лѣпетні,
Сорочі гнізда, ледарі, недобитки,

Що гинуть десь у темряві, здобувши хор
І тільки раз спаплюживши трагедію.
Але нема поета прирождénного,
Щоб нам промовив слово, повне гідності.

Геракл

Якого прирожденного?

Діоніс

Ну, щоб умів

Сказати щось нечуване і сміливе:
„Ефір—домівка Зевса“, „часу лáпище“
Або, що „розум зрікся присягатися,
І криво клявся сам язик, без розуму“.

Геракл

Тобі це до вподоби?

Діоніс

Аж не тямлюся!

Геракл

Дивацтво все це та блазеньські жартики...

Діоніс

Ти що—безхатній, що в моєму розумі
Житла шукаєш?

Геракл

Ще й розпусні жартики.

Діоніс

Учи мене, що їсти!

Ксантії *вбік.*

Мов нема мене!

Діоніс

От через що, химерно так одягнений,
Тобою перебравшись, я прийшов. Скажи
Мені, будь ласка, ймення тих, у кого ти
За гостя був, коли ходив по Кербера.
Перелічи пекарні, села, гавані,
Дома веселі, піворотки, заїзди,
Міста, шляхи, криниці та гостиниці,
Де менш блошиць.

Ксантії *вбік.*

Про мене ані пари з уст!

Геракл

ти б, нещасний, не боявся йти?

Діоніс

Ні, ні!

Про це лишім розмову! Краще розкажи,
Котрою нам дорогою в Аїд зійти.
Щоб не було ні жарко, ані холодно.

Геракл

Яку ж тобі дорогу показати, га?
Хіба візьми мотузку та ослінчика,
Та й зачепись.

Діоніс

Покинь, це надто душна путь!

Геракл

Є й друга ще—коротка й уторована:
Добути ступку...

Діоніс

Про цукуту мовиться?

Геракл
Атож.

Діоніс

Занадто зимна, льодова тропка;
Голінки враз позаклякають з холоду.

Геракл

Є шлях недовгий і стрімкий, як урвище.

Діоніс

Скажи, будь ласка, я ж ходак абиякий.

Геракл

Приплентайся на Керамік...

Діоніс

Та й потім що?

Геракл

А потім вийди на високу башту...

Діоніс

Ну?

Геракл

Дивись, коли почнеться смолоскипів біг,
І тільки вчуєш нетерплячі вигуки:
„Катай!“—тоді і ти катай.

Діоніс

Кудя?

Геракл

Униз.

Діоніс

Це ж так і мозок можна розтарахкати!
Ні, не справляй на цю дорогу.

Геракл

На яку ж?

Діоніс

На ту, що сам колись ішов.

Геракл

То довга путь.

Спочатку прийдеш над велике озеро—
Незглибне.

Діоніс

Як я зможу переправитись?

Геракл

На невеличкому судні старезний дід,
Весляр, перевезе тебе за два шага.

Діоніс

Ого!

Яку ж то силу мають скрізь ті два шага!
І де вони взялися там?

Геракл

Тезей завів.

Потому змій побачиш, дикі стовпища
Страховищ...

Діоніс

Не вражай і не лякай мене!
Не залякаєш.

Геракл

Далі твань неміряна,
Несхнучий гній, а в тім гною небіжчики:
Хто заподіяв кривду чужоземцеві,
Хто хлопчику не заплатив за пестоці,
Хто руку зняв на рідну матір, батька хто
Затяв в лице, хто присягав неправдою...

Діоніс

Егеж! І вкупі з ними той, без сумніву,
Хто взяв та й вивчив співанку Кінесія,
Або речення Морсіма списав собі.

Геракл

А далі—флейт війнуть ласкаві подуви,
Прорине сяйво, гарне як наземний день;
Побачиш міртові гаї, і натовпи
Людей щасливих, і гримучі оплески...

Діоніс

А хто вони?

Геракл

Посвячені в містерії.

Ксантії *вбік*.

А я—немов осел той на містеріях!
Ні, більше цих пакунків не держатиму.

Скидав свої пакунки додолю.

Геракл

Від них про все, що треба, ти дізнаєшся.
Оселі їх над самою дорогою,
Що простелилась до дверей Плутонових.
Ну, а тепер бувай здоров, браток!

Діоніс

Бувай

Здоров. *До Ксантія*. А ти бери нозов пакунок свій!

Ксантії

Та я ж його й не скинув ще!

Діоніс

Мерщій, мерщій!

Ксантій

Та змилуйся, облиш мене! Найми когось
Споміж мерців, що йдуть сюди дорогою.

Діоніс

А як ніхто не стринеться?

Ксантій

То я візьму.

Діоніс

Гаразд! А ось якраз провадять мертвого.

Проходить похоронна процесія.

Гей ти, до тебе я кажу, покійнику!
Ти б часом це манаття не відніс в Аїд?

Мрець.

Котре?

Діоніс

А от поглянь.

Мрець

Даси дві драхми, ні?

Діоніс

Ого! А менш?

Мрець *до свого проводу.*

Ану хутчій, погребники!

Діоніс

Стривай, диваче, може поєднаємось!

Мрець

Як не даси дві драхми, то й не слухаю.

Діоніс

Ну, скинь хоч три оболі.

Мрець

Краще жити знов!

Процесія проходить далі.

Ксантій

От проклятий чванько, щоб він не скався!
Я понесу!

Діоніс

Ти славний, чесний чоловік!
Тепер ходімо до човна.

Діоніс і Ксантій рухаються по сцені, немов добираючись до підземного озера мертвих.

З'являється човен з Хароном.

Харон кричить, підпливаючи.

Сюди, сюди!

Діоніс

А це що?

Ксантій

Це? Та озеро ж.

Діоніс

А справді так!
Те саме, що казав він. Ось і човен є!

Ксантій

Клянуся Посейдоном, а ото Харон!

Діоніс

Гаразд, Харон, гаразд, Харон, гаразд, Харон!

Харон підпливши на човні.

Кому в місця забутку й заспокоєння,
Кому в рівнину Лети, в доли мороку,
До воронів, під три вітри, у безвісті?

Діоніс

Мені!

Харон

Заходь хутчій.

Діоніс *входить у човен.*

Куди поплинемо?

До воронів?

Харон

Для тебе тільки, бачить Зевсі!

Заходь!

Діоніс *до Ксантія.*

Гей, хлопче!

Харон

Ми рабів не возимо,
Хібащо цей на морі бився з ворогом.

Ксантії

Я слабував тоді на очі, бачить Зевсі!

Харон

То прийдеться тобі оббігти озеро.

Ксантії

Де ждати вас?

Харон

Побіля Скелі Нидіння,
Край зупинки.

Діоніс
Ти зрозумів?

Ксантії

Та зрозумів.
Ой, горе, що я нині стрів, виходячи?

Біжить обхідним шляхом і скоро зникає.

Харон до Діоніса.

Сідай на весла. *До глядачів.* Поспішай, хто ще пливе!
До Діоніса. Ти! Що ти робиш?

Діоніс

Що роблю? Ти ж бачиш сам.
Сів на весло, як ти мені наказував.

Харон

Сюди, сюди сідай, пузаню!

Діоніс

Ну, сиджу.

Харон

І простягни долоні, і держи!

Діоніс

Держу.

Харон

Та не балакай стільки! В дно ногою впрись.
Тепер жени щосили!

Діоніс

Як гребти мені—
Невправному, ніяк не саламінському
І не морському!

Харон

Вийде! Спів почувеш ти
І будеш легко веслувати.

Діоніс

Чий же спів?

Харон

Жаб лебединих. Пречудовий!

Діоніс

Дай же знак!

Харон *скандує.*

Гоп! гоп - гоп! гоп! гоп - гоп!

Човен рушає. Спід поверхні озера з'являється хор жаб.

Ж а б и

Брекекекекс, коакс, коакс,
Брекекекекс, коакс, коакс!
Болотяних вод діти ми,
Почнімо гімн, дружній хор,
Ведімо в лад нашу солодку пісню!
Коакс, коакс!

Колись Діоніса так,
Нісійського владаря,
Уславили в болоті ми,
В дні, коли натовпом п'яним,
Свято справляючи жбанів,
Народ за горожею храму.

Грається.

Брекекекекс, коакс, коакс!

Діоніс

А я собі намуляв зад,
Болить мене—коакс, коакс!
А вам, здається, всё одно.

Ж а б и

Брекекекекс, коакс, коакс!

Діоніс

Та згиньте ви з отим „коакс“!

От завели своє коакс!

Ж а б и

Ти не будь занадто гордий!

Люблять бо нас Музи з лірами дзвінками,
Любить рогонос, гір владика Пан—грець у дудку,

І Аполлон—прихильний нам, кіфари власник;

Ми бо на струнну в кіфарі тій підставку

Водний комиш плекаємо.

Брекекекекс, коакс, коакс!

Діоніс

А я вже маю пухирі,

Давно у мене пріє зад,—

От-от схилюсь і заgrimить!

Ж а б и

Брекекекекс, коакс, коакс!

Діоніс

Народ співців, годі вам,

Мовчіте!

Ж а б и

Ні, ще гучніш

Заспіваєм; так, буває,

В ясну сонячну годину

Ми плигаємо невтомно

Між лататтям і віром,

П'яні піснею своєю,

Або, в нурту заховавшись

Від дощів і тучі Зевса,

Ведемо танок проворний
В воднім бульоклекоті.
Брекекекекс, коакс, коакс!

Діоніс

Брекекекекс, коакс, коакс!
Я ваші крики перейму!

Жаби

Це нам буде дуже прикро!

Діоніс

А мені гребти не прикро?
Напинаюсь, як не лусну.

Жаби

Брекекекекс, коакс, коакс!

Діоніс

Кричіть! Однаково мені!

Жаби

Нумо, будем скрекотати,
Скільки в наших дужих горлах
Стане сили—цілий день!
Брекекекекс, коакс, коакс!

Діоніс

Брекекекекс, коакс, коакс!
Вам не подужати мене!

Жаби

А тобі нас—поготів!

Діоніс

Навпаки! Весь день горлати
Буду при потребі я,

Аж поки не примушу вас замовкнути.
Брекекекекс, коакс, коакс!
А що? Таки впинив я ваше квакання!

Харон до Діоніса.

Та годі, годі, приставай до берега!
Виходь, плати за перевіз.

Діоніс

Візьми обол.

Гей, Ксантий! Де ти, Ксантий? Де ти, Ксантий? Гей!

Ксантий з'являється.

Агов!

Діоніс

Ходи сюди!

Ксантий

Іду. Чолом тобі!

Діоніс

Що тут навколо?

Ксантий

Тільки твань та темрява.

Діоніс

А бачив ти денебудь батьковбийників
І тих, що присягу ламають?

Ксантий

Так. А ти?

Діоніс

Звичайно, бачив. Показує на глядачів. Бачу і тепер іще!
Ну що ж нам починати?

Ксантії

Будем далі йти.

Адже ми там, де кубляться страховища,
Як він казав нам ...

Діоніс

Я ще покажу йому!

Хвалько! Лякаючи мене, казна - що верз!
Мою відвагу знає він, та й задростить.
Нема хвалька на світі, як отой Геракл!
А я б бажав прославити цю подорож
Якоюсь надзвичайною пригодою.

Ксантії

Клянуся Зевсом, що за шарудіння там?

Діоніс

Де, де?

Ксантії

Либонь, позаду.

Діоніс

То позаду йди!

Ксантії

Ні, видно, попереду.

Діоніс

Попереду йди!

Ксантії

Клянуся Зевсом, бачу я страховище!

Діоніс

Яке?

Ксантій

Жахне! Але воно міняється:
То бик, то мул, то раптом наче дівчина—
Вродлива.

Діоніс

Де вона? Я проти неї йду!

Ксантій

Коли вона на пса вже обернулася!

Діоніс

Так це Емпуса!

Ксантій

Певно, так. Вогнем пашить
Обличчя їй.

Діоніс

А ноги має мідяні?

Ксантій

Одну; а друга з гною, свідок Посейдон!
Егеж!

Діоніс

Куди тікати?

Ксантій

А мені куди?

Діоніс

до жерця Діоніса, що присутній між глядачами.
Рятуй мене, мій жерче! Ще десь вип'ємо!

Ксантій

Пропали ми, Геракл владико!

Діоніс

Змилуйся,
Не клич мене, не називай іменням цим!

Ксантії

Ну—Діоніс!

Діоніс

А так і поготів не клич!

Ксантії

Иди вперед! Сюди, сюди, владарю мій!

Діоніс

Ну що?

Ксантії

Не бійсь! Усе гаразд кінчилося,
І можем ми, як Гегелох той, мовити:
„Після негоди знову ласка в брижах вод!“
Емпуса зникла.

Діоніс

Присягнися!

Ксантії

Свідок Зевс!

Діоніс

І вдруге!

Ксантії

Свідок Зевс!

Діоніс

І втретє!

Ксантії

Свідок Зевс!

Діоніс

Ну, знаєш, і поблід я, як уздрів її!

Ксантії *вказуючи на його плащ.*

А цей, дивись, аж побурів з переляку!

Діоніс

І відкіля на мене стільки напастей!
Котрий це бог шукав мені загибелі?

Ксантії

„Ефір—домівка Зевса?“ „Часу лапище?“
Гей!

Діоніс

Що таке?

Ксантії

А ти хіба не чув?

Діоніс

Чого?

Ксантії

Звучання флейт!

Діоніс

А справді! І від факелів
Так і ввійнуло таємничим запахом.
Давай же, станьмо осторонь, послухаймо!

Хор містів *за сценою.*

Іакх, о Іакх наш!

Іакх, о Іакх наш!

Ксантії

Егеж! Це справді, пане, спів посвячених,
Тих самих, про яких Геракл розказував.
Як Діагор, вони Іакха славлять тут.

Діоніс

І я так само думаю. Тихесенько
Постіймо вдвох—і все, як слід, розвідаєм.

Сідають обидва осторонь. Виходить хор містів.

1-а половина хору

Іакх! О, навісти нас, залиши храм дорогий свій,
Іакх, о Іакх наш!

Ми тебе на луці ждем, твоїх слуг хор,
У танок сам поведи нас!

У вінку прийди! Нехай мірт

Обведе гілля, рясний лист,

330 Круг чола твого. Між нас стань, вибивай влад
Своєвільний танок наш,

Пустотливий, невтримний,

Що й Харіт сонм полюбляє. Розділи грища веселі

І співи містів побожних!

Ксантії

Деметри дочко, славна і звеличена,
Як солодко запахнуло свининою!

Діоніс

Сиди тихенько, то й дістанеш кишечку!

2-а половина хору

340 Нехай буйно горить твій смолоскип, стань, розмахни ним!
Іакх, о Іакх наш!

Ти, блискуча зоря наших нічних свят!

Засіяв наш луг вогнями,

Порива й старих танок наш!

І похилих літ гіркий сум,

Навісну юрбу турбот злих відігнав геть

Урочійстий таїн час.

350 Смолоскип запаливши,

На чолі всіх у танку стань, поведи нас, твоїх слуг,
На рясний цвіт, луговий цвіт!

Провідник хору

Хай замовкнуть уста нечестиві, нехай віддалиться
від нашого кола,
Хоч не навчений наших високих пісень, не очистився
в серці своєму,
Ані таїнства муз благородних не знав, ні танків їх
водити не вміє,
Хто не є втаємничений в буйний язик бикогубця
святого Кратіна,
Хто блазенськими жартами тішить себе, ще й до того
не знає їм місця,
Хто не бореться проти ворожих повстань і не зичить
добра громадянам,
360 Тільки за́колот сіє та розбрат кує для своєї користи
чи зиску,
Хто, керуючи містом в бурхливі часи, хабарі
й подарунки приймає,
Хто судно, чи фортецю віддав ворогам, або хто
крадькома із Егіни
Заборонені речі, як Торікїон, злопідступний
той митник, вивозив,
Що і шкіру, і льон, і смолу посилав до ворожого нам
Епідавра,—
Хто грошеву позику дає ворогам, щоб вони кораблі
будували,
Хто в божницю Гекати відлити іде, ще й наспівує
пісні святої,
Хто, осміяний жартом чи дотепом злим на святих
діонісових грищах,
Вимагає в промові частину платні в комедійних поетів
відгризти,—
Я кажу: відступіться!— і вдруге кажу: відступіться!—
і втретє кажу їм:
370 Відступіться від нашого кола! А ви відновіте перервані
гімни,

Починайте ізнов опівнічних пісень, що пристойні
врочистому святу.

1-а половина хору

Тепер ходімо далі,
Квітчасті оболоні
Топчімо без вагання!
Нехай усі
Жартують і сміються!
Священне все скінчилося!

2-а половина хору

Танцюйте, гідним співом
Спасительку - богиню
Вихвалюйте і славете!
Наш край вона
До віку заступас
На злість Торікіону.

Провідник хору

А тепер заведіте інакших пісень, ушануйте царицю
Деметру,
Божественне ім'я дарівниці плодів у високих словах
звеличайте!

1-а половина хору

Деметра, тайностей святих
Владарко! Нині нам сприяй,
Свій хор від лиха борони,
Дай без завади нам цей день
Гуляти й веселитись!

2-а половина хору

Натхни багато слів смішних,
Натхни багато мудрих слів,
Щоб, гідно празника твого
Награвшись, прикрасились ми
Стрічками перемоги!
Анумо!

Провідник хору

І бога юного тепер
Співами покличте
Сюди, хай буде з нами й він
В радісному колі!

1-а половина хору

Іакх наш любий, найсолодша радість
Святого дня, будь до житла богині
Супутник нам!
І покажи, що довгий шлях
Тобі пройти не тяжко.
Іакх, о друже танку, проведи мене!

2-а половина хору

Ти для ощадності й заради сміху
На ноги взув сандалії подерті,
Лахміття вбрав,
Щоб безтурботно ми могли
Гуляти й веселитись.
Іакх, о друже танку, проведи мене!

1-а й 2-а половина хору *разом.*

Зо мною поряд гарне на обличчі
Ішло дівча, я крадькома поглянув,
Коли дивлюсь—
А в неї вистромилась грудь
Із розпірки хітона.
Іакх, о друже танку, проведи мене!

Ксантій

Я там, де товариство! Дуже хочеться
Побавитись! Іду до них!

Діоніс

Я теж іду!

Обидва пристають до хору.

Провідник хору

Як хочте, будем разом
Сміятись з Архедема!
Сім років мав, а членом братрії не був!
А нині порядкує
Там на землі, у мертвих,
І верховодить усіма безпутствами!
Я чую, син Клісфена
Вовтузиться в могилі,
Щипає зад собі, обличчя дряпає,
І зойкає, зігнувшись,
І рюмсає, і кличе
Себіна, що із дема Анафлістського.
А Каллій славнозвісний,
Дитина Гіппоблуда,
Левину шкуру вбрав, воює з дівкою!

Діоніс до хору.

Чи ви б нам не сказали,
Де тут житло Плутона?
Ми мандрівці і щойно надійшли сюди.

Провідник хору

Не йди нікуди далі
І вдруге не питайся:
Ти саме став коло дверей Плутонових.

Діоніс до Ксантія.

Бери пакунки, хлопче!

Ксантію

А цей одно: пакунки!
Не речі, а якісь корінфські хвастощі!

Провідник хору

Рушайте
У гай богині в круг святий,

На квітчасті трави,
Там свято, пріязне богам,
Радісно святкуйте!
А ви, дівчата і жінки,
Підете зо мною,
Де цілу ніч дзвенять пісні
Славою богині.

1-а половина хору

450
Ходім, де квітів ряснота,
Де рози ароматні,
В танок на луку ходім,
Як давній звичай велить,
Як Мойри блаженні нам
Іти наказали.

2-а половина хору

Сіє сонце тільки нам,
Лиш нам його веселий блиск!
Ми друзі таїн святих,
Ми зичим добра усім,—
І гостям з чужих земель,
І простому люду.

Частина хору на деякий час відходить убік.

Діоніс і Ксантій підходять до дверей Плутона.

Діоніс до Ксантія.

460
А як же в двері стукати? Ти способу
Не знаєш, як мерці тутешні стукають?

Ксантій

Не думай довго, натисни, що сили є;
Та ж ти Геракл і з вигляду і мужністю.

Діоніс стукає.

Гей, гей!

Е а к і з з а д в е р е й .

Х т о т а м ?

Д і о н і с

Г е р а к л , с и л а ч у с л а в л е н и й .

Е а к в и х о д и т ь .

О г р у б і я н , о п і д л и й , о н е н а в и с н и й ,
Г и д к и й , з а в с і х г и д к і ш и й , н а й г и д о т н і ш и й !
Ц е ж т и п о т я г у н а с с о б а к у К е р б е р а ,
С х о п и в , л у п и в , д у ш и в , в о л і к , з а м ч а в к у д и с ь !
А я ж й о г о с т е р і г т а к ! Н а ч у в а й с ь т е п е р !
В і д н и н і с к е л я С т і к с а ч о р н о в о д о г о
І А х е р о н т а б е с к и д и с к р и в а в л е н і
Т е б е о т о ч а т ь . Д и к і п с и к о к і т о в і
І с т о г о л ь Е х і д н и з л о ї н у т р о ш і
Т в о ї б е з ж а л ю п о ш м а т у ю т ь . Т е л ь б у х и
М у р е н а з ' ї с ь т а р т е с ь к а . А н и р к и т в о ї
І ч е р е в о з к и ш к а м и , к р о в ' ю з ' ю ш е н е ,
С т р а ш н и х Г о р г о н т і т р а с ь к и х с т а н е з д о б и ч ч ю !
О т з а р а з я б і ж у д о н и х , н е г а ю ч и с ь ! *З н и к а в .*

470

К с а н т і й д о Д і о н і с а .

Г е й , щ о т о б і ?

Д і о н і с

В п а с к у д и в с я ! Б о г і в з а к л и ч !

К с а н т і й

Д и в а к т и , т а й д и в а к ж е ! Н у , в с т а в а й м е р щ і й !
Б о х т о н а д і й д е т а л п о б а ч и т ь .

480

Д і о н і с

С и л н е м а !

А т и д о с е р ц я г у б к у п р и к л а д и м е н і .

К с а н т і й

В і з ь м и .

Діоніс

Та де ж вона?

Ксантії

О боги праведні!

Отут у тебе серце?

Діоніс

Перестрашене,
Воно сповзло на самий низ під черево.

Ксантії

Останній ти страхополох на світі!

Діоніс

Я?

Страхополох? А губку в тебе хто просив?
Нехай би інший так насміливсь!

Ксантії.

Або що?

Діоніс

490
Страхополох лежав би й досі в смороді,
А я не побоявся: встав та й витерся!

Ксантії

Відвага надзвичайна!

Діоніс

Безперечно, так!
А ти не налякався грому слів його
І тих загроз?

Ксантії

Ні, бачить Зевс, ні кришечки!

Діоніс

Як ти такий відважний, то вперед іди!
Вчинися богом! От візьми цю палицю,
Левину шкуру — ти ж у нас безбоязний;
А я при тобі буду за носільника.

Ксантії

Ну, добре, згода. Я готовий слухатись.

Вони міняються вбранням.

А подивися ж на Гераклоксантія,
Чи буде він страхатися в цім образі!

Діоніс

О ні, ти справжній із Меліти шибеник!
Іди, я сам управляюся з пакунками.

Із дверей Плутона виходить служниця Персефони.

Служниця Персефони до Ксантія,

Це ти, Геракл наш любий? Ну, заходь сюди!
Богиня тільки вчула, що надходиш ти, —
І хліба напекла, і кілька горщиків
Зварила каші, ще й бика засмажила,
Понапікала коржиків, калачиків.

Ксантії

Це добре.

Служниця

Бачить Аполлон, не дам тобі
Піти не ївши. Там уже куріпочка
Підсмажена, готові всякі пундики,
Кубкі вином солодким поналивані,
Ходи сюди!

Ксантії

Ну, годі.

Служниця

Все жартуєш ти!
Та не пушу нікуди я. Гарнесенька
Флейтистка дожида тебе й танечниці,
Не знаю, дві чи три їх.

Ксантії

Що? Танечниці?

Служниця

Ще молоденькі, тільки но поголені!
Заходь же, не барися. Рибу вносити
Готовий кухар, стіл уже поставили.

Ксантії

Йди вперед. Перекажи танечницям,
Що я і сам прийду в покої зараз же.

Служниця відходить.

Ксантії до Діоніса.

Бери пакунки, хлопче, та й за мною йди.

Діоніс

Стривай, стривай! Невже таки повірив ти,
Що я не жартом за Геракла вбрав тебе?
Е, ні! покинь дурне робити, Ксантії мій,
І знов бери на плечі лантухи свої!

Ксантії

Та що тобі? Невже відняти думаєш
Свій власний дар?

Діоніс

Не думаю, беру уже.
Скидай но шкуру!

Ксантій до глядачів.

Вас беру за свідків я
І до богів звертаюся!

Діоніс

До яких богів?

Це ж дурощі, безглуздя — сподіватися,
Щоб раб і смертний та й Алкмени сином став!

Ксантій

Гаразд, бери! Та як на те призовить бог,
То ще тобі в потребі, може, стану я!

Вони міняються вбранням.

1-а половина хору

Промітний, блискучий розум!
Десь чимало ця людина
Мандрувала по морях!
Перекочуватись хутко
На той борт, де безпечніше,
Певно, краще, ніж стояти
Розмальованим бовваном.
Обертатися, де м'якше,
Де не муляє ніщо —
О, до цього здатні люди
Фераменової вдачі!

Діоніс

А хіба було б не смішно,
Якби Ксантій, раб нікчемний,
На мілетські килими
Ліг, обнявши танцівницю,
І казав собі подати
Горщика; а я дивився б
Та з досади гриз би пальці!
Він роззлостився б, негідник,

Та й, затавши кулаком,
Цілий ряд зубів передніх
Так і вибив би мені!

Вбігають дві шинкарки.

Перша шинкарка

Платана, гей, ходи сюди! Тут злодій той,
Який до нас недавно вдерся силою
Та хліба з'їв шістнадцять буханців!

Платана 2-а шинкарка.

Клянусь,

Це справді він!

Ксантій

Комусь не з медом прийдеться!

Перша шинкарка

А ще ж бо він шматків із двадцять м'яса з'їв,
По півобола кожен.

Ксантій

Нагорить комусь!

Перша шинкарка

І часнику до смутку.

Діоніс

Жінко, схаменись!

Не знаєш, що лепечеш!

Перша шинкарка

А! Ти думаєш,

Що як у капці вбрався, то й сліди замів!
Диви! Про солонину я й забула вже!

Платана

А сир, що наскладала я! О, свідок Зевс!
Він разом з кошиками поковтав його!

Перша шинкарка

А тільки я про гроші слово мовила,
На мене він як заґарчав, як визвіривсь!

Ксантій

Так, так, це він, його звичай усе такий!

Перша шинкарка

Меч видобув, немов би з глузду зсунувся!

Платана

От лихо, от нещастя!

Перша шинкарка

Перелякані,
Ми — ходу, й на горищі зачинилися.

Платана

Тоді він підстілки схопив, та й тягу дав.

Ксантій

Егеж, на це він здатний!

Перша шинкарка до Платани.

Що ж робити нам?
Біжи, заклич сюди Клеона - пристава!

Платана до 1-ої шинкарки.

А ти, як де зустрінеться, Гіпєрбола!
Вколошкаєм його!

Перша шинкарка до Діоніса.

Пашеко гидосна,
Як радо я повибивала б каменем
Ці зуби, що мое добро погамкали!

Платана

А я б тебе шпурнула в прірву з урвища!

Перша шинкарка

А я б серпа взяла та перерізала
Тобі горлянку, що ковтала тельбухи!
Побігти до Клеона! Він сьогодні ще
Твоє злодійство на суді розплутає.

Обидві шинкарки біжать геть.

Діоніс

Щоб я помер, як не люблю я Ксантія!

Ксантії

Та годі, годі! Знаю вже ці хитрощі.
Не хочу більш Гераклом бути.

Діоніс

Любчику,

Не зарікайся!

Ксантії

Та й як рабові й смертному
Алкмени сином раптом учинитися?

Діоніс

Та бачу, бачу, ти в гніву. І є чого!
Удар мене — не мовлю й слова супроти!
А як тебе чимнебудь схочу скривдити,
Хай згину з коренем, і жінка, й діточки,
І гнилоокій Архедем зо мною враз!

Ксантії

Ну, добре, згода! Я приймаю присягу.

Вони міняються одежею.

2-а половина хору

190
Ну, тепер, коли ти знову
Взяв відібране убрання,
Будь відважний, як юнак,
Будь величний і суворий,
Поглядай круг себе люто,
Пам'ятаючи про бога,
Що прийняв його подобу!
Бо, як будеш боягузом
Або ляпнеш щось дурне,
Доведеться знов на плечах
Волокти мішок важкий.

Ксантії

600
Непогана ваша рада,
Тільки й сам я, милі друзі,
Все гаразд обміркував.
Як зустрінеться що добре,
Знаю, спробує він знову
Мій загарбати убір.
Та нехай що хоче робить,—
Буду сміливий і мужній,
Буде погляд як полинь.
Час надходить, за дверима
Щось, я чую, ступонить!

Із дверей Плутона виходить Еак з трьома підручними.

Еак до своїх підручних.

Мерщій в'яжіте злодіяку псячого!
Ну, я ж його!

Діоніс

Комусь не з медом прийдеться!

Ксантій

До лиха, не підходьте!

Еак

Ще й брикається!
Дітіл, Пардок і Скеблій! Де ви ділися?
Ходіть сюди, лупіть його, мерзотника!

Бійка.

Діоніс

От жах! Украв, ще й бити поривається
Обкрадених!

Еак

Це, справді, річ нечувана!

Діоніс

Страшне зухвальство!

Ксантій

Зевсом присягаюся,
Нехай умру, коли сюди приходив я,
Коли хоч волосиночку у тебе взяв!
Стривай, послухай ради справедливої:
Оце мій раб.

Показув на Діоніса.

Бери на муки, бий його,
Як доведе, що винен я — змертви мене!

Еак

Та як на муки брати?

Ксантій

Всяким способом!
Здіймай на дибу, вішай, батогом шмагай,

Клади на груди цеглу, в ніздрі оцет лий,
Крути суглоби, шкіру край, усе що хоч
Роби, лише не бий його цибулькою.

Е ак

Розумна рада! А коли понівечу
Твого раба, тобі заплату визначу.

Ксантії

Не треба грошей! Забирай, катуй його!

Е ак

Нехай він тут говорить, на очах твоїх.

До Діоніса.

Скидай мішок живенько і гляди мені —
Ніякої неправди!

Діоніс

Геть! Я мучити
Мене забороняю. Бог я! Спробуєш
Ударити — винуй себе!

Е ак

Що ти сказав?

Діоніс

Кажу: я Діоніс, безсмертний Зевса син,
А це — мій раб.

Е ак до Ксантія.

Ти чуєш?

Ксантії

Чую. Ну, то що?
Як так, то й надто слід його батожити!
Коли він бог, йому не буде боляче.

Діоніс

Алеж ти також богом називав себе;
Чому ж не бити і тебе однаково?

Еак

Це слово справедливе.

Ксантії

То котрій із нас
Заплаче або буде невдоволений
Під канчуком—вважай, що той ніяк не бог.

Еак

Тепер я бачу,—ти людина з розумом
І любиш справедливість. Роздягайтеся!

Діоніс і Ксантії роздягаються.

Ксантії

Як допит нам учиниш справедливий?

Еак

Шмагатиму по черзі вас обох.

Як?

Ксантії

Гаразд!
Тепер дивись—не ворухну і пальцем я.

Еак б'є Ксантія; Ксантії мовчить.

Еак

Ну от, ударив!

Ксантії

Зовсім не помітив я!

Еак

Тепер того ударю.

Б'є Діоніса.

Діоніс

Та коли ж ти вже?

Еак

Та я ж ударив!

Діоніс

А мені й не чхнулося!

Еак

Не розумію. Знов цього поспробую.

Б'є Ксантія.

Ксантії

Чого ж баришся? Ого-го!

Еак

Що „ого-го“?

Виходить, заболіло?

Ксантії

Ні, подумав я:

Коли ж Геракла свято у Діоміях?

Еак

Свята людина! Час до того братися.

Б'є Діоніса.

Діоніс

Ага!

Еак

Ну, що там?

Діоніс *показуючи на глядачів.*

Вершників угледів я.

Е а к

Чого ж ти плачеш?

Діоніс

Часнику нанюхався.

Е а к

Не дошкуляє зовсім?

Діоніс

Ані трішечки!

Е а к

Тепер, мабуть, до цього треба братися.

Б'є Ксантія.

Ксантій

Ой лихо!

Е а к

Що там?

Ксантій

Та колючка у нозі!

Е а к

Диковина! Ану, до того вернемся.

Б'є Діоніса.

Діоніс

Феб-Аполлон, владарю Дельф і Делоса!

Ксантій до Еака.

Він стогне з болю! Ти не чуеш?

Діоніс

Зовсім ні!

Мені згадались ямби гіппонактові.

Ксантії до Еака.

Нічого так не вдієш! Бий по здухвині!

Еак до Ксантія.

А справді так! Ану, підстав но черевол!

Б'є Ксантія.

Ксантії

О! Посейдон!

Діоніс

Він стогне! Знов!

Ксантії

Властителю

Егейських скель і глибу моря синього!

Еак

Клянусь Деметрою, не розберу ніяк,
Котрий з вас бог. Ну, годі, увіходьте вже!
Нехай Плутон-господар тим морочиться
І Ферсефатта! Адже божества вони.

Діоніс

Шкода, що ти до цього не додумався
Ще перед тим, як взяв під канчуки мене.

Всі входять у двері Плутона. На сцені лишається хор.

1-а половина хору

Муза, вступи в наше коло святе! Нехай тішить тебе,
як і нас,

Звук пісень!

Глянь на юрбу незліченну: народи ці повні чеснот,
Мудрість їм властива.

Честолюбніші всі вони за Клеофонта, в чиїх
лепетливих устах

Прикро цвіркоче раз - в - раз
 Ластівка фракійська
 Напівварварські співи північні свої;
 Усе плаче, як той соловей, бо загибель йому,
 хоч би й щасно
 Лягло жеребування.

Провідник 1-ї половини хору
 до глядачів

690

700

Святний хор повинен місто научати на добро
 І давати щирю раду. Отже радимо ми вам:
 Громадян зрівняйте в праві, віддаліте страх важкий,
 І коли підступний Фрінх заманив кого у сіть,—
 Тим, котрі тоді схибнулись, оправдатись допоможіть,
 Дайте їм повиправляти певні помилки свої!
 Ще ми радимо: безчестям не карайте громадян!
 Це ж бо стид: рабам, що тільки раз були в морським бою,
 Як платейцям, друзям нашим, дарували ви права;
 Ми не хочемо сказати, ніби зле зробили ви,
 Ні, ми хвалим ваш учинок, він один розумний був.
 Нащо ж тих, хто поруч з вами часто бився на морях,
 Як колись батьки їх бились, хто і родом вам близький,
 За одну оту пригоду переслідуете ви?
 Ні, облиште гнів неправий, бо з природи мудрі ви!
 Хто готовий вкупі з нами стати проти ворогів,
 Всіх в одну сім'ю з'єднаймо, громадянство повернім!
 А як знехтуем це діло, згорда мимо перейдем
 І залишимо вітчизну в вирі злигоднів і бід,—
 Мудрими ніколи більше люди нас не назовуть!

2-а половина хору

710

Якщо я мудрий і можу збагнути життя і суворий кінець
 Злих людей,
 То осоружний Клейген, ця мавпа, гидкий коротун,
 Цей нікчемний лазнік,
 Кімолійської гордий обладар землі, препоганого лугу, піску,

Всіх сурогатів золи,
Попелу та мила,
Не потягне вже довго. Тому то тепер
Не любить він миру та ходить з дрючком, щоб,
буває, не здерли
З п'яного одежі.

Провідник 2-ї половини хору

Помічали ми, що місто громадян, своїх дітей,
Гідних шани і негідних, цінувати звикло так,
720 Як сьогоднішню монету і вибивану давно.
Адже грошей повноцінних, не попсованих нічим,
Між найкращими найкращих, слави доброї у всіх,
І по еллінських країнах і між варварами скрізь,
Грошей, битих бездоганно, добре випробуваних,
Ми не хочемо вживати; нам миліші мідяки,
Биті прихапцем, абияк, не карбівка, а ганьба!
Так і мудрих, справедливих, роду доброго людей,
Добромисних, чеснотливих, непідкупних громадян,
730 Хто у школах і палестрах виховання здобував,
Ми ганьбуєм,—любим мідних, чужоземців та рабів,
Підлих і нащадок підлих; перевагу даємо
Всяким вихваткам нікчемним, що взялись не знати де,
Що колись не придаліся б і на жертву очисну.
Хоч тепер ви, нерозумні, відмініте свій звичай!
Знову здайтеся на здатних! Якщо вам поталанить,
Всі вас будуть вихваляти, а чи скоїться лихе,
Що ж? На дереві поряднім і повіситись не жаль!

З дверей Плутона виходять Еак і Ксантій.

Е а к

А він шляхетний чоловік—господар твій,
Клянуся Зевсом!

Ксантії

От сказав! Звичайно, так!
Йому аби лиш пити й волочитися.

Еак

А дивно, знаєш, як він не побив тебе,
Коли ти, раб, назвав себе господарем.

Ксантії

Еге, нехай би спробував!

Еак

Це ти сказав
Як справжній раб! Я теж люблю робити так.

Ксантії

Ти любиш це?

Еак

Я з радощів не тямлюся,
Коли тихенько вилаю господаря.

Ксантії

А любиш ти бурчати, як, одлуплений,
Ідеш дверей шукати?

Еак

Миле й це мені.

Ксантії

А метушитись без пуття?

Еак

І те не зле!

Ксантії

О кривний Зевс! А під дверима слухати
Усякі панські теревені?

Е а к

Страх люблю!

К с а н т і й

І переносити сусідам?

Е а к

Де там ні!

Це все одно, що пригорнути дівчину!

К с а н т і й

О Феб, як так, то руку простягни мені,
І дай поцілувати, і мене цілуй!
Та ради Зевса, в канчуках нам спільного,
Скажи, що за безладдя там і зик такий!

Е а к

Страшні діла, діла великі діються
Серед мерців, ціле повстання знялося;
Бо Евріпід з Есхілом замагалися.

К с а н т і й

За віщо це?

Е а к

Бо, бачиш, тут закон такий
Для всіх мистецтв, найкращих, найвеличніших:
Котрий мистець найбільше хисту виявить,
Той має в Прітанеї столуватися
І сісти край Плутона...

К с а н т і й

Розумію вже!

Е а к

Аж поки прийде другий, дужчий першого;
Тоді цей перший мусить поступитися.

Ксантій

А що ж Есхіла так занепокоїло?

Еак

Давно вже посідав він трон трагедії,
Як найславніший майстер...

Ксантій

А тепер же хто?

Еак

Зійшов під землю Евріпід, та й виступив
Перед юрбою шельм та халамидників,
Грабіжників, раклів та батьковбийників;
А їх в Аїді густо. Ті, наслухавшись
Словесних викрутасів, спорів, доказів,
Мов знавісніли і найбільший хист йому
Признали. Він згордів і домагатись став
Есхіла трону.

Ксантій

І його не вибили?

Еак

Та де! Народ зняв галас, вимагаючи
Змагання й суду, хто талановитіший.

Ксантій

Мерзотники!

Еак

Та ще й які мерзотники!

Ксантій

Невже Есхіл не міг знайти захисників?

Е а к

Не міг. Людей порядних мало скрізь, як тут!

Показує на глядачів.

К с а н т і й

І що Плутон гадає нині діяти?

Е а к

Змагання учинити наказав і суд,
Що розбере мистецтво супротивників.

К с а н т і й

Чому ж Софокл за трон той не змагається?

Е а к

Не мав того й на думці! Як зійшов в Аїд,
Есхіла він поцілував і руку дав,
І той його край себе посадив на трон:
Тепер він має намір—Клейдемід казав—
На черзі бути. Якщо подола Есхіл,
Залишиться на місці він; як ні, тоді
Він з Евріпідом буде сам змагатися.

К с а н т і й

Коли початок?

Е а к

Незабаром, свідок Зевс!
Тут перед нами дивна річ сподіється:
На терезах мистецтво будуть важити.

К с а н т і й

То ж як так? Кинуть на вагу трагедію?

Е а к

Лінійки візьмуть, лікті—вірші міряти,
І стоси цегли...

Ксантій
Будуть мурувати щось?

Еак

І клиннї, і косинці. Евріпід казав,
Що по словечку розбере трагедії.

Ксантій

Есхіл, напевне, несказанно сердиться?

Еак

Як бик, він глянув, нахиливши голову.

Ксантій

А хто суддя?

Еак

З суддею мали клопоту!
Людей знайшлося небагато з розумом;
Ще й кликати афінців не схотів Есхіл.

Ксантій

Либонь не одного з них мав за злодія.

Еак

А решта всі не тямлять нічогосінько
В поезії. То до твого господаря
Звернулися: в мистецтві він досвідчений.
Та увійдім. Бо, знаєш, де морочаться
Пани, нам часто плакати доводиться.

Еак і Ксантій входять у двері Плутона.

1-а половина хору

Гнівом страшним запаліться поет, громоносний промовець,
Скоро углядить свого супротивця, що точить на нього

Зуби кусливі. Тоді з нестямénної люті
Він очима завертить.

В блиску шоломів слова конегриві злетяться до бою
З тирсою доказів хитрих, з тонкою різьбою поета—
Ворога. Вирушить він проти гордого війська
Кіннозряжених промов.

Цей, настобурчивши патлі густі прирожденної гриви,
Страшно стягнувши брову, зареве—і позбивані міцно
Речення напруго вирве із грудей потужних
І як велетень зітхне.

Той, лепетливий допитувач слів, язика розпустивши,
Заздрощів лютих узду гризучи, на скіпки розметає
Речення пишні, побити дотепністю схоче
Труд легенів немалий.

Із дверей Плутона виходять Діоніс, Есхіл і Евріпід.

Евріпід

Я трону не зречуся, не вмовляй мене!
Кажу ж,— за нього дужчий я в поезії.

Діоніс

Чого ж мовчиш, Есхіл? Слова ці чуєш ти!

Евріпід

Мовчати буде довго! Так самісінько
Він раз-у-раз морочив нас в трагедіях.

Діоніс

Стривай, не говори так самовпевнено!

Евріпід

Його я добре знаю, розібрав давно,—
Пустого величайку, дикунів співця,
Що з навісних, бездверих, безпритомних уст
Слова тріскучі вивергає в'язками!

Есхіл

Невже, селянської богині виплодку?
Ти смієш це казати? Полатайко ти,
Пустомолот, старців і жебраків співець!
Попам'ятаєш ці слова!

Діоніс

Та годі ж бо,
Есхіл! Ось не розпалюй серця гніванням!

Есхіл

Ні, виявлю про нього все. Кривих калік
Поет нікчемний! Хто він? Чим пишається?

Діоніс

Вівцю, вівцю нам чорну волочить мерщій!
Ой, то ж то хуртовина наривається!

Есхіл

Це ж ти все критські співанки визбируєш
І тягнеш у трагедії розпусництво!

Діоніс

Есхіл шановний, постривай хвилиночку!
А ти, нещасний Евріпід, ти, поки жив,
Від тучі градової утікай чимдуж,
Щоб він, важким пустивши в тебе висловом,
Не розтрощив тобі чола та й „Тéлефа“.
Есхіл, я прошу, не гнівись, а лагідно
Доводь і слухай доводів; не личить бо,
Щоб трагіки сварились, як перекупки.
А ти тріщиш, неначе дуб підпалений!

Евріпід

Готовий я, і зовсім не зрікаюся
Кусати перший—чи нехай кусає він—
Пісні, і вірші, і кістяк трагедії.

Мого „Пелея“ і „Еола“ хай гризе,
І „Мелеагра“ з ними, надто ж „Тэлефа“.

Діоніс

А ти, Есхіл, що розпочати думаєш?

Есхіл

Я зовсім не хотів би сперечатися:
Нерівні ми в змаганні цім.

Діоніс

Чому ж це так?

Есхіл

870 Моя зосталась на землі поезія,
Його—померла разом з ним; на по́хваті
Вона у нього. Та нехай по-твоему!

Діоніс до хору.

Тепер вогню нам принесіть і ладану!
Я хочу до змагання помолитися,
Щоб мудро розсудити суперечників.
А ви почніте пісню, звеличайте Муз!

2-а половина хору

880 Зевсові дочки, незаймані діви,
Музи, о дев'ять сестер! Ви бачите вдумливий розум
Двох супротивців, творителів речень. Одягнені в зброю
Хитро закручених гострих промов, вони вийшли на битву.
Музи, прийдіть, подивіться на силу
Уст, що уміють кувати слова
Легкі, як тирса, й тяжкі, як колоди.
Мудрість готує нечуваний спір,
І час початку близько.

Діоніс до Есхіла й Евріпіда.

Моліться й ви, змагання починаючи.

Есхїл

Деметра-мати, що плекала розум мій,
Нехай твоїх містерій буду гідним я!

Діоніс до *Евріпїда*.

Ти на вівтар теж ладан поклади.

Евріпід

Гаразд!

Та тільки ж бо не цим богам молюся я.

Діоніс

А що? Своїм? Нового роблива?

Евріпід

Егеж!

Діоніс

То помолись своїм богам, окремішним.

Евріпід

Ефір, моя поживо, ти, язик верткий,
І ви, чутливі ніздрі, допоможіть мені
Збивати влучно мову супротивника.

1-а половина хору

Ми бажаємо почути,
Як за співи і за вірші
Два поети, славні хистом,
Бій згубливий розпочнуть.
У обох язик лютує,
У обох не млява думка,
Та й відвага не мала.
Уявляєм так змагання:
Тонко, різьблено, дотепно
Говоритиме один;

Другий, видерши з корінням
Буй-слова,
Гряне, вдарить, розметає
Речень довгі табуни.

Провідник хору

Не гайтесь більше, розпочніть! Лиш говоріте чемно,
Без приповісток, і таке, чого не скаже інший.

Евріпід

Який я сам, і як мое мистецтво розуміти,
З'ясую потім, а тепер я хочу довести вам,
Що він дурисвіт і хвалько і раз-у-раз морочив
Дурноголових глядачів, як передніше Фрініх.
Спочатку постать і лице обвивши покривалом,
Виводить і садовить він Ахілла чи Ніобу,
Ляльки трагічні. Ті мовчать, не писнуть ані слова.

Діоніс

Клянусь богами, так!

Евріпід

Ось хор чотири пісні поряд,
Тупочучи, прогомонить,—ті все із уст ні пари.

Діоніс

А от мені мовчання їх подобалось не менше,
Ніж нинішні торохтії.

Евріпід

Та це від недоумства,
Будь певний.

Діоніс

Може, справді так. Навіщо ж він це коїв?

Евріпід

Для обдуру, щоб глядачі слухняно дожидали,
Поки Ніоба бовкне щось. А драма йде тим часом.

Діоніс

Який поганець! Скільки ж раз мене пошив він в дурні!

До Есхіла.

Чого ж корчишся й сопеш?

Евріпід

Бо правда дошкуляє.

Коли оте пробубонить, уже й до половини
Дійшла вистава. Скаже ще десяток слів волячих,
З бровами, з чубами, якісь страховища несвітські.
Нехай би хто второпав їх!

Есхіл

О горе!

Діоніс

Тихо, тихо!

Евріпід

Нічого толком не казав!

Діоніс *до Есхіла.*

Не скрегочи зубами!

Евріпід

А все Скамандрі та вали, та виковані з міді
Орли-грифони на щитах, промови крутокінні,—
Нелегко зрозуміти їх!

Діоніс

Колись, богами свідчусь,
Я цілу ніч лежав без сну, безперестанку думав,—
Що значить бурій півнекінь? що це за птах дивочний?

Есхіл

Невігласе! Це знак такий на кораблях писали.

Діоніс

А я гадав, це Еріксід, синочок Філоксена.

Евріпід

Невже ж не міг на сцені він без півня обійтися?

Есхіл

Що ж ти, ненáвисний богам, показував у драмах?

Евріпід

940 Не півнеконей, присягнув, не ланекозорогів,
Як ти робив, як пишуть їх на килимах мідійських.
Коли від тебе я прийняв поезію трагічну,
Розпухлу від надutih слів та речень гордопишних,
Я перше висушив її, позгонив з неї тіло
Наваром з білих буряків, піснями, моціоном,
Екстрактом з просторікання, що процідив з книжок я,
А потім поправляти взяв удвох з Кефісофонтом.
Ніколи не базікав я, що набіжить на думку!
Герой, на сцену вийшовши, розповідав у мене
Своє походження.

Діоніс

Твоє було, напевне, гірше!

Евріпід

950 З початку дії не лишав нікого я без слова;
У мене промовляли всі: і жінка, і рабinya,
І пан, і дівчина, і дід старий...

Есхіл

За це зухвальство
Ти заслужив на люту смерть!

Евріпід

Ні, свідчуй Аполлоном!

Я тим народові годив.

Діоніс

Ну, це лишімо, друже;

Розмова ця не дасть тобі ніякої користі.

Евріпід *показуючи на глядачів.*

Я промовляти їх навчив ...

Есхіл

Не буду сперечатись,—

Та краще б розчохнувся ти, як мав таке робити!

Евріпід

Навчив їх засоби тонкі до віршів прикладати,
Дивитись, думати про все, крутити, хитрувати,
В усім підозрівати зло ...

Есхіл

Не буду сперечатись.

Евріпід

В поезію впровадив я звичайне, повсякденне,
Що завжди оточає нас. Мое мистецтво кожен
Судити міг, бо розумів. Я не дзвонив словами,
Не крився за густий туман і не страхав народу
Бляшаним брязкотом промов Мемнона або Кікна.
Тепер його учеників поставте в ряд з моїми:
Його — шалений Мегаїнет, Формісій недотепний,
Ті/сурмосписопатлачі, вернидуби чванливі:
Мої — розумний Клейтофонт і Ферамен лукавий.

Діоніс

О, Ферамен — це мудрий муж, на хитрощі удатний!
Коли він вскочить у біду, до згуби буде близько,—
То викрутиться: я, мовляв, „кеосець, не хіосець“.

Евріпід

Отак то просвітив з ім,
Глибоко думати навчив,
В поезію завів число
І розмисел. Тепер усі
Уміють розбирати все,
Ділам громадським і своїм
Давати інший, кращий лад.
Питає кожен: як це так?
А де та річ? А це хто взяв?

Діоніс

980 А правда, бачить Зевс! Тепер
Афінець, тільки ввійде в дім,
На родичів і на рабів
Уже й горлає: горщик де?
Хто пискареві надкусив
Головку? Казанку каюк,
Що я купив собі торік!
Позавчорашній де часник?
Маслину хто мені надгриз?
А там то ж бевзнями були!
990 Сидять, було, як малюки,
Роти пороззявлявши.

2-а половина хору до *Есхіла*.

Ти це бачиш, Ахілл, найясніший герой!
Що ж бо ти на це відкажеш?
Тільки май себе в обладі.
Щоб, буває, бистрий гнів
Не замчав тебе за межі!
Докоряв напасник тяжко.
Але ти, славетний муж,
Не гнівливо боронися,
А, наставивши до вітру
1000 Тільки кінчики вітрил,
Впливай на простір тихо,

Будь обачний,
Поки з берега погідний
Не пові легковій.

Діоніс до Есхіла.

Ти між еллінів перший, хто пишних промов величав і
споруди позводив,
Хто трагедію в шати врочисті зрядив,—відкривай
красномовства джерела!

Есхіл

Не хотів я цієї розмови! Горить мені серце з досади
і гніву
Що з таким супротивцем стаю я на спір. Та щоб він не
вдавав переможця
То відказуй: за віщо даруємо ми похвалу і повагу поетам

Евріпід

За розважність, за мудрі поради, за те, що синів свого
рідного кра

1010 На добро і на розум навчають вони.

Есхіл

А коли протилежне чинив і
Коли з чесних, статечних і гідних людей поробив
вітрогонів ледачих—
То яка тобі кара за це припада?

Діоніс

Смерть, звичайно,—не в нього пити!

Есхіл

А тепер, подивися, якими колись із моєї руки ти
прийняв їх.
Кремезні та дебели були, як дуби, відбували повинності
справно,

Не були шахраями, дурниць не верзли, як тепер,
не тинялись по місту,
Але дихали бронею, списом, мечем та шоломами з ясным
султаном;
Притаманна була їм відвага палка, за сім шкір
буйволиних міцніша.

Евріпід

Ну, набігло на нього! Уб'є нас тепер ця навала списів
і шоломів!
Та яких же ти способів брався на те, щоб навчити їх
мужніми бути?

Діоніс

Розтолкуй нам, Есхіл, і свавільним не будь, не несися
у гордому гніві!

Есхіл

Дав я драму, обвіяну духом війни.

Діоніс

Що за драма?

Есхіл

„Похід на фіванців“
І то побачить її, переймається весь невиситим жаданням
геройства.

Діоніс

еобачно зробив ти, бо в творі твоїм від усіх хоробріші
фіванці
І боях нездоланні! За помилку цю по заслuzі зазнаєш
поразки.

Есхіл

Ві так само героями бути могли б, та не тим ви, на жаль,
клопотались.

Я рагедію „Перси“ поставив іще, щоб і вам
надихнути бажання
Пелемогою завжди вінчати себе. Я прославив
завзяття хоробрих!

Діоніс

Пам'ятаю, яка мені радість була про покійного
Дарія чути;
Вийшов хор, і в долоні отак заплескав, і почав
голосити „іау - ой!“

Есхіл

1030 Ось призначення наше, поетів усіх. Розбери,
подивися уважно,
Чим корисними стали найкращі співці, починаючи
з давнього давна:
Таємничих обрядів навчив нас Орфей і звелів
уникати убивства;
Лікування хвороб, прорікання Мусей показав.
Хліборобські роботи,
Жнива, бранку, сів, молотьбу Гесіод описав.
А Гомер божественний,
Чим же славу й пошану здобув, як не тим, що навчив
нас військової справи,
Мужніх подвигів, збройного діла?

Діоніс

А от Пантаклей, дурнувятий невдаха,
І в Гомера нічого навчитись не міг. На святочнім
поході недавно
Надягнув він на голову зразу шолом, а тоді став
чіпляти султана!

Есхіл

1040 Але скільки відважних і славних було, пригадай
хоч героя Ламаха!
Ідучи за Гомером, у драмах моїх оспівав. я діла
невмирущі
І Патроклів, і Тевкрів, левиних сердець. Я хотів
громадян підіймати,
Щоб урівні з героями стали вони, звук сурмі
бойової зачувши.

Але, Зевсом клянусь, не вигадував я Стенебой,
ані Федр безсоромних,
І не скаже ніхто, щоб у творі яким показав я
закохану жінку.

Евріпід

І не дивно, що так, бо цуралась тебе Афродіта.

Есхіл

Нехай і цуралась,
Та зате над тобою й твоїми всіма аж занадто
вона панувала
І до лиха тяжкого тебе довела.

Діоніс

Свідчусь Зевсом, щирісінька правда!
Що колись про чужих ти придумав жінок, тим і сам
був покараний тяжко.

Евріпід

Але чим же так шкодять вітчизні, скажи, несвідомий,
мої Стенебої?

Есхіл

Тим, що чесне подружжя статечних людей спокушав
ти нечистим бажанням
Піддаватись, а потім труїти себе через тих твоїх
Беллерофонтів.

Евріпід

Хіба сам я історію Федри створив, чи подав її
всупереч правді?

Есхіл

Я цього не кажу, але мусить поет все негарне
й ганебне ховати,
А не в драму тягти та й метати юрбі перед очі.
Малят нерозумних

Нахиляє учитель на добрі стежки, а людей уже
літніх—поети.
Лиш про гарне й корисне належить нам річ.

Евріпід

А ти певен, що дієш корисно,
Коли зопалу кидаєш гори-слова з Лікабетт
чи Парнет висотою?
Говорити по-людськи не можна було?

Есхіл

Нетямущий, сама неминучість
Нам велить для великих учинків і дум відповідного
слова шукати.
1060 Та й з природи властива ясним півбогам урочиста,
піднесена мова;
Адже й пишністю й блиском багатих одєж вони
зовсім на нас не подібні.
І цього я учив, але мій заповіт ти порушив.

Евріпід

Та чим же порушив?

Есхіл

Ти владик і героїв у дрантя одяг, щоб нещасними
й гідними жалю
Показались вони.

Евріпід

Не перечу тобі; тільки що ж у тім
злого ти бачиш?

Есхіл

Із значних і багатих не хоче тепер ані жоден іти
в трієрархи!
Обмотавшись веретищем, плачуть вони та кленуть
свої злидні й нестатки.

Діоніс

Присягнуся, що так ; а під сподом у них із
найтоншої шерсті сорочка!
І коли пощастить одурити людей, виринають
на рибнім базарі.

Есхіл

1070 Понаучував ти марнословити всіх, в лепетанні
пустому вправлятихся,
Через тебе палестри порожні стоять, через тебе
збезчещені ззаду
Юнаки говірки. А візьми веслярів добротливий народ!
Ти навчив їх
Зневажати начальство і старших людей. А за мене
колись, пам'ятаю,
Тільки те вони й знали, що гамати хліб та своє
„О-ге-гей!“ викрикаті.

Діоніс

Та проворні були насмердіти в лице весляреві
із нижчого ряду,
Безсоромно бруднити сусіда свого та з прохожого
здерти одержу!
Нині буйні, сварливі, не хочуть гребти і пливуть,
де самим замається.

Есхіл

1080 Скільки лиха від нього постало у нас!
Він виводив на сцену то зводниць гидких,
То жінок, що у храмі родили дітей,
То сестер, що в братів за коханок були.
Він казав нам, що жити й не жити—одно.
Через ці неподобства в столиці у нас
Порозводилось блазнів без ліку тепер,
Писарів, скоробрехів, облесливих мавп,
Що безчесно морочать і дурять народ ;
А зате неможливо знайти юнака,
Щоб умів смолоскипа пронести!

Діоніс

1090 А це правда! Я зó сміху мало не вмер
На недавньому празнику Панафіней.
Взявся бігти якийсь клишонога — гладкий,
Білотілий та кущий. Він дуже відстав,
Напинався, зігнувся в дугу. Край воріт
У Керáміка бити його почали
Попід ребра, по стегнах, по шиї, в живіт.
Якось видерся він споміж тих стусанів,
Стріскотів, заgrimів,
Та й утік, смолоскипа згасивши.

1-а половина хору

1100 Спір великий, бій завзятий, прикра звада завелась!
Тут нелегко дати розсуд:
Як один ударить міцно,
Другий, спритно повернувшись, відбивається ту ж мить.
Лиш на місці не товчіться:
Є багато аргументів, хитрих підступів та штук.
Якщо маєте змагатись,
Говоріть, сваріться, спортесь
Про старі й новітні твори;
Красовито і дотепно укладайте вашу річ!

2-а половина хору

1110 Може часом боїтесь ви, що присутні не здоблють
Оцінити по заслугі
Ваші мудрощі і дотеп;
Це — даремно. Страх відкиньте, не такий тепер народ.
Всі в письменстві розуміють,
Кожен книжечку читає, смак виховує в собі.
Розум, добрий від природи,
В них розвинула наука.
Тож не бійтесь, розбирайте
Все докладно: перед вами не невігласи сидять!

Евріпід

Твої пролѳги спершу ми розглянемо,
Адже пролѳг—то впровід у трагедію.

До Діоніса.

Дослідимо його мистецтво славлене!
Бо невиразно викладав він хід подій.

Діоніс

Який пролѳг береш?

Евріпід

Чимало взяв би я.

До Есхіла.

Спочатку з „Орестей“ прокажи мені!

Діоніс

Нехай же всі замовкнуть. Говори, Есхіл!

Есхіл

„Гермес підземний, владу батька держиш ти!
Врятуй мене і будь мені заступником!
У рідний край прибув і повернувся я“.

Діоніс

Ну що, помітив хиби?

Евріпід

Більш дванадцяти.

Діоніс

Та тут усього три недовгих віршики!

Евріпід

І в кожному по кільканадцять помилок.

Есхіл

Дурниці все! Байдуже, говори собі.

Діоніс

Есхіл, тобі я радив би помовчати:
Бо з трьох рядків почавши, зганить більше він.

Есхіл

Мовчати? Перед ним?

Діоніс

Мене послухайся!

Евріпід

У нього зразу ціла купа проґрів.

Есхіл

Ну, де ж я схибив?

Евріпід

Говори спочатку вірш.

Есхіл

„Гермес підземний, владу батька держиш ти!“

Евріпід

Адже Орест говорить ці слова свої
На гробі батька мертвого? Чи так?

Есхіл

Авжеж!

Евріпід

А батько згинув від руки жіночої,
Убитий хитрим підступом. Виходить так,
Що бог Гермес посів престол убитого.

Есхіл

Та ні, не те! Гермеса - добродійника,
Підземного, він кличе, відзначаючи,
Що власть йому від батька - Зевса надана.

Евріпід

Як так, то ти ще тяжче помиляєшся:
Коли від батька над підземним в нього власть.

Діоніс

То він, виходить, був гробар по батькові!

Есхіл

О Діоніс, не запашне вино твоє!

Діоніс

Ну, добре, далі!

До Евріпіда.

Ти дивись, де схиблено.

Есхіл

„Врятуй мене і будь мені заступником!
У рідний край прибув і повернувся я“.

Евріпід

У мудрого Есхіла тут повторення.

Діоніс

Невже?

Евріпід

Прислухайся: я доведу, тобі.
Тут сказано: „прибув і повернувся я“:
Прибути, повернутись — це ж усе одно!

Діоніс

А дійсно так! Ну, хто б сказав сусідові:
„Позич мені люстерко або дзеркальце“.

Есхіл

1160

Твоя неправда, лепетню, не все одно!
Слова тут добрі і до діла вибрані.

Діоніс до Есхіла.

Чи так воно? Будь ласка, доведи мені.

Есхіл

Кому вернутись право не відібране,
Додому прибуває той без клопоту;
Вигнанець прибуває й повертається.

Діоніс

Чудово. Що нам скаже Евріпід на це?

Евріпід

Кажу я так: Орест не „повертається“;
Прийшов він потай, влади не спитавшися.

Діоніс

Чудово, хоч тепер я вже заплутався.

Евріпід

1170

Нехай говорить далі.

Діоніс

Говори, Есхіл,
Кінчай! А ти вглядайся пильно в помилки.

Есхіл

„Я батька на кургані надмогильному
Молю, благаю ...“

Евріпід

Знову повторяється!
Молю, благаю — це ж тотожні вислови.

Діоніс

Чудний! Та ж він говорить до небіжчиків!
Гукай до них хоч тричі — не докличешся.

Есхіл

А як же ти писав прологи?

Евріпід

Покажу!

І як денебудь трапиться повторення
Чи зайвий мотлох — плюнь мені межі-очі!

1180

Діоніс до Евріпіда.

Ну, говори. Повинен я послухати,
Чи мова у твоїх прологах правильна.

Евріпід

„Спочатку був щасливий між людьми Едіп...“

Есхіл

Ні, свідок Зевс, неправда, нещасливий був!
Ще не родився, був у чреві матері,
А Феб уже прорік, що батька він уб'є.
Це щастям називається по-твоєму?

Евріпід

„А потім став із смертних найнещаснішим...“

Есхіл

Та ні ж, не знав він у нещасті просвітку!
Бо ледве народився, неповинного
Взимі на холод викинули в горщику,
Щоб він не стався батькові убивцею;

1190

Розпухлий, потім до Поліба він попав,
Після з старою одружився молодим,
Та ще до того з матінкою рідною;
Нарешті осліпив себе.

Діоніс

Щасливий був!
З Ерасінідом тільки не командував!

Евріпід

Пусте верзеш! Пишу прологи добре я.

Есхіл

Клянуся Зевсом, не збираюсь шарпати
Твій кожен вірш, а з допомогою богів
Тебе убгаю легко я у пляшечку.

Евріпід

У пляшечку? Мене?

Есхіл

Еге, в малесеньку!
Ти пишеш так, що можна завжди вклеїти
Сорочечку, торбиночку чи пляшечку
У твій рядок. От зараз покажу тобі!

Евріпід

Покажеш? Ти?

Есхіл

Та я ж бо.

Діоніс до *Евріпіда*.

Починай пролог!

Евріпід

„Єгипет, як іде стоустий по́голос,
З п'ятдесятьма синами на судні морськім
Прибувши в Аргос славний...“

Есхіл

...пляшечку згубив.

Діоніс

1210 Це що за пляшечка така? Хай зломиться!
Новий пролог почни нам! Ще подивимось.

Евріпід

„Бог Діоніс, що, взявши тирс увітчаний
І шкурами укрившись, в блиску факелів
Танцює по Парнассу...“

Есхіл

...пляшечку згубив.

Діоніс

Ой, лихо! Знов побила нас та пляшечка!

Евріпід

Дарма, не страшно! Ось я ще пролог скажу;
До нього вже він не причепить пляшечки.
„Ніхто безхмарним щастям не похвалиться.
Той славен родом, та прибитий злиднями;
А цей, безрідний бувши...“

Есхіл

...пляшечку згубив.

Діоніс

1220 Гей, Евріпід!

Евріпід
А що таке?

Діоніс

Піддаймося!
Страшенне щось готує нам ця пляшечка!

Евріпід
Богами свідчусь, не боюсь ні кришечки!
Не зчуєшся, як буде він роззброєний.

Діоніс
Ну, починай, та тільки вже без пляшечки.

Евріпід
„Кадм - фінікієць, син царя Агénора,
Сідон колись лишивши...

Есхіл

...пляшечку згубив.

Діоніс
Біда! Купи у нього тую пляшечку!
Вона ж на порох нам прологи зітре!

Евріпід
У нього купувати?

Що

Діоніс

Ну, послухайся!

Евріпід
Та ні, прологів досить ще у мене є,
І пляшечки до них не прилаштує він.
„Пелоп, Тантала син, колись приїхавши
Порськими кіньми в Пісу...“

Есхіл

... пляшечку згубив.

Діоніс

Ось бачиш, — причепив і тут він пляшечку!
Есхіл мій любий, ну, продай же нам її!
Собі за гріш десь крашу напитаеш ти.

Евріпід

Та ні, прологів в мене ще багато є!
„Ойней із урожаю...“

Есхіл

... пляшечку згубив.

Евріпід

Та дай же хоч до краю доказати вірш!
„Ойней із урожаю відібравши раз
Плоди богам на жертву...“

Есхіл

... пляшечку згубив.

Діоніс

Під час жертвоприносин? Хто ж узяв її?

Евріпід

Хвилинку, любий! Що він зробить з цим рядком?
„Великий Зевс, як повідає істина...“

Діоніс

Загинеш! Знову скаже: „пляшечку згубив“.
Ця пляшка на твоїх прологах виросла,
Як на слабих повіках ячмені ростуть.
В ім'я богів, звернися до пісень його!

Евріпід

1250 Я можу показати, що погано він
Складав пісні і найодноманітніше.

1-а половина хору

Що ж ми далі почуємо?
Не збагнути, яку він дасть
Хорам гарним догану!

2-а половина хору

Ні такого числа пісень,
Ні такої краси ніхто
Не створив іще досі!

1-а і 2-а половина хору *разом*

1260 Дивуватися слід, яким
Способом докорить він
Буйних співів владиці!
Не боюсь за нього!

Евріпід

Напрочуд дивні хори! От побачите,
Як я всі виспіви його в один звезду.

Діоніс

А я лічити буду. Ось камінчики!

Евріпід

співає під акомпанемент флейти.

Фтіот Ахілл! Чуєш ти мужепогубного бою,
Га, втому! Не йдеш допомогу подати?
Ми, приозерні народи, шануємо бога Гермеса,
Га, втому! Не йдеш допомогу подати?

Діоніс

Дві ти втоми, Есхіл, уже маєш!

Евріпід

1270

Від мене знай, царю численних народів,
Атреєва парость,
Га, втому! Не йдеш допомогу подати?

Діоніс

Це вже третя, Есхіл, тобї втома!

Евріпід

Слухайте тихо! Вже бачимо бджіл ми жертовних у врат
Артеміди,

Га, втому! Не йдеш допомогу подати?
Я сповіщаю щасливу ознаку походу героїв:
Га, втому! Не йдеш допомогу подати?

Діоніс

О царю Зевс! Утомам тим кінця нема!
Хоч бігти в парню поперек попарити!
Нирки мені попухли від утом тяжких.

1280

Евріпід

Потому підеш. Вислухай ще інший спів,
З мелодій для кіфари скомпонований.

Діоніс

Ну, то живенько; тільки без утом уже!

Евріпід

співає під акомпанемент кіфари.

І два царі, сміливу молодь Еллади зібравши,
Флаттотраттофлаттотрат,
Сфінкса, страховище кляте, наслали, безщасне,
Флаттотраттофлаттотрат,
Хижий пернатий на помсту з списом у правиці,
Флаттотраттофлаттотрат,
Він роз'ярив псів навсних, що в повітрі літають,
Флаттотраттофлаттотрат,

1290

В залежному від Аянта,
Флаттотраттофлаттотрат.

Діоніс до Есхіла.

Ну що воно за флаттотрат? В яких місцях
Ти назбирав ці співи марафонські?

Есхіл

Прекрасне вибирав я із прекрасного,
Щоб не прийшлось мені однакі з Фрініхом
Зривати квіти на полях поезії.
А він згрібає скрізь: застольні пісеньки,
І сколії Мелета, й співи Карії,
Танки і голосіння. Ось побачите!
Нехай мені хтонебудь ліру дасть! А втім,
По що вона? Де дівчина, що в бубни б'є?
Сюди, до мене, музо еврпідова!
З тобою проспіваеть ми ці співанки.

Входить танцівниця з бубном.

Діоніс

О ні, ця муза вчилася не в Лесбосі!

Есхіл

співає під акомпанемент бубна.

Над вічним морем, бистрі синеводи,
Лине щебет ваш дзвінкий!
Рос вологою чистою
Крил ваших пір'я оббризкане.
А в кутках павуки попід стелею
Ла-а-а-а-апками в висоті піткання
Тканки довгої прядуть,
Клопіт човника золотий,
Де подавав співолюб-дельфін
Біля чорного кіля знак
Провіщень, кінних змагань.

О, відрада лози в цвіту,
Винних грон приємна краса!
Обійми міцно мене, дитя!

До Діоніса.

Впізнав, що це за розмір?

Діоніс

Впізнав!

Есхіл *проскандувавши розмір.*

Ну, а це ти впізнав?

Діоніс

Впізнав!

Есхіл до Евріпіда.

Як же ти, що писав таке,
Смів судити мої пісні,
На дванадцять манер отак
Склавши співи хоричні?

Такі то хори в тебе. Покажу тепер,
Як твориш ти одноголосі співанки.

Співає під акомпанемент.

Ой ти, ніч чорноясна,
Тьма! О який ти сон злоповісний
Шлеш сьогодні мені
Із підземних глибин!
Душі облуда бездушна,
Дитя смутної ночі,—
В нім жах, в нім смерть, о, смерть в нім,
Чорногробно одягненім;
З кривавим, кривавим поглядом він,
З величезними пазурами!
Встаньте, дівчата, візьміте світильники,
Жбанам з річки води наберіть і нагрійте окропу;
Може б я змила цей сон мій, пророчий сон.

Ай-яй, владарю моря!
Ну і напасть! Гей, сусіди,
Подивіться! Ой лихо!
Ухопила Гліка півня та й умкнула
Десь далеко.
Німфи, рождениці гір,
Манія, ах, он вона!
Якраз я, бідненька,
Клопоталась тоді
Своїм рукоділлям,—
Верті-і-і-і-іла в руках
Свій міток, мотаючи,
Щоб рано-вранці на торг
Віднести на продаж.
Полетів, полетів він у безвісті,—
Крила легенькі його знесли!—
Мені жалі, жалі лишив він;
Лише сльози, сльози гіркі з очей
Ронила, ронила я, сумна.
Ви, о крїтяни, гір сини,
Озбройтеся луками і стріли візьміть,
Чимдуж біжіть, злодійки
Оселя миттю оточіть!
З ними й ти, о краса,
Артемїда, стань!
О, прийди, приведи своїх псів,
Обдивись дім і двір!
І ти, зевесова дочко, подвійні
Факели вгору піднявши,
Весь освіти нам, Геката,
Гліки дім. Ввійду я
Та й піймаю злодійку!

Діоніс

Доволі вже співати вам!

Есхіл

Не буду більш.

Тепер його на терезах я спробую:
Лиш терези дадуть нам певні докази
І наших слів вагу правдиву виявлять.

Діоніс

Ну що ж, підходьте! Доведеться важити
Поезію, як важить сир перекупка.

1-а половина хору

Люди хитрі і меткі!
Знову маєм дивину —
Небувалу, світову.
Хто б таке придумав інший!

2-а половина хору

Присягнусь, коли б хтонебудь
Розповів мені ці речі,
Я б нізащо не повірив,
Думав би: жартує!

На сцені ставлять велику вагу.

Діоніс

Я починаю. Станьте край ваги!

Есхіл і Евріпід *стають біля ваги.*

Ну, от!

Діоніс

Хай кожен держить шальку і читає вірш;
Лиш не пускайте, поки не скажу „ку-ку“!

Есхіл і Евріпід

Ну, держимо.

Діоніс

Кидайте вірші на вагу!

Евріпід

„Коли б Аргó не розгортав до лету крил...“

Есхіл

„Сперхей - ріка, луковини й попасища!“

Діоніс

Ку - ку! Пустіть! До *Евріпіда*. Далеко нижче потягнув
Його рядок!

Евріпід

Чого ж це так, скажи мені!

Діоніс

Ріку метнув він, — підмочив водою вірш,
Як мочать вовну крамарі догадливі;
А ти поклав легенький вірш, окрилений.

Есхіл

Нехай щось інше проти мене вибере!

Діоніс

Візьміться знову за шальки...

Есхіл і Евріпід

Взялись!

Діоніс

Кажіть!

Евріпід

„Переконанню тільки слово храмом е“.

Есхіл

„З богів єдина Смерть дарунків не шука“.

Діоніс

Пустіть, пустіть! *До Евріпіда.* І знов він перетяг тебе!
Смерть кинув він—немає лиха тяжчого.

Евріпід

А я переконання—всіх найкраще слів.

Діоніс

Переконання—легке, що за глузд у нім!
Ні, щоб вага до тебе нахилилася,
Знайди міцний, величний, заважний рядок.

Евріпід

Та де ж у мене є такий, ну де?

Діоніс

А ось:

„Ахілл підкинув кості—вийшло шість очків“.
Ну, говоріть, востанне бо змагаєтесь!

Евріпід

„Залзом куту підійняв він палицю“.

Есхіл

„Квадрига на квадризі, і на трупі труп“.

Діоніс *до Евріпіда.*

І тут тебе обхитрував він.

Евріпід

Як же так?

Діоніс

Дві колісниці вкинув, та ще й трупів два;
Сто єгиптян укупі не підняли б це.

Есхіл

Та годі вже! Нехай кладе він на вагу
Дітей, Кефісофонта, хай з дружиною
Сам сяде зверху, кине всі книжки свої,—
Його двома рядками я подужаю.

Із дверей дому виходить Плутон.

Діоніс до Плутона.

Оба приємні! Я їх не судитиму:
Нікому з них не хочу бути ворогом.

Показує на Евріпіда.

В цьому шаную мудреця.

Показує на Есхіла.

Цього люблю.

Плутон

Так намір твій зостанеться нездійсненим?

Діоніс

А як скажу свій вирок?

Плутон

То я так поклав:

Котрий з них переможець, з тим повернешся.

Діоніс

Ну, дякую. Тепер мене послухайте!
Сюди прийшов я по поета.

Евріпід

А чому?

Діоніс

Щоб місто врятувалось і справляло знов
Належні свята. Хто із вас подасть йому

Корисну раду, поведу на світ того.
Скажіть мені, за кого ви вважаєте
Алківіада? Захворіло місто ним.

Евріпід

А що про нього місто думає?

Діоніс

Та що?

Жадає, і ненавидить, і хоче знов.
Але скажіть, як ви про це гадаєте.

Евріпід

Я тяжко не люблю того, хто дляється
Вітчизні допомгти, а бистрий шкодити:
Хто промітний для себе, а для міста — ні.

Діоніс

1430
Богами свідчусь, добре! *До Есхіла.* Ти що думаєш?

Есхіл

Не слід держати левеня у горіді;
Хто виплекав — корися злому норову.

Діоніс

Клянуся Зевсом, знову я вагаюся:
Один говорить мудро, другий — мудро теж.
Тепер скажіть, будь ласка, як здається вам, —
Від чого прийде порятунок містові?

Евріпід

Я знаю й хочу відповісти.

Діоніс

Говори.

Евріпід

Коли б хто Клеокріта окрилив тепер
Кінесієм, їх вихор би над морем зніс.

Діоніс

Було б це смішно. А мета у витівки?

Евріпід

В бою морському, оцтом призапасившись,
Вони б ним в очі ворогам напорскали!

Діоніс

Ні, кращий спосіб порятунку нам порады!

Евріпід

Коли непевне матимем за певне ми,
А за непевне — певне...

Діоніс

Як? Не втямив я.
Кажі не так учено та розбірливо!

Евріпід

Коли не будем вірити ми тим, кому
Діймали віри досі, а поставимо
Нових людей при владі, то врятуємось.
Коли тепер недобре нам, то, певна річ,
Щасливі будем, протилежно діючи.

Діоніс

Чудово, Паламед, о, мудра голово!
Це ти один надумав, чи Кефісофонт?

Евріпід

Надумав сам; про оцет — то Кефісофонт.

Діоніс до Есхіла.

А ти якої думки?

Есхіл

Наперед скажи,
Хто містом урядує? Гідні люди?

Діоніс

Де!

Не терплять їх афінци.

Есхіл

Полюбляють злих?

Діоніс

Ні, мимоволі ними послугуються.

Есхіл

Ну хто ж такій державі порятунок дасть,
Якій не миле ні лице, ні виворіт?

Діоніс

А ти придумай. Поведу ж на світ тебе!

Есхіл

Там, на землі, скажу про все. Не хочу тут!

Діоніс

Богами заклинаю, зараз висловся.

Есхіл

Коли ворожі землі не вважатимем
За власні, власну — за надбання ворогів!
Прибуток наш у кораблях; прибутки — зло.

Діоніс

Прибуток судді весь з'їдять однаково.

Плутон до Діоніса.

Ну, як же ти розміркував?

Діоніс

Ось вирок мій.

Показує на Есхіла.

Візьму того, котрий мені вподобався.

Евріпід

Згадай богів, якими присягався ти
Мене на землю вивести! Будь вірний друг!

Діоніс

Язык мій присягавсь, не я. Есхіл іде.

Евріпід

Що ти зробив, мерзенний?

Діоніс

Що? Есхілови

Я перемогу присудив. Чому не так?

Евріпід

Вчинивши гидко, ще й у очі дивишся?

Діоніс

У чім гидке, коли не ганять глядачі?

Евріпід

Мене, жорстокий, зневажаєш мертвого?

Діоніс

А хто напевне знає, — може, смерть — життя,
І може, подих — задих, а труна — струна!

Плутон до Есхіла й Діоніса.

Тепер до мене завітайте вдвох!

Діоніс

По що?

Плутон

Я хотів би на відході погостити вас.

Діоніс

Клянуся Зевсом, я не відмовляюся!

Плутон, Діоніс і Есхіл входять у двері дому.

1-а половина хору

Той щасливий, в кім живе
Гостра думка, бистрий ум:
Може він навчити всіх!
Показавши добрий розум,
Знов поет додому йде
На добро країні рідній,
На добро собі самому,
Кревним родичам і друзям,—
Все тому, що мудрий.

2-а половина хору

Не Сократові радіти,
Не розводити дурниць,
Занедбавши зміст і ціль
Трагедійного мистецтва —
Безперечно, добра річ!
Марнувати час і сили
На бундючну говорінку
Про малі й нікчемні речі —
Тільки дурень може.
Плутон, Діоніс і Есхіл знову виходять з дверей дому.

Плутон

Будь щасливий, Есхіл, і вертайся на світ,
Урятуй від нещастя вітчизну свою,
Напоум і на добрі думки наверни
Нерозумних; їх — сила, їм ліку нема.

Клеофонту від мене оце передай! *Дав ніж.*
Славнозвісним і пишним отим скарбникам,
Нікомаху й Мірмеку — оцей інструмент! *Дав лютузку.*
Археному — оце! *Дав отруту в келеху відповідної форми.*
Та скажи, хай негайно приходять сюди,
У державу мою, хай не бавляться там;
1510 А як здумають довше баритись, то я,
Аполлоном клянусь, потаврую усіх
І, зв'язавши їм ноги,
З Адеймантом, Левкколофа сином, завдам
У найглибші підземні провалля.

Есхіл до Плутона.

Я вволю твою волю. А ти мій престол
Передай, будь ласкавий, Софоклу, щоб він
Мое місце стеріг і для мене держав,
Якщо знов я вернусь. Я вважаю, що він
Після мене є другий великий мудрець.
1520 Стережись і пильнуй, щоб лукавий крутії,
Ошуканець і блазень якнебудь не сів
На престолі моему, щоб навіть на час
Перше місце йому не припало.

Плутон до хору.

Відпровадьте поета! Високо здійміть
Смолоскипів священних яскравий вогонь!
Із прекрасних пісень, що поет нам складав,
Утворіть йому гімн величальний.

Провідник хору

Щасну дорогу даруйте, о бѣги підземні, поету,
Що підіймається знову на землю, на сонячне світло!
Містові славних, великих ви помисли, добрі натхніте!
Так бо позбавимось скоро напáстей лихих і жажливих
Зборів військових і воен. Нехай Клеофонт, та хто хоче,
В себе, на рідній далекій землі, сам далі воює!

Бібліотечка Станіславської
ПЕДАГОГІЧНОЇ ШКОЛИ

№ 1004.

ДОДАТКИ

ПРИМІТКИ ДО КОМЕДІЇ „ХМАРИ“

Вірш 2. Зевс — в стародавньогрецькій міфології батько і повелитель богів (відповідає римському Юпітерові).

Вірш 5 і далі. Затягнення Пелопоннеської війни ставило під загрозу афінське рабовласницьке господарство, бо раби, користуючись частими наскоками пелопоннеського війська на афінську територію, масами втікали від своїх господарів; ця загроза примушувала останніх поводитися з рабами дещо „поблажливіше“.

Вірш 17. В афінян був місячний рік; строком виплати був звичайно останній день місяця.

Вірш 21. Міна (за афінською монетною системою) = 100 драхм = = 24 карб. 25 коп. сріблом.

Вірш 37. Мовиться про блощиць, що в грецькій фамільярній мові часто означались описово. Демархи — адміністративні начальники тридцяти афінських демів (районів); до функцій демархів належало, між іншим, накладання арешту на майно неспроможних боржників.

Вірш 47 і далі. Мегакл — родове ім'я Алкмеонідів, одного з найаристократичніших афінських родів (до нього належали, приміром, Перікл і Алквіад, див. прим. до віршу 211 і прим. до „Ос“, вірш 44); тут ужито у значенні аристократа взагалі; Койсіра — дочка одного з тих Мегаклів, дружина афінського тирана Пісістрата (правив Афінами — з перерами — 560 — 527 до н. е.).

Вірш 51. Мира — східні пахощі.

Вірш 52. Афродіта — в стародавньогрецькій міфології богиня краси й кохання (відповідає римській Венері).

Вірш 63 і далі. Афінські аристократичні імена часто містили в собі основу = *inn* — „кінь“, бо кіннота — в давній Греції — аристократичне військо, а кінний спорт — привілей і улюблена розвага аристократії. Ім'я „Фідонід“ — від дієслова *фейдейн* — „берегти, щадити, ошаджувати“; отже компромісне „Фідіппід“ містить у собі комічну суперечність.

Вірш 69. Дядько — згаданий у вірші 47 — Мегакл.

Вірш 83. Посейдон (або Посідон, римський Нептун) — в стародавньогрецькій міфології бог моря, творець коня, патрон конярства, кінного спорту і афінської аристократичної кінноти.

Вірш 91. Діоніс (або Вакх) — в античній міфології бог вина і оргіастичного екстазу, покровитель театральних вистав; культ його — сільського походження — був популярним насамперед у селянстві (протилежно до культу Посейдона).

Вірш 95 і далі. Пародіювання механістичної концепції світогляду в грецьких натурфілософів V ст. до н. е., до купи з якими — як і з школою Сократа — Арістофан навмисне звалює ненависних йому „софістів“, охарактеризованих ним у в. в. 98 — 99.

Вірш 104. Сократ — великий афінський філософ (469 — 399). Херейфонт із Сфетта (містечко біля Афін) — найближчий учень Сократа; саме він оголосив свого вчителя „наймудрішим з усіх, що живуть“.

Вірш 109. Леогор (або Леагор) — сучасник Аристофана, афінський багач, що славився своїми фазанами (в V ст. до н. е. їх тільки почали ввозити в Грецію з Азії).

Вірш 119. Вершники — тут афінська міська кіннота, що складалася з аристократичної й багатой молоді.

Вірш 134. Кікінна — один із тридцяти демів (районів) власне афінської території.

Вірш 138. Стрепсіад, як типовий представник афінського середнього землевласництва, має будинок в Афінах, але більше перебуває в своєму маєтку.

Вірш 144 і далі. Пародіювання початків зоології (і ентомології), що почали викликати інтерес до себе в Афінах саме в другій половині V ст. до н. е.

Вірш 156. Про Херейфонта див. вище прим. до в. 104.

Вірш 177 і далі. Палестра — школа боротьби, а в ширшому значенні — те ж саме, що й „гімнасій“ — будинок для гімнастично-спортивних вправ молоді. Текст оригіналу у вірші 179 не цілком встановлений, а тому й розуміння анекдоту не цілком певне; можливо, що мовиться не про „жертвне м'ясо“ (що залишилось від ритуального жертвоприношення), а про „плащ“ одного з відвідувачів палестри.

Вірш 180. Фалет (або Фалес) Мілетський — основоположник грецької натурфілософії (приблизно 639 — 546 до н. е.).

Вірш 184. Геракл (у римлян — Геркулес) — в стародавньогрецькій міфології син Зевса і фіванської цариці Алкмени, найсильніший і найдоблесніший із півбогів, за численні подвиги взятий Зевсом після смерті на небо і убожествлений.

Вірш 186. Мовиться про 282 спартіатів (тобто повноправних громадян Спарти), яких 425 р. Клеон взяв у полон на острові Сфактерії біля Пілоса (в Пелопоннесі, нині Палео-Наваріно); вони потрапили у полон у дуже виснаженому — після довгої облоги — стані, і в Афінах їх тримали в тюрмі. Лаконія — основна територія Спартанської держави.

Вірш 192. Тартар — в стародавньогрецькій міфології найглибша частина Аїда — підземного царства мертвих, де зазнають кари супротивники Зевса й великі злочинці.

Вірш 203. Йдеться про розподіл по жеребку землі, конфіскованої афінянами в завойованих ними територіях, яку афінський уряд передавав окремим громадянам у спадкове володіння на певних умовах (т. зв. клерухія).

Вірш 209. Аттика — основна територія афінської держави.

Вірш 211 і далі. Евбея — острів на північний схід від Аттики; повстання евбеївських міст проти афінської влади 446 р. було приборкане Періклом (499 — 429 до н. е.) — великим політичним діячем афінської демократії, що провів реформу афінського державного ладу, закріпив афінську морську гегемонію і організував Пелопоннеську війну.

Вірш 214. Лакедемон — друге ім'я міста Спарти і спартанської держави.

Вірш 225 і далі. Пародіювання астрономічних досліджень, які в Афінах уперше провадив, починаючи з 456 р., натурфілософ Анаксагор із Клазомен у Малій Азії (500 — 428 до н. е.).

Вірш 234. Пародіювання сократівського методу пояснення наукових абстракцій конкретними прикладами з повсякденного побуту.

Вірш 249. Залізні гроші — пережиток найраніших стадій роз-

витку монети — збереглись у V ст. до н. е. в Спарті, Візантії і деяких інших грецьких містах; в Афінах вони мусили викликати подив.

Вірш 254 і далі. Пародіювання сцени принесення в жертву міфічного героя Агаманта в трагедії Софокла „Агамант“ (424 до н. е.), яка не дійшла до нас.

Вірш 258 і далі. Пародіювання релігійних обрядів у містеріяx.

Вірш 270 і далі. Олімп — гора в Північній Греції, оселя богів за стародавньогрецькою міфологією. Океан, за античною міфологією, батько всіх водних божеств і півбожеств, отже й річних німф. Устя Ніла згадується тут, як місце походження південних вітрів, що несуть з собою в Грецію дощі. — Меотіда — нинішнє Азовське море. — Мімант — гірський краж у Малій Азії, навпроти острова Хіоса.

Вірш 285. Око ефіру — сонце (під „ефіром“ в античності розуміли переважно верхні шари повітря).

Вірш 300 і далі. Паллада - Афіна (римська Мінерва), за античною міфологією — діва, богиня мудрості, мистецтва і ремесел, покровителька міста Афіні; культ Паллади - Афіни — релігія афінської держави. — Земля Кекропа — Аттика (Кекроп — міфічний закладач міста Афіні).

Вірш 311. Бромій — культове ім'я бога Діоніса (див. прим. до в. 91).

Вірш 323. Парнет — гора на північ від Афіні.

Вірш 331. Софісти — в античній Греції — приватні учителі, мандрівні професори, що ставили собі за завдання дати учням загальний розвиток в галузі словесності, аналізу правових та філософських питань. Докладніше — див. вступ. ст. IV.

Вірш 325 і далі. Пародіювання сучасної Арістофанової хоричної лірики.

Вірш 346. Кентаври — в стародавньогрецькій міфології дикі напівлюди - напівкони, сповнені буйності й похоті.

Вірш 349. Мовиться про сучасника Арістофана — Героніма, сина Ксенофанта, афінського лірика.

Вірш 351. Сімон — афінський політичний діяч, „демократичної“ орієнтації.

Вірш 353. Клеонім — сучасник Арістофана, якому цей останній постійно закидає в своїх комедіях боязкість та інші пороки (він, мовляв, утратив свій щит у бою).

Вірш 355. Клісфен — політичний діяч „демократичної“ орієнтації, якому Арістофан постійно закидає в своїх комедіях жоноподібність і розбещеність.

Вірш 360. Продік із Кеоса, сучасник Арістофана, один із найвпливовіших афінських софістів.

Вірш 366. Зевс-олімпієць — див. прим. до в. 270.

Вірш 372. Аполлон (або Феб) — за античною міфологією, син Зевса, бог світла, музики й поезії.

Вірш 380 і далі. Пародіювання античного матеріалістичного вчення про космогонічну роль первісного вихрового руху. Каламбурний характер віршів 380 — 381 в оригіналі полягає в тому, що по-грецькому „вихор“ — „Дінос“ — може розумітись, як ім'я, вивідне від „Зевс“ (родовий відмінок — „Діос“), отже як „син (і спадкоємець) Зевса“.

Вірш 385 і далі. Див. прим. до в. 234.

Вірш 399 і далі. Про Сімона і Клеоніма див. прим. до в. в. 351 і 353. — Теор — близький до Клеона лідер „демократичної“ партії. Суній — ріг в Аттиці (на південний схід від Афіні) з ушлавленим храмом Афіни.

Вірш 408. Діасії — головне свято Зевса в Афінах (на початку березня).

Вірш 413. Еллада — давня назва Греції (її жителі — елліни).

Вірш 417. Гімнасі́й — див. прим. до в. 177.

Вірш 426. Мовиться про різні види жертвоприношення.

Вірш 480 і далі. Стрепсіад, перебуваючи в атмосфері Пелопоннеської війни, розуміє „знаряддя“, як воєнне знаряддя для облоги.

Вірш 503. Про Херефонта див. прим. до в. 104.

Вірш 508. Печера Трофонія (Трофоній — культове ім'я Зевса) — уславлений оракул біля Лебадеї в Беотії (Середній Греція), про який легенда розповідала багато чого страховинного).

Вірш 519. Про Діоніса див. прим. до в. 91.

Вірш 529 і далі. Мовиться про першу комедію Аристофана „Бенкетарі“ (427 до н. е.), де головними персонажами були два брати „скромний“ і „розбещений“, і яку Аристофан поставив не під власним ім'ям, а під ім'ям актора Філоніда.

Вірш 534 і далі. Аристофан натякає тут на трагедію Есхіла „Хефори“ (458 до н. е.), де Електра дізнається про поворот брата свого Ореста про кучеруку його волосся, знайденому нею на могилі їх багька Агамемнона.

Вірш 537 і далі. Полемічний випад проти пережитків балаганної комедії, які, проте, незрідка трапляються і в творах самого Аристофана. Кордак — жвиваний у давній комедії малопристойний танець. — Бігання з факелами — пережиток святкового ритуалу.

Вірш 545. „Не хизуюсь гривою“, — порівн. в. в. 348 — 349.

Вірш 549. Клеон — лідер афінської „демократії“ (помер 422 до н. е.).

Вірш 551 і далі. Гіпербол — лідер „демократичної“ партії в Афінах після смерті Клеона; він був вигнаний з Афін 417 р. і вбитий афінськими олігархами 411 р.; через його демократичне походження (він був за професією фабрикантом ламп) представники консервативної комедії охоче висміювали не тільки його самого, а й його матір. Саме такий був сюжет комедій „Марікас“ Евполіда (якому Аристофан закидає тут плагиат із своїх „Вершників“) і „Торговка“ Гермиппа. — Фрініх, син Евноміда, сучасник Аристофана, автор комедій.

Вірш 559. Автохитата з „Вершників“ Аристофана (в. 864).

Вірш 566 і далі. Мовиться про Посейдона (див. прим. до в. 83).

Вірш 571 і далі. Мовиться про Геліоса — за стародавньогрецькою міфологією, бога і втілення сонця.

Вірш 581 і далі. Під ім'ям „пафлагонця“ Аристофан висміяв у „Вершниках“ (424 р. до н. е.) „чинбара“ (тобто, власне, фабриканта шкіри) Клеона; стратегом Клеон став уперше 425 р., коли його обрали для походу в Пілос і Сфактерію (див. про це прим. до в. 186).

Вірш 584 і далі. Селена — за стародавньогрецькою міфологією, богиня і втілення місяця. — Про Геліоса див. прим. до в. 571.

Вірш 588 — 589. Давне афінське прислів'я.

Вірш 595 і далі. Кінт — гора на острові Делосі (одному з Кіклад), головному, поряд з Дельфами, святилищі Феба - Аполлона (див. про нього прим. до в. 372).

Вірш 598 і далі. Мовиться про Артемиду (римську Діану) — за античною міфологією, дочку Зевса й сестру Аполлона, дву богиню полювання; Ефес — місто в Лідії (на західному побережжі Малої Азії) з уславленим храмом Артеміди.

Вірш 601 і далі. Егіда — легендарний нагрудний панцер Афін - Паллади (див. про неї прим. до в. 300).

Вірш 605. Парнас — гора в Середній Греції, один із головних центрів оргіастичного культу Діоніса (про Діоніса див. прим. до в. 91; вакханки — учасники присвячених йому оргій).

Вірш 607. Про Селену див. прим. до в. 584.

Вірш 615 і далі. Мовиться про часткову реформу календаря в Афінах, проведеному 424 р. до н. е., з переміщенням щорічних свят, що йшли за суто місячним календарем.

Вірш 622. Сарпедон і Мемнон — міфічні східні царі божественного походження, вбиті при облозі Трої.

Вірш 623. Зливання вина (перед бенкетом) — одна з форм святкового жертвоприношення.

Вірш 624 і далі. Мовиться про якесь релігійно-ритуальне посольство Гіпербола (див. про нього прим. до в. 551) до одного з періодичних загальногрецьких свят; яке саме лихо спіткало при цьому Гіпербола — невідомо.

Вірш 638 і далі. Пародіювання розпочатих в Афінах „софістами“ дослідів з граматики, метрики й ритміки.

Вірш 661 і далі. В оригіналі мовиться не про дрозда, а про півня й курку, що мають у стародавньогрецькій розмовній мові однакову назву.

Вірш 665. Про Посейдона див. прим. до в. 83.

Вірш 669 і далі. В оригіналі комічне використання різних граматичних варіантів назви „діжі“. — Про Клеоніма див. прим. до в. 353. — Сострата — поширене в Афінах V ст. до н. е. жіноче ім'я.

Вірш 686 і далі. Аміній — сучасник Арістофана, якому афінська комедія часто закидала цепурунство і жоноподібність. Гра з його ім'ям базується на тому, що воно в грецькій мові належить до тих чоловічих імен, які в більшості відмінків ідуть за відміною іменників жіночого роду (подібно до наших „Микита“, „Ілля“ і т. п.).

Вірш 710. „Корінфяни“ — блонди (грецькою мовою „кореїс“); див. прим. до в. 37. Корінфяни були протягом Пелопонвеської війни найзапеклішими ворогами афінян.

Вірш 734. Пантомімічна гра з підв'язаним бутафорським фаллосом (як і вище, в. 653).

Вірш 747 і далі. Пародіювання запровадженої в Афінах „софістами“ логічної термінології.

Вірш 749 і далі. Фессалія — країна в Північній Греції; фессалійські чаклунки славились в античності своєю могутністю і, зокрема, своїм умінням „зводити місяць з неба“.

Вірш 756. Див. прим. до в. 17.

Вірш 758. Афінський талант = 60 мін = 1455 карб. сріблом.

Вірш 766 і далі. Мовиться про запальне скло. В Афінах V ст. до н. е. воно було рідкістю.

Вірш 773. Харіти (римські Грації) — за античною міфологією, три дочки Зевса, богині і втілення радощів і веселощів.

Вірш 788. Стрепсіад має на увазі „конов“ (в оригіналі — „діжа“) у в. в. 669 і далі.

Вірш 800 і далі. Про Койсіру й Мегакла див. прим. до в. 47.

Вірш 828. Про „Вихра“, як наступника Зевса, див. прим. до в. 380.

Вірш 830. Приписуючи Сократові походження з острова Мелоса (один з Кіклад), Арістофан натякає на його атеїзм, бо з Мелоса родом був філософ-матеріаліст Діагор (середина V ст. до н. е.), такий неависний афінському урядові за свій послідовний атеїзм, що його в Афінах при-судили до смерті і, коли він утік у Корінф, призначили грошову премію за його голову.

Вірш 836. Мазатись маслиноюю оливою було загальногрецьким гігієнічним звичаєм.

Вірш 845. „Сповістити суд“ — для призначення опіки.

Вірш 859. Статтю про „належні (тобто секретні) витрати“ — запровадив в афінський державний бюджет Перікл (445 р. до н. е.), і стаття ця

призначена, головним чином, на підкуп впливових осіб у ворожих Афінам державах, була весь час джерелом зловживань і приводом для нарікань консервативної опозиції.

Вірш 863. Судові гроші — славетні три оболи (= приблизно 4 копійки сріблом), щоденна заробітна плата афінських геліастів — виборних по жеребку шести тисяч суддів.

Вірш 864. Про Діасі див. прим. до в. 408.

Вірш 902 і далі. Пародіювання релятивістського вчення „софістів“ про неіснування абсолютної істини і абсолютної моралі.

Вірш 904 і далі. За античною міфологією, Зевс досяг влади, поборовши й закувавши свого батька Кроноса (римського Сатурна).

Вірш 907. Тазик — для блювання.

Вірш 921 і далі. Мовиться про мелодраматичну й сентиментальну трагедію Евріпіда „Телеф“, де головний герой, міфічний цар Місії (в Малій Азії) Телеф, виступав в образі та вбранні жebraка. Ця п'еса, що поривала з традиціями героїчної урочистості й піднесеності, властивої давнішній трагедії, взагалі править для Аристофана за зразок „софістичної“ ідеології і відповідного стилю в мистецтві. — Панделет — маловідомий нам афінський „софіст“.

Вірш 964. Вміння грати на лірі й флейті було для освіченого афінянина майже обов'язковим.

Вірш 967. Цитата з гімну до Паллади представника найдавнішої афінської трагедії — Фрініха, сина Поліфрадмона (виступав з трагедіями 511 — 476 до н. е.).

Вірш 970. Фрінід із Мітілени (на острові Лесбосі) — сучасник Аристофана, новатор у музиці й хоричній поезії, що домагався в них гб-стріших емоційних ефектів.

Вірш 972 і далі. Мовиться про застережні заходи проти поширеної в Афінах V — IV ст. до н. е. педерастії.

Вірш 984 і далі. Діполіі або Буфонії — дуже старовинне афінське свято землеробського походження. — Носіння у волоссі золотих шпильок у формі цикади було старовинним афінським звичаєм, уже застарілим в епоху Аристофана. — Кекейд — напівлегендарний автор найдавніших дифірамбів (хоричних гімнів, зв'язаних з культом Діоніса). Марафон — містечко в північній Аттиці, славетне перемогою афінян над персами (490 до н. е.); „марафонські бійці“ для Аристофана — ідеал давніх афінян.

Вірш 989. Трітогенія — культове ім'я Афіни-Паллади (див. про неї прим. до в. 300).

Вірш 991. Маїдан — агора — місце народних зборів і центр громадського життя (а також центр торгівлі) в Афінах, як і в кожному давньогрецькому місті. — Часте відвідування лазні вважалося в Афінах V ст. до н. е. за ознаку розніженості.

Вірш 998. Іапет — за стародавньогрецькою міфологією, один із титавів, син Урана і Геї, батько Прометея; тут його названо, як символ давньої давнини.

Вірш 1001. Гіппократ — племінник Перікла, афінський полководець (помер 424 до н. е.); його сини були виховані в суворо консервативному дусі.

Вірш 1002. Про гімнасії див. прим. до в. 177.

Вірш 1005. Академія — гімнасій і міський парк на північний захід від Афін, пізніше вславлений, як місце перебування й центр філософської школи Платона.

Вірш 1023. Антімах — сучасник Аристофана, афінський поет і хореґ; тут ідеться про його схильність до педерастії.

Вірш 1041. Афінський статер = 4 драхми = 98 копійок сріблом.

Вірш 1050. Про Геракла див. прим. до в. 184; гра слів базується на тому, що встановлені в античності гарячі джерела в Фермопільському межигір'ї (в Середній Греції) звали „Геракловими“, приписуючи Гераклові (або захисницю Геракла — богині Афіні) їх відкриття.

Вірш 1054 і далі. Про палестри див. прим. до в. 184; про агору — прим. до в. 991. — Нестор — розважливий і красномовний престарий цар Пілоса (в Пелопоннесі) в „Іліаді“ Гомера.

Вірш 1063 і далі. Пелей, син Еака, за грецькою міфологією, цар напівлегендарного племені мірмідонів, одержав від богів коней і зброю і, за їх згодою, одружився з морською півбогинею Фетідією, що родила йому славетного Ахілла, а пізніше повернулася у свою водну стихію. — Про Гіпербола див. прим. до в. 551.

Вірш 1083 і далі. Мовиться про своєрідний народний звичай, до якого вдавались в Афінах V ст. до н. е. при розправі з застуканим на гарячому вчнику „чужоложником“; осіб, що зазнали цієї — дуже болісної — операції, метонімічно називали „широкозадими“.

Вірш 1105 — 1106. „Візьміть у мене плащ“ — на знак перемоги.

Вірш 1130. „Краще гинути в Єгипті“ — афінська приказка, що склалась після величезної поразки, якої афіняни зазнали в Єгипті від персів 454 р. до н. е.

Вірш 1131 і далі. Греки рахували дні другої половини місяця від кінця місяця. — „Старий і молодий день“ — останній день місяця (див. також прим. до в. 17).

Вірш 1174. „Що ти кажеш?“ — звичайна репліка в афінському судовому процесі, щоб примусити супротивника підтвердити свій вислів.

Вірш 1176. Аттік — житель Аттики (див. прим. до в. 208).

Вірш 1187. Солон (приблизно 630 — 559 до н. е.) — славетний афінський законодавець, що змінив 594 р. до н. е. аристократичний державний лад плутократичним.

Вірш 1196 і далі. Прітани див. прим. до Жаб, в. 765. „Випробува ч“ — жрець, що мав випробовувати жертвне м'ясо перед жертвоприношенням.

Вірш 1220. Пародіювання патріотичної приказки.

Вірш 1234. Гермес (римський Меркурій) — за античною міфологією, син і посланець Зевса, бог усякої спритності й вправності (в тому числі й торгівлі).

Вірш 1235. Про обол див. прим. до в. 863.

Вірш 1248 і далі. Див. прим. до в. 669.

Вірш 1261. Каркін з Акраганта (в Сіцилії) — сучасник Аристофана, автор трагедій (іменник „каркія“ значить, власне, „рак“); із чотирьох його синів один — Ксенокл — був теж автором трагедій, інші троє — акторами.

Вірш 1264 — 1266. Пародійні цитати з трагедії Ксенокла; сина Каркіна, „Глеподем“ (Глеподем, син Геракла — міфічний цар острова Родоса, вбитий при облозі Трої).

Вірш 1267. Непослідовність (бо гроші винен Амінієві не Фідіппід, а сам Стрепсіад, див. в. 31), спричинена тим, що друга — пізніша за виставу — редакція „Хмар“ лишилась незакінченою (сама вона й збереглась до наших часів).

Вірш 1279 і далі. Пародіювання природознавчих дослідів, розпочатих в Афінах Анаксагором і його школою (див. прим. до в. 95).

Вірш 1330. Про „широкозадих“ див. прим. до в. 1083; тут це слово вжито просто як лайку.

Вірш 1356. Сімонід з острова Кеоса (559 — 469 до н. е.) — великий грецький лірик, якого вже в епоху Аристофана вважали за класика.

- Вірш 1364. Листя й гілля мірта широко вживалось при учтах.
Вірш 1370 і далі. В трагедії Евріпіда „Еол“ сюжетом був міф про трагічне кохання Макарея і Канаки, дітей бога вітрів Еола.
Вірш 1395 — 1396. Тобто шкурі старих доведеться тяжко,— всі їх битимуть.
Вірш 1417. „Старі — подвійно діти“ — старе грецьке прислів'я.
Вірш 1465. Про Херефонта див. прим. до в. 104.
Вірш 1471. Комічне повторення вірша 828.
Вірш 1474. „Глиняний“ тут, звичайно, у переносному значенні: „аби-який, нікчемний“.
Вірш 1478. Статуї богів прикрашали собою оркестру.
Вірш 1496 і далі. Стрепсіад пародіює „філософічну“ мову Сократа
Вірш 1503. Комічне повторення вірша 225.
Вірш 1507. Про Селену див. прим. до в. 584; до змісту порівн. в. 171 далі.

ПРИМІТКИ ДО КОМЕДІЇ „ОСИ“

Вірш 9. Сабазій — малоазійське божество; оргіастичний культ його був занесений в Афіни в V ст. до н. е. переважно рабами азійського походження.

Вірш 11. Мідієць — тобто, для афіняна, „міцний ворог“ взагалі (з огляду на Мідійські війни 1-ої половини V ст. і на ворожу позицію персо-мідійської монархії протягом Пелопоннеської війни).

Вірш 16 і далі. Жарт Ксантія побудований на заміні змії щитом у загальновідомій байці про орла і змію; в оригіналі тут каламбур, бо грецьке аспіс означає і „щит“, і „змія“ (звідки „аспід“ і „гаспид“). Все це — для висміяння Клеоніма (див. про нього прим. до „Хмар“, в. 353).

Вірш 31 і далі. Пнікс — горб і місце народних зборів в Афінах. — Плащі з овечої шкури і довгі палиці — звичайні атрибути афінського селянства. — „Обжерливе страховище“ — Клеон.

Вірш 38. Натяк на „чинбарство“ Клеона (див. прим. до „Хмар“, в. 581).

Вірш 39 — 40. Натяк на податкову реформу, проведену Клеоном незадовго перед виставою „Ос“ в інтересах „демократичної“ партії й військової політики.

Вірш 42. Про Теора див. прим. до „Хмар“, в. 399.

Вірш 44. Про фатального для афінської демократії політика, воєначальника і авантюриста Алквіада (450 — 404 до н. е.) див. у вступній статті, розд. IV; Алквіад вимовляв *p* як *л*.

Вірш 56 і далі. Про характер цих застережень див. прим. до „Хмар“, в. 537. — Мегара — місцевість і держава на північ від Корінфського перешийка, один із центрів дорійської „балаганної“ комедії. — Геракл (див. про нього прим. до „Хмар“, в. 184) трактувався в античній комедії як вічноголодний ненажера.

Вірш 62. Мовиться про здобуття Сфактерії (див. прим. до „Хмар“, в. 186).

Вірш 74 і далі. Про Амінія див. прим. до „Хмар“, в. 686. — Сосікл, Деркл, Нікострат — сучасні Аристофанові афінські політичні діячі, Філоксен із Кіфери (435 — 380 до н. е.) — афінський ліричний поет; каламбур з його ім'ям („філоксенос“ — „той, що любить гостей“) вдалось відтворити в перекладі лише з допомогою свідомого анахронізму.

Вірш 93. Водяний годинник (для обмеження часу промов) — звичайний в афінському суді прилад.

Вірш 94. За допомогою черепочків (з написами) афінські судді звичайно подавали голос.

Вірш 98. Демос, син Пірлампа, мав за часів Аристофана репутацію найвродливішого юнака в Афінах.

Вірш 106 і далі. Одним із уживаних в афінському суді способів голосування було проведення нігтем риси на вкритих воском табличках; довга риса означала засудження, коротка — виправдання.

Вірш 119 і далі. К о р і б а н т и — учасники оргіастичних культів малоазійського походження; їх ритуальні танці і музика мали „очисно“ діяти на присутніх.— Храм Асклепія (бога лікування, римського Ескулапа) на острові Егіні був одним із центрів напівзнахурської жрецької медицини; хворих там залишали на ніч.— Решітка — точніше, бар'єр, що відділяв місця суддів — необхідний атрибут афінського суду.

Вірш 133 — 134. В оригіналі Клеонофіл зветься Філоклéон („той, що любить Клеона“), Клеонофоб — Бделіклéон („той, що ненавидить Клеона“).

Вірш 143. Про Посейдона див. прим. до „Хмар“, в. 83.

Вірш 145. Імпорт фіг із Беотії був заборонений в Афінах протягом Пелопоннеської війни; звідси звичайна в Афінах назва донощика — „сикофант“ („викажчик фіг“); тому й метафоричне вживання прикметника „фіговий“ у значенні „судовий“.

Вірш 146. Про Зевса див. прим. до „Хмар“, в. 2.

Вірш 157. Д р а к о н т і д — один із найвпливовіших афінських політичних діячів аристократичної орієнтації.

Вірш 158. Дельфи (в Середній Греції)—святилище і славетний оракул Аполлона (див. про нього прим. до „Хмар“, в. 372).

Вірш 179 і далі. Пародія на відомий епізод у 9-ій рапсодії „Одіссеї“ Гомера, де Одісей, осліпивши кіклопа (циклопа, одноокого велетня) Поліфема, рятуються з його печери під черевом барана.

Вірш 184 — 185. „Ніхто“ назвав себе Одісей, коли Поліфем запитав, як його звать (щоб залишитись невпізнаним). Острів Ітака (в Іонійському морі) — батьківщина Одіссея.

Вірш 191. „Судитися за тінь осла“ — грецьке прислів'я, що означає „судитися за видінене яйце“; образ взят з народного переказу про погонича осла, що колись не дозволив наймачеві укритися від сонця під тінь осла, кажучи, що найнято самого осла, а не тінь його.

Вірш 210. Скіона — місто на півострові Халкідіці (в Північній Греції), що належало до афінської держави, але відпало від Афін і перейшло на сторону Спарти 423 р. до н. е.

Вірш 220. Мовиться про ліричні частини з трагедії „Фінікіянки“ Фрніха (див. прим. до „Хмар“, в. 967); цей твір у добу Арістофана здавався вже застарілим, проте мав подобатись старим суддям через патріотичне трактування Мідійської війни і бою при Саламіні (480), С і д о н — місто в Фінікії, одна з головних стоянок персо-мідійського флоту.

Вірш 233 — 234. Контіл і Флія — містечка в Аттиці (див. прим. до „Хмар“, в. 209).

Вірш 236. Мовиться про облогу Візантії 478 р. до н. е., тобто про дуже давню подію.

Вірш 240. Л а х е т (помер 418 р. до н. е.) — видатний афінський воєначальник, що після своєї не дуже вдакої військової експедиції в Сіцилію (427 — 425) був обвинувачений Клеоном у казнокрадстві; саме цей процес пародіюється далі в „Осах“, в. в. 835 — 994.

Вірш 280. Афінське народне прислів'я.

Вірш 281 і далі. Мовиться про якогось прихильника афінської „демократії“ на острові Самосі, що належав до афінської держави, але кілька разів намагався відпасти від неї.

Вірш 288. Перехід значних міст у Фракії, що належали до афінської держави, на сторону Спарти (424 — 422 до н. е.) був однією з найвидатніших подій за весь перший період Пелопоннеської війни.

Вірш 297 і далі. Про фіги і метафоричне значення цього слова див. прим. до в. 145.

Вірш 304. Архонти — номінально найвищі урядовці афінської держави; вони, між іншим, головували на суді.

Вірш 309. „Священна путь Гелли“ — вода (міфічна героїня Гелла потонула в Геллеспонті і тим дала йому це ім'я).

Вірш 325 — 326. Проксенід і Есхін, син Селла, прозваний „Димом“, мали в Афінах репутацію надзвичайних хвальків.

Вірш 344. Кораблі — афінський державний флот.

Вірш 351. В „Одіссеї“ Гомера Одисей повертається додому у вигляді старого жebraка, щоб не бути впізнаним своїми ворогами (рапсодія XIV і далі).

Вірш 355. Мовиться про облогу острова Наксоса 473 р., тобто про дуже давню подію.

Вірш 364. Ласки в афінському хатньому побуті заступали котів.

Вірш 368. Діктінна — культове ім'я Артеміди (див. прим. до „Хмар“, в. 598) як богині полювання (від грецького „діктюон“ — „сіть“, „тенета“).

Вірш 380. Діопейт — афінський політичний діяч, переслідувач філософії і „вільнодумства“; в чому саме виявляв його „відвага“ — не ясно.

Вірш 389 і далі — Міфічний герой Лік — покровитель суду в Афінах; його божниця й статуя містилися при вході до афінського суду.

Вірш 421. Філіпп, афінський оратор, учень відомого філософа Горгія (приблизно 475 — 375 до н. е.), одного з найвидатніших „софістів“; в чому саме полягала судова поразка Філіппа — невідомо.

Вірш 433. Масінтій, Фріг, Мідас — азійські імена, які афіняни охоче давали своїм рабам-іноземцям (отже, „варварам“, в. 439).

Вірш 438. Про Кекропа див. прим. до „Хмар“, в. 300; про Дракоя тіда див. прим. до в. 157; гра слів базується на тому, що, за легендою, у Кекропа нижня половина тіла була зміїна.

Вірш 459. Есхіном, сином Селла — тобто димом (див. прим. до в. 325).

Вірш 462. Філокл — автор трагедій, племінник і наслідувач славетного Есхіла; афінська комедія охоче висміювала його архаїчний стиль.

Вірш 466. Про Амінія див. прим. до „Хмар“, в. 686.

Вірш 475 і далі. Брасід (помер 422 р. до н. е.) — видатний спартанський воєначальник, що завдав афінянам великих поразок протягом першого періоду Пелопоннеської війни. — Шерстяні торочки, довга борода — звичайні атрибути спартавця або прихильника Спарти.

Вірш 480. Афінська народна приказка, що означає „це все ще квітки“.

Вірш 490. Остання спроба вигнаного 510 р. тирана Гіппія повернути собі владу в Афінах була 490 року н. е.

Вірш 501. Статеві зносини вдень вважались у V ст. до н. е. за ганебні.

Вірш 506. Моріх — сучасник Арістофана, часто висміюваний в афінській комедії за пишний і розніжений побут.

Вірш 510. Угрів і скатів в Афінах вважали за ласу страву.

Вірш 520. Про Елладу див. прим. до „Хмар“, в. 413.

Вірш 566. Езоп — напівлегендарний основоположник стародавньо-грецької байки (про звірів), що залишив своє ім'я цілому цьому жанрові.

Вірш 568 і далі. Звичай, дозволений і часто вживаний в античному судоговорінні.

Вірш 579 — 580. Еагр — афінський трагічний актор, що особливо відзначився в трагедії славетного Софокла „Ніоба“.

Вірш 582. Реміння — приладдя для гри на флейті.

Вірш 583 і далі. Мовиться про спадкування по жіночій лінії, при чому формально заповіт робився на користь нареченого дочки заповітника; якщо такий заповіт касувався судом, то новий спадкоємець був зобов'язаний одружитися з дочкою заповітника.

Вірш 585. Воскові печаті прикривались мушлями.

Вірш 590. Рада — афінська державна рада; н а р о д — загальні збори афінських громадян.

Вірш 592. Е в а т л — афінський оратор „демократичної“ орієнтації.— „К л е п т о н і м“ — перекручене ім'я Клеоніма (див. про нього прим. до „Хмар“, в. 353).

Вірш 599. Е в ф е м і й — дрібний політичний діяч „демократичної“ орієнтації; зіставлення Теора (див. про нього прим. до „Хмар“, в. 399) з Евфемієм — іронічне.

Вірш 606 і далі. Про плату присяжним („тріобол“ — три оболи) див. прим. до „Хмар“, в. 863.

Вірш 609. В стародавній Греції біднота часто носила гроші в роті

Вірш 616. „В е д м і д ь“ (в оригіналі „осел“) — певна форма кухля

Вірш 652. К р о н і д — Зевс, як син Кроноса (див. прим. до „Хмар“ в. 904).

Вірш 654. Позбутись участі в (громадських) жертвах — те саме, що й утратити громадянську повноправність.

Вірш 656. Камінчики вживались в Афінах для рахування (на зразок рахівниці).

Вірш 660. Про афінський талант див. прим. до „Хмар“, в. 758.

Вірш 674. У р н а — судова урна для голосування.

Вірш 675. К о н н — відомий афінський музикант, що під старість зазнав злиднів і недоброї слави і часто висміювався в афінській комедії.

Вірш 680. Е в х а р і д — багатий афінський торговець городиною; посилає до нього по „три пучки“ часнику — безглуздя.

Вірш 687. Х е р е й — один із тих афінян, якому комедія закидала незаконне присвоєння громадянської повноправності.

Вірш 691. Оборонцеві — як членові кваліфікованої судової бюрократії.

Вірш 700. Деякі коментатори гадають, що тут мовиться не про Сардинію, а про місто Сарди — столицю Лідії (в Малій Азії).— П о н т — нинішнє Чорне море і його південне побережжя.

Вірш 702. Олії вживали, щоб вовна не втрачала своєї еластичності.

Вірш 707. „Т и с я ч а м і с т“ — прибільшення, навіть коли лічити дрібні містечка, що належали до афінської держави.

Вірш 711. П р о М а р а ф о н див. прим. до „Хмар“, в. 984.

Вірш 715 — 716. „В і д д а ю т ь (острів) Евбею“ — на правах т. зв. клерухії (див. прим. до „Хмар“, в. 203).— Безплатна роздача зерна міській бідноті практикувалась в Афінах протягом Пелопоннеської війни досить часто. Афінський медимн = 52, 53 літра.

Вірш 724. Натяк на „пташине молоко“ у в. 508.

Вірш 752. П о к л и к а ч — судовий пристав.

Вірш 762. А і д — підземне царство мертвих, тут у значенні „смерть“.

Вірш 768. „Д і в ч и н а“ — рабinya, „відчинить потай двері“ — коханцеві.

Вірш 769. Афінська д р а х м а = 24,5 коп. сріблом.

Вірш 787. Л і с і с т р а т — сучасник Арістофана, висміюваний афінською комедією за злидні.

Вірш 791. Див. прим. до в. 609.

Вірш 799. Пародія на улюблені в Афінах V ст. до н. е. оракули.

Вірш 803 — 804. Г е к а т а — в стародавньогрецькій міфології грізна

богиня нічної темряви; її невеличкі божниці часто ставились на роздоріжжях і перед домами.

Вірш 819 і далі. Про Ліка див. прим. до в. 389.— Про Клеоніма див. прим. до „Хмар“, в. 353.

Вірш 828. Фратта, тобто „фракіянка“,— звичайне в Афінах ім'я для рабів-іноземок.

Вірш 830. Про судову решітку див. прим. до в. 119.

Вірш 836 і далі. Під псом „Лабетом“ (тобто „хапуном“) розуміється афінський воєначальник Лахет; див. про нього і про його процес прим. до в. 240.— „Другий пес“ (далі „кідафінейський пес“) — Клеон, що був родом з афінського дему (району) Кідафіней.

Вірш 844 і далі. Гестія — богиня хатнього вогнища. Замість судової решітки, Клеонофіл взяв огорожу перед її невеличкою божницею; ця огорожу він метафорично називає „поросятником“ (але в оригіналі тут каламбур, бо те ж саме слово означає ще й жіночі статеві органи).— „Почивати з Гестії“ — афінське народне прислів'я.

Вірш 848. Стилем (коротенькою гострою паличкою на зразок олівця) писали на вкритих воском табличках.

Вірш 853. Про урни див. прим. до в. 674.

Вірш 858. Мовиться, звичайно, про горщик для сечотечі, яка має заступити рух води у водяному годиннику.

Вірш 869. Піфоб — ритуальне ім'я Дельфів (див. прим. 158).

Вірш 874. Пеани — культові ім'я Аполлона (див. прим. до „Хмар“, в. 372), як цілителя.

Вірш 875. Агіей — ритуальне ім'я Аполлона, як охоронця вулиць; його божниці й статуї ставились перед дверима домів (порівн. щодо сценічної ситуації прим. до „Хмар“, в. 1478).

Вірш 891 і далі. Пародіювання судово-процесуальних формул.

Вірш 894 і далі. Про Лабета й кідафінейського пса див. прим. до в. 240 і 836. Ексона — афінський дем (район), звідки Лахет був родом.

Вірш 909. Тобто — матросам.

Вірш 915 і далі. Ксантії промовляє тут, звичайно, від імени кідафінейського пса.

Вірш 924 — 925. Натяки на сіцилійську воєнну експедицію Лахета, див. прим. до в. 240.

Вірш 926. Хлібною м'якушкою звичайно заліплювали розколини в глиняному посуді.

Вірш 927 — 928. Грецька народна приказка казала: „Два шпаки в одному чагарнику не житимуть“.

Вірш 935. Тесмотети — шестеро з архонтів (див. прим. до в. 304), що головували саме в суді присяжних (геліей). Про „посудину“ див. прим. до в. 858.

Вірш 947. Фулід, син Мелесія (не історик!) — лідер консервативної партії і супротивник Перікла, вигнаний з Афін 442 р. до н. е.

Вірш 959. Грецька народна приказка, що означає: „вчився на мідні гроші“ (див. прим. до „Хмар“, в. 964).

Вірш 989. Іронічне повторення вірша 959.

Вірш 990 і далі. Якщо судді голосували черепочками без надписів, то в передню судову урну клали голоси за засудження, а в задню — голоси за оправдання.

Вірш 1007. Про Гіпербола див. прим. до „Хмар“, в. 551.

Вірш 1019. Евріклея (або Еврікл) — давній і маловідомий нам автор комедій.

Вірш 1020. Свої перші комедії — аж до 424 р. — Арістофан виставляв на сцені під іменами інших поетів і акторів.

Вірш 1022. Тут Арістофан підкреслює свою роль в розвитку афінської „хорової“ комедії, в протилежність дорійській „балаганній“.

Вірш 1025 і далі. Про палестри див. прим. до „Хмар“, в. 177.— Далі мовиться про поширену в Афінах V ст. до н. е. педерастію.

Вірш 1031 і далі. Мовиться про виступ Арістофана проти Клеона в комедії „Вершники“ 424 р.

Вірш 1032. Кінна — відома в Афінах розпусна жінка.

Вірш 1035. Ламія — казкове страхіття в стародавньогрецькій народній міфології.

Вірш 1037. Мовиться про виставу „Хмар“ (423 р.), що зазнала на сцені цілковитого провалу.

Вірш 1042. Полемарх — один із архонтів (див. прим. до в. 304), який видав судові справи іноземців і неповноправних громадян-імігрантів (отже, афінські „батьки“ і „діді“ могли звертатись до нього лише помилково, з крайнього переляку).

Вірш 1046. По жертвоне зливання див. прим. до „Хмар“, в. 623. Про Діоніса див. прим. до „Хмар“, в. 91.

Вірш 1063. „Тільки в танці і в боях“ — а не в неавтономному Арістофанові політичному красномовстві.

Вірш 1078 і далі. Мовиться про мідійські війни, похід Ксеркса, спалення Афін персами і перемоги над ними при Саламіні (480) та при Платеях (479).

Вірш 1086. За афінською патріотичною легендою, в ніч перед боєм при Саламіні Афіна-Паллада в образі сови облетіла табор афінян.

Вірш 1098. Мовиться про грецькі колонії в Малій Азії, відібрані афінянами в персо-мідійського царства.

Вірш 1107 і далі. Мовиться про афінські суди присяжних.— „Одинадцять“ — одинадцять урядовців, що очолювали в Афінах виконавчий апарат карного (і політичного) суду.— Про архонтів див. прим. до в. 304.— Одеон — державний будинок для музичних вистав, що використовувався, проте, і для багаточисних судових засідань та народних зборів.

Вірш 1114 і далі. Під „трутнями“ Арістофан розуміє нових громадян-імігрантів, що, мовляв, не брали участі у війнах афінської держави ні у власній особі, ні в особах своїх предків; Арістофан радить позбавити їх громадянської повноправності.— Про „три оболі“ див. прим. до „Хмар“, в. 863.

Вірш 1124. Борей — північний і північно-східний вітер (норд — норд-ост).

Вірш 1137 і далі. Кавнака („перський плащ“) — східний підбитий цінним хутром плащ (найкращі сорти вовни, хутра й текстильних виробів імпортувалися в Грецію V—IV ст. до н. е. зі Сходу, тобто з персо-мідійського царства).— Фімаїди — містечко біля Афін.— Про Сарди див. прим. до в. 700.— Про Моріха див. прим. до в. 506.— Екбатани — столиця Мідії (нині Гамдан).

Вірш 1158. Лаконські черевики — певний вид взуття, що був дуже поширений в Афінах; про Лаконію див. прим. до „Хмар“, в. 186.

Вірш 1177. Про Ламію див. прим. до в. 1035.

Вірш 1182. Початок якоїсь невідомої байки, мабуть, не дуже пристойного змісту.— Феоген — дрібний політичний діяч, якому афінська комедія охоче закидає легкомудство.

Вірш 1187 і далі. Андрокл — афінський політичний діяч „демократичної“ орієнтації, страчений афінськими олігархами 411 року.— Про Клісфена див. прим. до „Хмар“, в. 355.— Мовиться тут не про дипломатичні, а про ритуально-релігійні „посольства“ на загальногрецькі свята; „по-

сольство* на остров Парос (одна з Кіклад) було, як показує утримання „послів“, зовсім дрібним державним дорученням.

Вірш 1190 і далі. „Ефудіон — сучасник Аристофана, кулачний боєць; він одержав перший приз на Олімпійських іграх 424 р. (можливо, проте, що тут мовиться не про кулачний бій між Ефудіоном і ближче не відомим нам Асконом, а про любовні стосунки між ними).

Вірш 1201. „Ергасіон“ — буквально „працьовитий“ — типове ім'я для афінського хлібороба.

Вірш 1203 — 1204. Біг з факелом — одне з улюблених афінських змагань.

Вірш 1206. Ф а і л л — славетний скороход доби Мідійських воєн.

Вірш 1208 і далі. Давні греки не сиділи, а лежали за їжею.

Вірш 1216. Руки вмивали безпосередньо перед їжею. Страви вносили на низеньких столиках.

Вірш 1217. Про зливання див. прим. до „Хмар“, в. 623.

Вірш 1219. Всякий бенкет обов'язково супроводився грою на флейті.

Вірш 1220 і далі. Все це — голівка афінської „демократії“; Фан — довірений Клеона; про Теора див. прим. до „Хмар“, в. 399; про Есхіна див. прим. до в. 325; Акестор — автор трагедій, якому закидали іноземне походження; саме тому сказано: „якийсь іще чужинець з ним“.

Вірш 1222. Застольні пісні (що пародіюються далі) були в Афінах обов'язковим атрибутом кожного бенкету; коли один із присутніх кінчав, інший хтось мав „підхопити“ пісню, або продовжуючи її, або починаючи нову, відповідну змістом і ладом.

Вірш 1223. Жителі „верховини“ в Аттиці („Діакрії“) мали репутацію грубих і неосвічених.

Вірш 1225 і далі. Гармодій і Арістогейтон убили 514 р. до н. е. Гіппарха, брата й співправителя афінського тирана Гіппія (див. прим. до в. 490); застольні пісні на їх честь були в Афінах найпопулярнішими.

Вірш 1232 — 1235. Цитата з політичної лірики славетного поета Алкея з Мітілени (кінець VII і початку VI ст. до н. е.).

Вірш 1238. Початок застольної пісні про міфічного героя Адмета, якому приписувалась ця сентенція.

Вірш 1240 — 1241. Із застольної пісні, приписуваної поетесі Праксілі з Сікіона (середини V ст. до н. е.).

Вірш 1245 — 1247. Із застольної пісні фессалійської поетеси Клейтагори (кінець VI ст. до н. е.) на честь спільної боротьби афінян і фессалійців проти афінського тирана Гіппія (див. прим. до в. 490).

Вірш 1248. Висміюються політичні інтриги афінських „демократів“ у Фессалії.

Вірш 1250. Філоктемон — символічне ім'я: „майнолюб“.

Вірш 1251. Хріс — ім'я раба Клеонофоба. — „Зготуй запаси“, — бо йдеться про бенкет у складку — улюблена в Афінах форма бенкету.

Вірш 1259. Про еозпівські байки див. прим. до в. 566; „сібаритські байки“ (від імени міста Сібаріса в Південній Італії, уславленого пишністю й розвіженістю своїх жителів) — просто побутові анекдоти.

Вірш 1267 і далі. Про Амінія див. прим. до „Хмар“ в. 686. — Про Леогора див. прим. до „Хмар“ в. 109. — Антифонт — один із лідерів консервативної реакції в Афінах, страчений демократами 411 р. Можливо, проте, що тут мовиться не про нього, а про іншого Антифонта, маловідомого автора трагедій. — Фарсал — місто й держава в Фессалії.

Вірш 1275 і далі. Аріфрад, друг Аристофана, мав трьох синів, з яких перший був кіфаред (кіфара — музичний інструмент на зразок арфи), другий — актор, третій, що теж звався Аріфрад — поет; саме його Аристофан охоче висміював. — Про Харіт див. прим. до „Хмар“, в. 773.

Вірш 1284 і далі. Мовиться про судове переслідування Арістофана Клеоном після вистави комедії Арістофана „Вершники“ 424 р.; детальніші обставини справи нам невідомі.

Вірш 1291. Афіньське народне прислів'я.

Вірш 1297—1298. Гра слів, побудована на тому, що „хлопцем“ (п а й с) в стародавньогрецькій мові звучить раба незалежно від його віку.

Вірш 1301 і далі. Про Лісістрата див. прим. до в. 787.— Лікон, афіньський оратор і ретор, пізніше, на процесі Сократа (399 р. до н. е.), один із його трьох обвинувачів.— Про Антіфонта див. прим. до в. 1267.— Гіппілл і Теофраст нам ближче не відомі.— Фрініх— або автор комедій (див. прим. до „Хмар“, в. 551), або однойменний йому актор.

Вірш 1313. Стенел, автор трагедій, який нібито прогуляв усе своє майно і був змушений розпродати також театральний реквізит.

Вірш 1371. Д а р д а н і д а (власне, „дарданка“, тобто „тройняк“) — ім'я флейтистки (флейтистки в Афінах часто були малоазійського походження).

Вірш 1382 і далі. Комічне повторення змісту в. в. 1180 і далі.

Вірш 1401 і далі. Пародія на відому езопівську байку.

Вірш 1408. Про Херефонта див. прим. до „Хмар“, в. 104.

Вірш 1410. Про Сімоніда див. прим. до „Хмар“, в. 1356.— Л а с із Г е р м і о н и — ліричний поет, старший сучасник і суперник Сімоніда.

Вірш 1413—1414. І н о — міфічна героїня однойменної трагедії Евріпіда; героїня ця, рятуючись від переслідування, кидається в море.— Про зовнішній вигляд Херефонта (а саме він висміюється тут) див. „Хмари“, в. в. 500 і далі.

Вірш 1427. Про сібаритів див. прим. до в. 1259.

Вірш 1432. Піттал — сучасник Арістофана, відомий в Афінах лікар.

Вірш 1438. К о р а або П е р с е ф о н а (римська Прозерпіна) — в античній міфології дочка Зевса і Деметри, богині хліборобства, дружина Плутона (або Аїда), повелителя підземного царства мертвих.

Вірш 1446. Про Дельфи див. прим. до в. 158.

Вірш 1450—1473. Оскільки зміст цієї ліричної частини вже не відповідає (після зчинених Клеонофілом скандалів) дійсному ходові дії, то його слід вважати за іронію; деякі коментатори вважають за краще переставити ці вірші на місце в. в. 1265—1281 (і навпаки).

Вірш 1474. Про Діоніса див. прим. до „Хмар“, в. 91.

Вірш 1479. Ф е с п і д (або Феспіс) — основоположник афіньської трагедії (за 2-ої половини VI ст. до н. е.).

Вірш 1482. Цитата з пісні невідомого нам автора.

Вірш 1489. Чемерицею в античності лікували від психічних хвороб.

Вірш 1490. Про Фрініха див. прим. до в. 1301.

Вірш 1501 і далі. Про Каркіна і його синів див. прим. до „Хмар“, в. 1261.

Вірш 1537. О р х е с т р а — частина античного театру між сценою і глядачами, де виступав переважно хор.

ПРИМІТКИ ДО КОМЕДІЇ „ЖАБИ“

Вірш 1 і далі. Щодо полеміки проти „балаганних“ заходів у комедії, див. прим. до „Хмар“, в. 537.

Вірш 14. Про Фрініха див. прим. до „Хмар“, в. 551.— Лікід — маловідомий автор комедій.— Ампісій, автор комедій, серйозний конкурент Аристофана.

Вірш 22. Про Діоніса див. прим. до „Хмар“, в. 91.— „Син Келеха“— пародійно, замість „син Зевса“. Афіньська комедія трактує Діоніса, як боягуза й бабія.

Вірш 33. Протягом Пелопоннеської війни афіньський уряд у критичний момент 405 р. дозволив рабам вступати матросами у флот, обіцяючи їм вільність і громадянські права (так само й іноземцям - імігрантам).

Вірш 38. Про кентаврів див. прим. до „Хмар“, в. 346.— Про Геракла див. прим. до „Хмар“, в. 184 і до „Ос“, в. 56.

Вірш 46. Діоніс переодягся Гераклом, щоб безпечніше спуститись у підземне царство мертвих.

Вірш 48. Еротична метафора; про Клісфена див. прим. до „Хмар“, в. 355.

Вірш 51. Про Аполлона див. прим. до „Хмар“, в. 372.— Тут прокинувся я,— звичайна репліка у відповідь на хвастовиту брехню.

Вірш 53. „Андромеда“— одна з найкращих трагедій Евріпіда, перша вистава 412 р. до н. е.; до нас не дійшла.

Вірш 55. Молон— актор у трупі Евріпіда, що славився своїм високим зростом.

Вірш 62 і далі. Порівн. прим. до „Ос“, в. 56.

Вірш 69. Про Тартар див. прим. до „Хмар“, в. 192.

Вірш 70. Про Зевса див. прим. до „Хмар“, в. 2.

Вірш 72. Цитата з трагедії Евріпіда „Ойней“.

Вірш 73. Іофонт— автор трагедій, син і наслідувач славетного Софокла (див. нижче), який нібито допомагав йому складати трагедії.

Вірш 76. Софокл, син Софілла (497—406 до н. е.), найзакінченіший класик античної трагедії; він помер за кілька місяців до вистави „Жаб“.

Вірш 83 і далі. Агафон, син Тісамена (приблизно 448—400 до н. е.)— видатний автор трагедій, друг Евріпіда і Платона; він мусив, незадовго до вистави „Жаб“, через свою належність до реакційних кіл, емігрувати з Афін у Македонію („макаронці“— македонці).

Вірш 86. Про Ксенокла див. прим. до „Хмар“, в. 1261.

Вірш 87. Піфангел— невідомий нам ближче автор трагедій.

Вірш 100 і далі. Пародійні цитати з Евріпіда.— Про ефір див. прим. до „Хмар“, в. 285.

Вірш 110 і далі. Мовиться про міфічну подорож Геракла в підземне царство мертвих, звідки він вивіз з собою пекельного триголового пса Кербера (Цербера), подолавши його.

Вірш 118. Про Аїд див. прим. до „Ос“, в. 762.

Вірш 124 і далі. Цикута — отруйна рослина; отруту з її соку вживали в Афінах для страти. При отруєнні цикутою спершу холодували ноги.

Вірш 129 і далі. Керамік — передмістя Афин, звідки починався традиційний святковий біг з факелами.

Вірш 140. Весляр — Харон, міфічний перевізник у царстві мертвих. — „Два шаги“ — два оболі (див. прим. до „Хмар“, в. 863), які клали небіжчикові в рот.

Вірш 142. Тезей — міфічний засновник афінської держави, спустився в царство мертвих і був визволений звідти Гераклом; афіняни приписували йому встановлення своїх найдавніших законів і звичаїв, отже тут — пародично — і встановлення плати за перевіз в Аїді.

Вірш 152 — 153. Кінесій — сучасник Арістофана, видатний афінський лірик. Морсім — маловідомий автор трагедій.

Вірш 158 — 159. Містерії — містерія Деметри (див. прим. до „Ос“, в. 1438) в Елевсіні (біля Афин), що обіцяли посвяченим („містам“) замогильне блаженство. — „Осел на містеріях“ — грецька приказка: осел ніс поклажу на містеріях; а в святкових веселощах „містів“ не брав участі.

Вірш 186. Лета — „ріка забуття“ в підземному царстві мертвих.

Вірш 191. Див. прим. до в. 33.

Вірш 196. Антична народна прикмета.

Вірш 204. При Саламіні грецький (і насамперед афінський) флот одержав славетну перемогу над флотом персо-мідійського царя Ксеркса (480 до н. е.).

Вірш 207. Роль хору жаб у комедії почасті з'ясовується тим, що її вистава відбувалась на весняному святі Ленеїв, у театрі Діоніса „на болоті“.

Вірш 215. Ніса — міфічна гора, де Діоніс перебув своє дитинство і встановив свій культ.

Вірш 217 і далі. Мовиться про цикл весняних свят, присвячених Діонісові.

Вірш 230. Пан — у стародавньогрецькій міфології бог лісів і пасовищ, заступник мисливців і пастухів; як бог дикої лісної природи, він має козячі роги, вуха, бороду, ноги та хвіст; він винайшов пастушу музику — гру на дудці.

Вірш 231. Кіфара — музичний інструмент на зразок арфи, присвячений Аполлонові.

Вірш. 293. Емпуса — казкове страхіття-перевертень грецької народної міфології.

Вірш 303 — 304. Гегелох — актор у трупі Евріпіда; його невиразна вимова спричинилась нібито одного разу до каламбуру, подібного до поданого в перекладі.

Вірш 311. Іронічне повторення вірша 100.

Вірш 316. Іакх — в стародавньогрецькій релігії член божественної трійці елевсінських містерій (Деметра — Іакх — Кора).

Вірш 320. Про Діагора див. прим. до „Хмар“, в. 830.

Вірш 335. Про Харіт див. прим. до „Хмар“, в. 773.

Вірш 338. На містеріях Деметри приносили в жертву поросля.

Вірш 357. Кратін (520 — 423 до н. е.), класик афінської комедії, найзначніший із попередників Арістофана; „бикогубцем святам“ Арістофан називає його за бурхливу силу його художнього гумору.

Вірш 362 і далі. Форікіон — афінський фінансовий агент, що контрабандою вивозив під час Пелопоннеської війни потрібні для флоту матеріали з афінської території на ворожу (пелопоннеський порт Елпдавр).

Вірш 366. Про Гекату див. прим. до „Ос“, в. 803.

Вірш 367. Діонісові грища — комедійні вистави.

Вірш 369 і далі. Пародіювання ритуальних викликів у містеріях.

Вірш 378. Спасителька - богиня — Афіна - Паллада (див. прим. до „Хмар“, в. 300).

Вірш 398 і далі. Мовиться про святковий похід з Афіні до Елевсіна, що був складовою частиною елевсіньського свята Деметри і виконувався немов у душі карнавальних процесій.

Вірш 417 і далі. Архедем — афінський політичний діяч „демократичної“ орієнтації, якому тут закидається „безрідність“ (фратрії — афінські патріархально - родові спілки). — „У мертвих“ — іронія. — Про Клісфена (що помер до вистави „Жаб“) див. прим. до „Хмар“, в. 355 — Син Клісфена і Себін нам ближче невідомі. — Деми — територіально - адміністративні райони Аттики. — Каллій, син Гіппоніка — афінський аристократ, відомий своєю пишністю й розбещеністю; він, нібито, вийшов у бій при Аргінусах (406 до н. е.) в убранні Геракла — з левиною шкурою й палицею.

Вірш 439. Корінфіани (див. прим. до „Хмар“, в. 710) мали в Афінах репутацію дуже настирливих хвальків і чванків.

Вірш 452. Мойри (римські Парки) — в античній міфології богині долі людської.

Вірш 464 і далі. Еак — міфічний герой і суддя мертвих; тут він трактується як раб - воротар Плутона. — Про Кербера і подорож Геракла в царство мертвих див. прим. до в. 110 — Стікс, Ахеронт, Кокіт — міфічні ріки в Аїді; Ехідна і Горгоні — пекельні страхоття Аїда; проте тартєська (Тартес — Південна Іспанія) мурена — улюблена античними гастрономами риба („тартєська“ має нагадати про „Тартар“), а Тітра — рибальське передмістя Афіні, отже „тітраські горгоні“ це — афінські торговки рибою.

Вірш 482. Губку — змочену водою.

Вірш 501. Меліта — село біля Афіні з уславленим святилищем Геракла.

Вірш 503 і далі. Про Персефону див. прим. до „Ос“, в. 1438.

Вірш 519. Ксантій, звичайно, мусив „оповістити“ ніяк не танечниць, а господарку — Персефону.

Вірш 531. Алкмена — міфічна мати Геракла.

Вірш 541. Феррамен, прозваний за свою тактику лавірування „котурном“ (взуття на обидві ноги) — лідер поміркованих консерваторів в Афінах, страчений крайніми олігархами 404 р. до н. е.

Вірш 544. Мілет, грецьке місто на малоазійському побережжі, славився своїми текстильними виробами.

Вірш 554. Про обод див. прим. до „Хмар“, в. 863.

Вірш 555. Розніженого Діоніса надто ображає закид, що він поїв часник.

Вірш 561 і далі. Пародіювання міфу про божевілля Геракла.

Вірш 569. Клеон (помер за 20 років до вистави „Жаб“) — лідер афінських „демократів“, що його висміяв Арістофан у своїй комедії „Вершники“.

Вірш 570. Про Гіпербола див. прим. до „Хмар“, в. 551.

Вірш 583. Іронічне повторення вірша 531.

Вірш 588. Про Архедема див. прим. до в. 417.

Вірш 616 і далі. У рабів у карних справах відбирали свідчення обов'язково під тортурами; якщо на тортурах калічили раба, то держава виплачувала його господареві компенсацію.

Вірш 651. Діомі — передмістя Афіні; війна примусила афінян припинити святкування в Діоміях на чимало років.

Вірш 653. Про афінських вершників див. прим. до „Хмар“, в. 119.
Вірш 659. Про Дельфи див. прим. до „Ос“, в. 158; про Делос — прим. до „Хмар“, в. 595.

Вірш 661. Гіппонакт з Ефеса — славетний лірик, сатирик і пародист (середини VI ст. до н. е.).

Вірш 666 — 667. В оригіналі складний λογαεδιχний розмір.

Вірш 671. Ферсефатта — варіант імени Персефони.

Вірш 679 і далі. Клеофонт — лідер афінської „демократії“ в останні роки Пелопоннеської війни, вимагав „війни до кінця“; тут йому закидається іноземне (фракійське) походження.

Вірш 685. Жеребкування вибішало в Афінах склад більшості адміністрації, склад присяжних і т. д.

Вірш 688 і далі. Хор радить дати повну амністію учасникам очолюваного Фрніхом невдалого олігархічного перевороту 411 року; вони були позбавлені політичних прав.

Вірш 693. Див. прим. до в. 33. Жителі міста Платеї, зруйнованого спартанцями після довгої облоги (427 до н. е.), давні й вірні союзники афінян, мали в Афінах громадянську повноправність.

Вірш 706 — 707. Пародійна цитата з невідомої нам трагедії Іона Хіюського (помер 422 до н. е.).

Вірш 708 і далі. Клейген — афінський політичний діяч „демократичної“ орієнтації, він висміюється тут, як власник бані. Кімолійська земля — пемза (її добували на острові Кімолі, одній із Кіклад).

Вірш 723. Про еллінів див. прим. до „Хмар“, в. 413.

Вірш 737. Афінська народна приказка.

Вірш 761. Есхіл (525 — 456 р. р. до н. е.), автор „Скутого Прометея“, „Персів“ та інших трагедій.

Вірш 765. Прітаней в Афінах — первісно місце засідань і харчування афінських прітанів — президії афінської державної ради; пізніше також місце харчування іноземних послів і, головне, всіх державних пенсіонерів.

Вірш 791. Клейдемід — актор у трупі Софокла.

Вірш 797 і далі. Висміювання раціоналістичних рис у драматургї Евріпіда.

Вірш 814 і далі. Порівняльна характеристика стилю в Есхіла і Евріпіда.

Вірш 840. Афінська комедія систематично закидала Евріпідові, що його мати Клітї торгувала городиною.

Вірш 841 — 842. Див. прим. до „Хмар“, в. 921.

Вірш 847 — 848. При наближенні бурі приносили в жертву чорну вівцю.

Вірш 855. Про Телефа див. прим. до „Хмар“, в. 921.

Вірш 863 — 864. Жодна з цих трагедій Евріпіда не збереглась.

Вірш 910. Про Фрніха див. прим. до „Хмар“, в. 967.

Вірш 912. Ахілл — відомий герой „Іліади“ Гомера; Ніоба — міфічна мати дванадцяти дітей, вбитих Аполлоном і Артемідою.

Вірш 928. Скамандр — річка під Троєю, часто згадується в „Іліаді“.

Вірш 934. Про Філоксена див. прим. до „Ос“, в. 74.

Вірш 944. Кефісофонт — співробітник Евріпіда щодо музичного оформлення трагедій.

Вірш 963. Мемнон і Кікн — міфічні півбоги, вбиті Ахіллом.

Вірш 965 і далі. Мегайнет і Формісій нам ближче не відомі. — Клейтофонт — політичний діяч „демократичної“ орієнтації. — Про Фермена див. прим. до в. 541.

Вірш 970. Афінське народне прислів'я.

Вірш 992. Цитати з трагедії Есхіла „Мірмідони“ (не збереглась).

Вірш 1021. „Семеро проти Фів“—трагедія Есхіла (468 до н. е.), зображає героїчну оборону Фів проти війська сімох пелопоннеських царів.

Вірш 1023—1024. Протягом Пелопоннеської війни фіванці були запеклими ворогами афінян.

Вірш 1026 і далі. Трагедія Есхіла „Перси“ (472 до н. е.) зображає поразку персо-мідійського царства в поході Ксеркса проти греків.— Дарій—персо-мідійський цар (521—485 до н. е.), батько Ксеркса—„Іау-ой!“—хор персів вживає в цій трагедії незвичних („східних“) викликів.

Вірш 1032 і далі. Орфей і Мусей—міфічні грецькі співці.— Гесіод—основоположник античного дидактичного, генеалогічного і космогонічного епосу, автор епопей „Роботи і дні“ і „Теогонія“ (VIII ст. до н. е.).—Гомер—гаданий автор класичних епопей „Іліада“ і „Одіссея“.

Вірш 1036. Пантаклеї (або Пантакл) — афінський лірик, сучасник Арістофана.

Вірш 1039. Ламак (помер 414 до н. е.) — один із найзначніших афінських воєначальників у добу Пелопоннеської війни.

Вірш 1041. Патрокл і Тевкр—міфічні герої „Іліади“ і трагедій Есхіла.

Вірш 1043. Любов заміжньої Стенебої до свого гостя Беллерофонта—сюжет трагедії Евріпіда „Стенебоє“; любов заміжньої Федри до свого пасинка Гіпполіта—сюжет трагедії Евріпіда „Гіпполіт“ (428 до н. е.).

Вірш 1045. Про Афродіту див. прим. до „Хмар“, в. 52.

Вірш 1047 і далі. Родинне життя Евріпіда було, як є підстави гадати, невдале.

Вірш 1057. Лікабетт—горб на північний схід від Афінів; про Парнет див. прим. до „Хмар“, в. 323.

Вірш 1063—1064. Див. прим. до „Хмар“, в. 921.

Вірш 1065. Трієрархи—найбагатші громадяни в Афінах, що були зобов'язані будувати кораблі для військового флоту на власні кошти.

Вірш 1070. Мовиться про поширення педерастії.— Про палестри див. прим. до „Хмар“, в. 177.

Вірш 1074. Веслярі були розташовані на великих кораблях у кілька рядів, кожен дальший ряд—вище попереднього.

Вірш 1080. Мовиться про сюжет трагедії Евріпіда „Авга“.— За античним уявленням, смерть і народження однаково оскверняють храм.

Вірш 1081. Див. прим. до „Хмар“, в. 1365.

Вірш 1082. Напівцитата з трагедії Евріпіда „Полід“.

Вірш 1088 і далі. Див. прим. до в. 129.— Панафінеї—одно з головних афінських свят, присвячене Афіні-Палладі.

Вірш 1119. В античній драмі пролог—розмовна частина до першого з'явлення хору.

Вірш 1124. „Орестея“—драматична трилогія Есхіла (458 до н. е.); тут наводиться початок другої її частини—трагедії „Хоефори“ (див. прим. до „Хмар“, в. 534).

Вірш 1126. Гермес підземний—Гермес (див. прим. до „Хмар“, в. 1234) як супровідник душ небіжчиків у підземне царство смерті.

Вірш 1140. Батько Ореста—Агамемнон, вбитий своєю дружиною Клітемнестрою.

Вірш 1148. Над підземним—над підземним царством.

Вірш 1182. Початок трагедії Евріпіда „Антигона“ (не збереглась).— Міф про Едіпа інтерпретується далі Есхілом у душі комедійної пародії (в. в. 1193—1194).—Поліб—міфічний цар Коринфа, що виховав у себе Едіпа.—Феб—Аполлон.

Вірш 1196. Ераснід і інші афінські воєначальники, що здобули велику перемогу над пелопоннеським флотом при Аргінусах (406 р.

до н. е.), були після цього засуджені й страчені в Афінах за те, що вони нібито не подали допомоги тим афінським матросам і воюкам, що їх кораблі були потоплені.

Вірш 1206 і далі. Початок трагедії Евріпіда „Архелай“ (не збереглась).— Єгипет — тут міфічний герой.— Аргос — уславлене міфами місто в Пелопоннесі.

Вірш 1208 і далі. „Пляшечку згубив“ — Есхіл висміює одноманітність цезур у віршах Евріпіда.

Вірш 1211 і далі. Початок трагедії Евріпіда „Гіпсіпіла“ (не збереглась). Про Парнас див. прим. до „Хмар“. в. 605.

Вірш 1217 і далі. Початок трагедії Евріпіда „Стенебоа“ (див. прим. до в. 1043).

Вірш 1225 і далі. Початок трагедії Евріпіда „Фрікс“ (не збереглась).— Кадм із Сідона в Фінікії — міфічний закладач Фів.

Вірш 1232 і далі. Початок трагедії Евріпіда „Іфігенія в таврійців“ (між 415 і 405 до н. е.).— Пелоп — міфічний цар Піси і Олімпії (в Пелопоннесі, що, мовляв, одержав від нього своє ім'я).

Вірш 1238 і далі. Початок трагедії Евріпіда „Мелеагр“ (не збереглась). Ойней — міфічний цар Калідона в Середній Греції.

Вірш 1244. Початок трагедії Евріпіда „Меланіппа“ (не збереглась); тут, здається, пролог був скомпонований інакше, ніж у попередніх трагедіях.

Вірш 1264 і далі. Подані тут уривки з ліричних частин трагедії, певна річ, не цитати з Есхіла і Евріпіда, а дуже вільні пародії.— Фтіот — житель міста Фтин в Фессалії, батьківщини Ахілла.

Вірш 1270. Атрей, син Пелопа (див. прим. до в. 1232) — міфічний засновник мікенського царства, батько Агамемнона.

Вірш 1274. Жертовні бджоли — жриці Артеміди (див. про неї прим. до „Хмар“, в. 598).

Вірш 1282. Про кіфарі див. прим. до в. 231.

Вірш 1294. Аянт (або Аякс), син Теламона — міфічний герой „Іліади“ і трагедії Есхіла.

Вірш 1296. Марафонські співи (див. прим. до „Хмар“, в. 984) — тут у значенні „застарілі“.

Вірш 1299. Про Фрініха див. прим. до „Хмар“, в. 967.

Вірш 1302. Сколії — застольні пісні. — Мелет — афінський лірик і автор трагедій, на процесі Сократа (399 до н. е.) один із його трьох обвинувачів.

Карія — країна на південнозахідному побережжі Малої Азії.

Вірш 1308. Остров Лесбос — батьківщина класичних ліриків Алкея і Сафо (кінець VII і початок VI ст. до н. е.), один із найголовніших центрів ранньої грецької лірики.

Вірш 1330. Одноголосі арії вперше запровадив у трагедії саме Евріпід.

Вірш 1343. Гліка — ім'я злодійки.

Вірш 1345. Манія — звертання до рабині (малоазійське ім'я).

Вірш 1364. Про Гекату див. прим. до „Ос“, в. 803.

Вірш 1382 — 1383. Цитати з трагедії Евріпіда „Медея“ (431 до н. е.) і з трагедії Есхіла „Філоктет“ (не збереглась).— Аргос — міфічний корабель, на якому Язон добув золоте руно.— Сперхеї — ріка в Фессалії.

Вірш 1391 — 1392. Цитати з трагедії Евріпіда „Антигона“ (не збереглась) і з трагедії Есхіла „Нюба“ (не збереглась).

Вірш 1400. Іронічна цитата з невідомої трагедії Евріпіда.

Вірш 1402 — 1403. Цитати з трагедії Евріпіда „Мелеагр“ (не збереглась) і з трагедії Есхіла „Главк“ (не збереглась).— Останній вірш (1403) перекладений за зразком російського перекладу І. Аксенова (див. І. А. Аксенов. Коринфіане. Трагедія. М. 1918, ст. 351).

Вірш 1408. Про Кефісофонта див. прим. до в. 944.

Вірш 1413. Цілком можливо, що навпаки — перша половина вірша стосується до Есхіла, а друга — до Евріпіда.

Вірш 1423. Алківіад під час вистави „Жаб“ удруге перебував у вигнанні після кількох років майже необмеженої диктатури.

Вірш 1437 — 1438. Клеокрит нам ближче не відомий. — Про Кінесія див. прим. до в. 152.

Вірш 1441. Цей вірш вставлений редактором перекладу на місце наявної в оригіналі лакуни.

Вірш 1451. Паламед — міфічний герой-мудрець; тут просто як похвала.

Вірш 1463 і далі. Це значить: замість нападів на морі зосередити сили для оборони території Аттики на суші; відмовитись від системи високих непрямих податків і мит („прибутки“), всі надії покладати на стихійний розвиток приватної торгівлі. Ця програма відповідала саме інтересам великих і середніх землевласників, зацікавлених у стабілізації внутрішнього ринку, а не в монополізації зовнішніх ринків (ради яких ведено Пелопоннеську війну).

Вірш 1466. Див. прим. до „Хмар“, в. 863.

Вірш 1471 і далі. Пародичне повторення і переінакшення змісту віршів 101 — 102, 1082 та інших сентенцій з Евріпіда.

Вірш 1491. Евріпід перебував під чималим впливом Сократа і його гуртка.

Вірш 1504 і далі. Про Клеофонта див. прим. до в. 679. — Нікомах — видатний політичний діяч „демократичної“ орієнтації. — Мірмек і Археном нам ближче не відомі.

Вірш 1507. Порівн. прим. до в. 124.

Вірш 1513. Адеймант — афінський воєначальник „демократичної“ орієнтації.

Вірш 1528 і далі. Ця кінцева лірична частина — стилізація під Есхіла.

**Бібліотека Станіславської
ПЕДАГОГІЧНОЇ ШКОЛИ**

№ _____

МЕТРИЧНО - КОМПОЗИЦІЙНА СХЕМА КОМЕДІЇ „ХМАРИ“¹

Вірші	Розмір	Частина драми	Головні дієві особи
1—262	6-стопні ямби	Пролог	Стрепсіад, Фідіппід, учень Сократа, Сократ
263—274	Анапести	1 синтагма. Епіррема	Сократ
275—290	Логаеди ²	„ Ода	1-а половина хору
291—297	Анапести	„ Антепіррема	Сократ, Стрепсіад ³
298—313	Логаеди	„ Антода	2-а половина хору
314—456	Анапести	„ Кінцева епіррема	Стрепсіад, Сократ, провідниця хору
457—475	Логаеди	Перехідна лірична частина	Сократ, Стрепсіад
476—477	Анапести	Перехідна епіррема	Провідниця хору
478—509	6-стопні ямби	„ „	Сократ, Стрепсіад
510—517	Логаеди	Комматій ⁴	Провідниця хору
518—562	Евполідівські вірші ³	Велика парабазя	Провідниця хору
563—574	Логаеди	II синтагма. Ода	1-а половина хору
575—594	Хорей	„ Епіррема	Провідниця 1-ої половини хору
595—606	Логаеди	„ Антода	2-а половина хору
607—626	Хорей	„ Антепіррема	Провідниця 2-ої половини хору
627—699	6-стопні ямби	III синтагма. Епіррема	Сократ, Стрепсіад
700—706	Логаеди	III синтагма. Ода	1-а половина хору
707—722	Логаеди ¹	III синтагма. Лірична частина	Стрепсіад
723—803	6-стопні ямби	III синтагма. Антепіррема	Сократ, Стрепсіад
804—813	Логаеди	III синтагма. Антода	2-а половина хору

¹ Тут указані метричні розміри перекладу комедій, які подеколи лише умовно відповідають складнішій метриці оригіналу, побудованій не на динамічній, як наша, а на квантитативній системі просодії.

² Логаеди — ідіоритмічні вірші, подібні до наших паузників і складені з стоп різних розмірів.

³ Розмір : 3-стопний хорей + 1-стопний ямб + 4-стопний ямб.

⁴ Комматій — перехідна лірична частина перед парабазою.

Вірші	Розмір	Частина драми	Головні дієві особи
814—888	6-стопні ямби	III синтагма. Кінцева епіррема	Стрепсіад, Фідіппід
889—948	Анапести	IV синтагма („агон“). Вступна епіррема	Правдивий довід. Неправдивий довід
949—958	Логаеди	IV синтагма („агон“). Ода	1-а половина хору
959—1023	Анапести	IV синтагма („агон“). Епіррема	Правдивий довід
1024—1032	Логаеди	IV синтагма („агон“). Антода	2-а половина хору
1033—1104	Ямби	IV синтагма („агон“). Антепіррема	Неправдивий довід. Правдивий довід
1105—1112	6-стопні ямби	IV синтагма („агон“). Кінцева епіррема	Сократ, Стрепсіад
1113—1114	4-стопний ямб + 3-стопний хорей	„ „	Провідниця хору
1115—1130	Хорей	Мала парабаза	Провідниця хору
1131—1212	6-стопні ямби і логаеди	V синтагма. Епіррема (з ліричними частинами)	Стрепсіад, Сократ, Фідіппід
1213—1302	6-стопні ямби	V синтагма. Антепіррема	Часій, Стрепсіад, Амій
1303—1310	Ямби і хорей	V синтагма. Ода	1-а половина хору
1311—1320	Ямби і хорей	„ Антода	2-а половина хору
1321—1344	6-стопні ямби	VI синтагма. Вступна епіррема	Стрепсіад, Фідіппід
1345—1350	6-стопні ямби і логаеди	VI синтагма. Ода	1-а половина хору
1351—1390	Ямби	VI „ Епіррема	Стрепсіад, Фідіппід
1391—1396	6-стопні ямби і логаеди	VI „ Антода	2-а половина хору
1397—1452	Ямби	„ Антепіррема	Фідіппід, Стрепсіад
1453—1509	6-стопні ямби	Ексода	Стрепсіад, провідниця хору, Фідіппід, Сократ
1510	Анапест	„	Провідниця хору

МЕТРИЧНО - КОМПОЗИЦІЙНА СХЕМА КОМЕДІЇ „ОСИ“

Вірші	Розмір	Частина драми	Головні дієві особи
1—229	6-стопні ямби	Пролог	Сосій, Ксантій, Клеонофоб, Клеонофіл
230—247	Ямби	Парод. ² Вступна епіррема	Хор
248—271	4-стопні ямби + 3-стопні хореї	Парод. Епіррема	Хор, хлопчик 1-й
272—281	Хореї	„ Ода	1-а половину хору
282—290	Хореї	„ Антода	2-а половина хору
291—315	Хореї	„ Антепіррема	Хлопчик 2-й, хор
316—333	Анапести	I синтагма. Вступна лірична частина	Клеонофіл
334—345	Хореї	I синтагма. Ода	
346—364	Анапести	„ Епіррема	1-а половина хору, Клеонофіл.
365—378	Хореї	„ Антода	Провідник 1-ої половини хору, Клеонофіл.
379—402	Анапести	„ Антепіррема	2-а половина хору, Клеонофіл
403—429	Хореї, анапести і 6-стопний ямб	II синтагма. Ода	Провідник 2-ої половини хору, Клеонофіл, Клеонофоб
430—462	Хореї	„ Епіррема	1-а половина хору, Клеонофоб, Ксантій
463—487	Хореї і анапести	II синтагма. Антода	Клеонофіл, Клеонофоб, провідник хору
488—525	Хореї	„ Антепіррема	2-а половина хору, Клеонофоб
526—545	Гліконеї ¹ і ямби	III синтагма („агон“). Ода	Клеонофоб, Клеонофіл
			1-а половина хору, Клеонофоб

¹ Гліконеї — логоедичний тристопний розмір, що складається з хореїв і дактиля.

² Парод — вступна частина драми, в якій з'являється і вперше виступає хор.

Вірші	Розмір	Частина драми	Головні дієві особи
546—630	Анапести	III синтагма („агон“). Епіррема	Клеонофіл, Клеонофоб
631—647	Гліконеї і ямби	III синтагма („агон“). Антода	2-а половина хору, Клеонофіл
648—724	Анапести	III синтагма („агон“). Антепіррема	Клеонофоб, Клеонофіл
725—742	Анапести, ямби, лога- еди	IV синтагма. Ода 1-а	1-а половина хору, Клеонофоб
743—759	Ямби, лога- еди, анапе- сти	IV синтагма. Антода 1-а	2-а половина хору, Клеонофіл
760—862	6-стопні ямби	IV синтагма. Епір- рема	Клеонофоб, Клеонофіл, Ксантій
863—874	Анапести, ям- би і лога- еди	IV синтагма. Ода 2-а	Провідник хору, 1-а по- ловина хору
875—890	Анапести і ямби	2-а Антода	Клеонофоб, 2-а поло- вина хору
891—1008	6-стопні ямби	IV синтагма. Анте- піррема	Клеонофоб, Клеонофіл, Ксантій
1009—1014	Анапести і хо- реї	IV синтагма. Кінцева лірична частина	Провідник хору
1015—1059	Анапести	Парабаза	Провідник хору
1060—1070	Хореї	V синтагма. Ода	1-а половина хору
1071—1090	Хореї	„ Епір- рема	Провідник 1-ої поло- вини хору
1091—1101	Хореї	V синтагма. Антода	2-а половина хору
1102—1121	Хореї	„ Антепір- рема	Провідник 2-ої поло- вини хору
1122—1264	6-стопні ямби	VI синтагма. Епір- рема	Клеонофіл, Клеонофоб
1265—1274	Хореї і ямби	VI синтагма. Ода	1-а половина хору
1275—1291	Хореї	VI синтагма. Анте- піррема	Провідник 1-ої поло- вини хору, провід- ник 2-ої половини хору
Не збе- реглось		VI синтагма. Антода	2-а половина хору
1292—1325	6-стопні ямби	VII синтагма. Епір- рема	Ксантій
1326—1331	Анапест і хо- реї	VII синтагма. Ода	Клеонофіл
1332—1334	6-стопні ямби	VII синтагма. Анте- піррема	Гості
1335—1341	Ямби і хореї	VII синтагма. Ан- тода	Клеонофіл
1342—1449	6-стопні ямби	VIII синтагма. Епір- рема	Клеонофіл, Клеонофоб, торговка, позовник
1450—1461	Логаеди	VIII синтагма. Ода	1-а половина хору
1462—1473	Логаеди	„ Антода	2-а половина хору

Вірші	Розмір	Частина драми	Головні дієві особи
1474—1481	6-стопні ямби	VIII синтагма. Антепіррема	Ксантій
1482—1495	Анапести	Ексодр. Вступна лірична частина	Клеонофіл, Ксантій
1496—1515	6-стопні ямби	Ексодр. Вступна епіррема	Клеонофіл, Клеонофоб
1516—1517	Анапести	Ексодр. Епіррема	Провідник хору
1518—1522	Логаеди	• Ода	1-а половина хору
1523—1527	Логаеди	• Антода	2-а половина хору
1528—1537	Ямб + 2 анапести + 3 ямби	• Антепіррема	Провідник хору

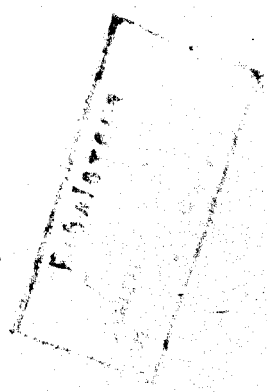
МЕТРИЧНО - КОМПОЗИЦІЙНА СХЕМА КОМЕДІЇ „ЖАБИ“

Вірші	Розмір	Частина драми	Головні дієві особи
1—207	6-стопні ямби	Пролог. Частина I	Діоніс, Ксантій, Геракл, Харон
208—268	Логаеди, ямби I хореї	„ Вставна лі- рична частина	Хор жаб, Діоніс
269—322	6-стопні ямби	Пролог. Частина II	Діоніс, Ксантій
323—335	Логаеди	Парод. Ода I	1-а половина хору мі- стів
336—338	6-стопні ямби	„ Вставна роз- мовна частина	Ксантій, Діоніс
339—353	Логаеди	Парод. Антода I	2-а половина хору містів
354—371	Анапести	„ Епіррема	Провідник хору
372—376	Ямби	„ Ода II	1-а половина хору
377—381	Ямби	„ Антода II	2-а половина хору
382—383	Анапести	„ Антепіррема	Провідник хору
384—388	Хореї	Синтагма I. Ода I	1-а половина хору
389—393	Хореї	„ Антода I	2-а половина хору
394—397	Ямби й хореї	„ Епіррема	Провідник хору
398—413	Ямби	„ Ода II	Хор
414—415	6-стопні ямби	„ Вставна розмовна частина	Ксантій, Діоніс
416—439	Ямби	Синтагма I. Антода II	Провідник хору, Діоніс
440—447	Ямби й хореї	„ Антепір- рема	Провідник хору
448—459	Ямби й гліко- неї	Синтагма I. Кінцева лі- рична частина	Хор
460—533	6-стопні ямби	Синтагма II. Епір- рема	Діоніс, Ксантій, Еак, служниця
534—548	Хореї	Синтагма II. Ода	1-а половина хору, Ді- оніс
549—589	6-стопні ямби	„ Антепіррема	Шникарки, Діоніс, Ксантій
590—606	Хореї	„ Антода	2-а половина хору, Ксантій
607—673	6-стопні ямби	„ Кінцева епір- рема	Еак, Ксантій, Діоніс
674—685	Логаеди	Синтагма III („пара- база“). Ода	1-а половина хору

Вірші	Розмір	Частина драми	Головні дієві особи
686—706	Хореї	Синтагма III. Епіррема	Провідник 1-ої половини хору
707—717	Логаеди	Синтагма III. Антода	2-а половина хору
718—737	Хореї	" " Антепіррема	Провідник 2-ої половини хору
738—813	6-стопні ямби	Синтагма IV. Епіррема	Ксантії, Еак
814—829	Дактилі й хореї	Синтагма IV. Ода	1-а половина хору
830—874	6-стопні ямби	" " Антепіррема	Евріпід, Есхіл, Діоніс
875—884	Дактилі і ямби	Синтагма IV. Антода	2-а половина хору
885—894	6-стопні ямби	" " Кінцева епіррема	Есхіл, Евріпід
895—904	Хореї	Синтагма V. Ода	1-а половина хору
905—991	Ямби	" " Епіррема	Евріпід, Діоніс
992—1003	Анапест і хореї	Синтагма V. Антода	2-а половина хору
1004—1098	Анапести	Синтагма V. Антепіррема	Есхіл, Евріпід, Діоніс
1099—1108	Хореї	Синтагма VI. Ода	1-а половина хору
1109—1118	Хореї	" " Антода	2-а половина хору
1119—1176	6-стопні ямби	" " Епіррема	Евріпід, Есхіл, Діоніс
1177—1250	6-стопні ямби	Синтагма VI. Антепіррема	Есхіл, Евріпід, Діоніс
1251—1260	Гліконеї	Синтагма VII. Ода	Хор
1261—1369	6-стопні ямби	" " Епіррема	Евріпід, Есхіл, Діоніс
Вставні ліричні партії:	Логаеди	1264—1277 1-а пародія на Есхіла	Евріпід
	Логаеди	1284—1295 2-а пародія на Есхіла	"
	Логаеди	1309—1322 1-а пародія на Евріпіда	Есхіл
	Логаеди	1323—1324 1-а вставна лірична частина	"
	Гліконеї	1325—1328 2-а вставна лірична частина	"
	Логаеди	1331—1363 2-а пародія на Евріпіда	"
1370—1377	Хореї	Синтагма VII. Антода	Хор
1378—1481	6-стопні ямби	" " Антепіррема	Евріпід, Есхіл, Діоніс, Плутон
1482—1490	Хореї	Ексод. Ода.	1-а половина хору
1491—1499	Хореї	" Антода	2-а
1500—1527	Анапести	" Епіррема	Плутон, "Есхіл"
1528—1533	Гекзаметри	" Антепіррема	Провідник хору

З М І С Т

Комедії Арістофана	5
Хмари	25
Оси	113
Жаби	199
Додатки	295

Редактор

П. Вільховий

Художник

І. Хотінок

Техкерівник

Я. Бронштейн

Коректор

Є. Циплакова

Коректор

Є. Циплакова.

НБ ПНУС

6603

Друкарня ім. М. В. Фрунзе. Харків,
пров. Фрунзе, Є. Уповноважений Го-
ловліту 4848. Замовл. 378. Тираж 8.000.
20¹/₂ друк. арк.

Видання 773. Пап. ф. 60 x 92—38 кг.
10¹/₄ пап. арк. В 1 пап. арк. 82.000 літ.
Здано в роботу 8-V-37 р. Підписано
до друку 8-X-39 р.